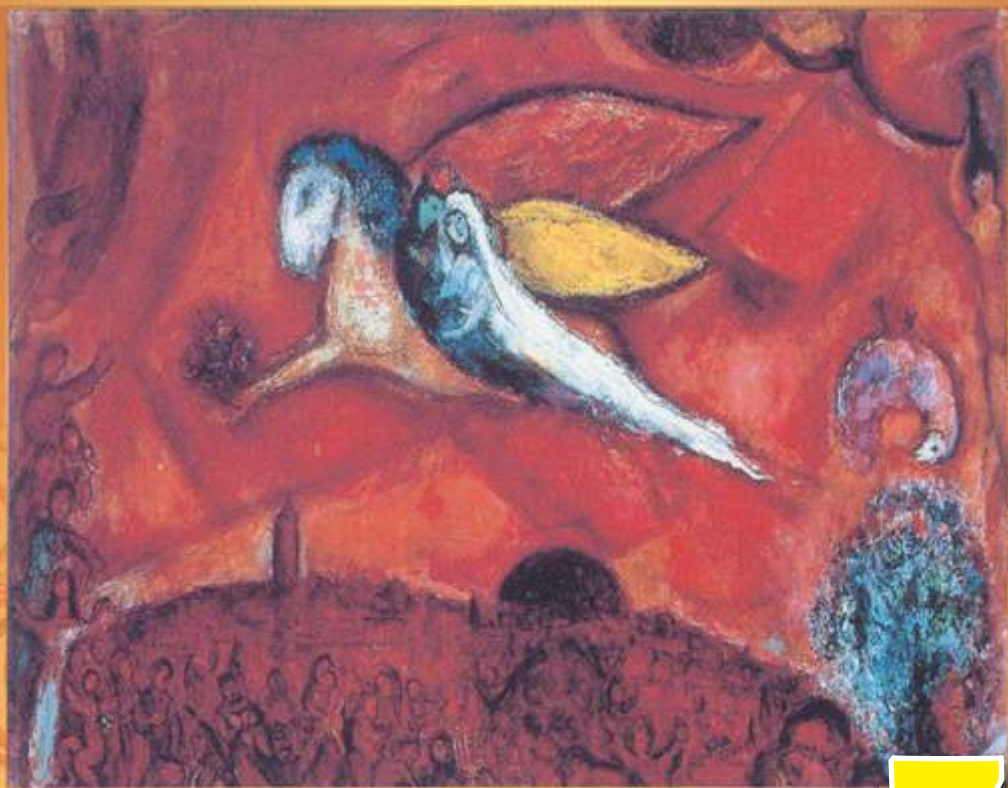

ОЛЕНА МІЩЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

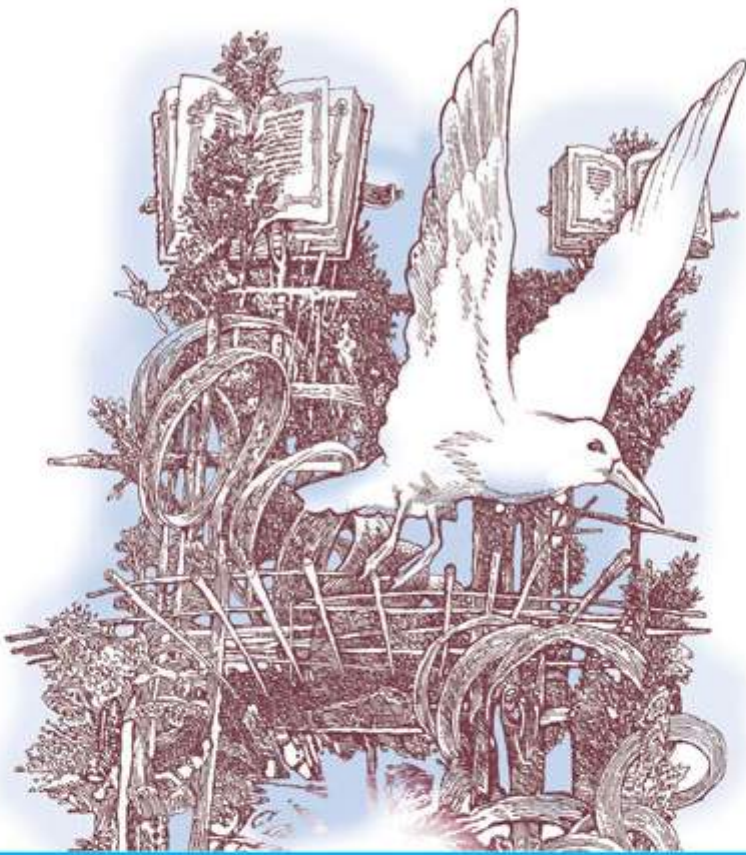
7

*Книги ж учать і наставляють нас на
путь покаяння, і мудрість бо, і стрима-
ність здобуємо ми із слівес книжних,
бо се ріки, що напоюють Всесвіт увесь.
Се є джерела мудрості, бо є в книгах
незмінна глибина.*

Літопис Руський

Розділ 1. Із пісенних скарбів

Розділ 2. Про минулі часи

Розділ 3. Ти знаєш, що ти – людина

Розділ 4. Ми – українці

УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922
М71

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 20.07.2015 № 777)*

У м о в н і п о з н а ч е н н я :

Запитання
і завдання

Подорож
літерату-
рами світу

Творчі
завдання

Літературна
п'ятихви-
лінка

Ваш літера-
турознавчий
словник

Дізнайтесь
більше про
письменника

Міщенко О.І.

М71 Українська література : підруч. для 7-го кл. за-
гальноосвіт. навч. закл. / Олена Міщенко — Київ :
Гене́за, 2015. — 264 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0657-3.

Підручник створено згідно з новою програмою з української літератури для 7-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Художні твори розглядаються в межах тематичних розділів. Кожен підрозділ включає коротку біографічну довідку про письменника, текст програмового твору, його аналіз, здійснений відповідно до сучасних досягнень літературознавства, тестування до кожного розділу.

**УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922**

ISBN 978-966-11-0657-3

© Міщенко О.І., 2015
© Видавництво «Гене́за»,
оригінал-макет, 2015

ЗМІСТ

Дорогі семикласники! 9

ВСТУП. Найбільше диво з див, створених людством 10

Розділ 1. ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Діамантові розсипи українських народних пісень 16

СУСПІЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ 18

Козацькі пісні 18

Гомін, гомін по діброві 18

Ой на горі та женці жнуть 19

Стоїть явір над водою 20

Чумацькі пісні 21

Ой у степу криниченька 22

КОЛОМИЙКИ 24

Дозвілля молоді 24

Жартівливі коломийки 26

Тестові завдання до розділу «Із пісенних скарбів» 32

Розділ 2. ПРО МИНУЛІ ЧАСИ

ІВАН ФРАНКО. «До відважних світ належить...» 35

Захар Беркут (*Скорочено*) 39

«Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти!» 50

ТАРАС ШЕВЧЕНКО. «Щоб слово пламенем взялось...» 56

«Мені аж страшно, як згадаю оту хатину край села...»

Дитинство поета 57

Н. Н. («Мені тринадцятий минало...») 58

«Той, що дивиться на людей душею...». Юність поета.

Перебування в Петербурзі. Початок літературної творчості 61

Тополя 64

«Кругом неправда і неволя...». Другий період творчості поета . . .	69
«Як умру, то поховайте...» (Заповіт)	70
АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ. «Сюжетів я не видумую...»	78
За сестрою (Оповідання з козацької старовини) (<i>Скорочено</i>)	79
«А ми, їх нащадки, кращі за наших дідів?»	96
МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ. «Поки людина живе – повинна	
чекати чогось великого»	100
Гуси-лебеді летять... (<i>Скорочено</i>)	102
«Стою перед вами, зачарований людською красою...»	116
ГРИГІР ТЮТЮННИК. «З його біографії народжувалися	
біографії його героїв...»	120
Климко (<i>Скорочено</i>).	121
«...Я ніколи нікому не казав неправди...»	136
<i>Тестові завдання до розділу «Про минулі часи»</i>	138

Розділ 3. **ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ – ЛЮДИНА**

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО. «Ще передають діди онукам	
його оповідання»	142
Скарб	143
«Мова квітчаста, склад сміливий, малювання розкішне»	148
БОГДАН ЛЕПКИЙ. «Мов одна велика казка,	
весь Господній світ».	152
Мишка (Казка для дітей; для малих і великих)	153
«Я чую радість, чую болі...»	157
ЛІНА КОСТЕНКО. «Найкращий вірш ще ходить	
на свободі...»	160
Чайка на крижині	162
Крила	163
«Мое завдання – дати імпульс до думання»	163
Кольорові миші	163
Дощ полив...	165
Незвичайне у звичайному	165
ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО. «Щось у мене було від діда Шевченка	
і від прадіда Сковороди»	170
Лебеді материнства	172
«Поезія – це прекрасна мудрість...»	173
«Гей, нові Колумби й Магеллани...»	174
«Ти знаєш, що ти – людина...»	175

МАРИНА ПАВЛЕНКО. «Райдуга в решеті»	179
Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських (<i>Скорочено</i>).	179
«Справжнісінька сучасна казка»	201

ЛЮБОВ ПОНОМАРЕНКО. «Станьмо на коліна перед Всесвітом...»	204
Гер переможений	204
«Минуло років та років...»	206
<i>Тестові завдання до розділу «Ти знаєш, що ти – людина»</i>	209

Розділ 4. **МИ – УКРАЇНЦІ**

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ. «Присутність великої і чинної віри»	212
«Господь багатий нас благословив»	214
«Захочеш – і будеш...»	214
«Я камінь з Божої праці»	214

ОЛЕНА ТЕЛІГА. «Там, де треба, – я тверда й сувора»	216
Сучасникам	216
Радість	217
Пломінний день	217
«Тільки тим дана перемога, хто у болі сміятись зміг!»	218

ОЛЕКСАНДР ГАВРОШ. «Справжній письменник завжди бачить перед собою неосвоєні горизонти»	221
Неймовірні пригоди Івана Сили (<i>Скорочено</i>)	221

АНДРІЙ МАЛИШКО. «Буду те говорить, що у серці записано мною...»	244
Пісня про рушник	246
«Бо во ім'я любові...»	246
«Чому, сказати, й сам не знаю...»	247
Вчителька	248
<i>Тестові завдання до розділу «Ми – українці»</i>	253

ЗАВЕРШАЛЬНЕ СЛОВО	256
------------------------------------	-----

СЛОВНИК ЕРУДИТА	257
----------------------------------	-----

Рубрика «Ваш літературознавчий словник»:

Література	12
Пафос твору	29
Коломийки	29

Історична повість	54
Сюжет	54
Балада	74
Романтичний пейзаж	74
Мотив	75
Контраст	75
Метаморфоза	75
Ідея	75
Героїко-романтична повість	98
Романтичний герой	98
Композиція	99
Автобіографічний твір	114
Символ	114
Художня деталь	137
Засоби гумористичного зображення	150
Диптих	168
Ліричний герой	178
Повість-казка	203
Новела	207

Дорогі семикласники!

Цього року ви маєте чудову нагоду продовжити розпочату в попередніх класах мандрівку сюжетними лабіринтами найкращих творів українських письменників. На вас чекають прозові й поетичні історії про хоробрих і похлибих, веселих і сумних, кумедних і страшних, реальних і фантастичних героїв. Ви зможете вивчити напам'ять вірші й пісні, ознайомитися з біографіями письменників, додати нові записи до свого літературознавчого словника. Попрацювавши з текстами творів та критичними матеріалами, самостійно спробуєте дати відповідь на багато запитань, що обов'язково виникнуть у процесі навчання. Серед авторів, із творчістю яких ознайомитеся цього року, є вже відомі для вас імена. Це Тарас Шевченко, Іван Франко, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Григор Тютюнник. Дізнаєтесь і про таких письменників, як Андрій Чайковський, Михайло Стельмах, Олекса Стороженко, Богдан Лепкий, Марина Павленко, Любов Пономаренко, Андрій Малишко та ін.

Ваш підручник має чотири розділи: *«Із пісенних скарбів»*, *«Про минулі часи»*, *«Ти знаєш, що ти – людина»*, *«Ми – українці»*. Також у ньому є шість рубрик: *«Дізнайтесь більше про письменника»*, *«Ваш літературознавчий словник»*, *«Подорож літературами світу»*, *«Творчі завдання»*, *«Запитання і завдання»*, *«Літературна п'ятихвилинка»*, які допоможуть кожному з вас досягти відмінних результатів у вивченні української літератури, зрозуміти всю її красу і глибину.

Обов'язкові рубрики – *«Ваш літературознавчий словник»* та *«Запитання і завдання»*. Решта рубрик – додаткові. Проте вони є дуже цікавими і нададуть можливість вам не лише краще вивчити запропоновані твори, а й виявити свої найліпші якості – кмітливість, розсудливість, вміння швидко міркувати й аналізувати прочитане. Крім того, авторські статті та художні тексти час від часу перериваються навідними запитаннями, завдяки яким ви пригадаєте раніше вивчене, замислитесь над особливо важливими моментами твору чи найбільш показовими фактами біографій письменників.

Кожен із чотирьох розділів завершується підсумковим тестуванням. А щоб ви пригадали теоретичну інформацію з попередніх класів, наприкінці підручника вміщено *«Словник ерудита»*.

Тож рушаймо в нову подорож сторінками літературних творів!

Олена Міщенко

ВСТУП

Найбільше диво з див, створених людством

А. Мільковицька.
Київ древній

Якщо пошукаєш у книгах мудрості уважно, то знайдеш велику користь для душі своєї.

Нестор Літописець

усвідомлюються нами за допомогою розуму.

Об'єктом мистецтва є життя, світ матеріальний і духовний. «Оволодіти всім світом і знайти йому вираження» – такою є мета письменника, на думку німецького мислителя Й.В. Гете. Тому ми з вами, починаючи розмову про сутність і природу мистецького твору, повинні серйозно задуматись над тим, що таке «весь світ», який він, чи можна знайти йому вираження і художньо його відтворити.

А чим є книга для вас? Спробуйте сформулювати свою думку одним-двома реченнями.

Що означає для нас книга? Прислухаймося до слів українського письменника Миколи Гоголя: «Книги ми купуємо і не шкодуємо на них грошей, тому що їх потребує душа і вони йдуть їй на внутрішню користь, якої не може побачити ніхто зі сторонніх».

Життя в літературному творі, як маленький світ, відображає в собі Всесвіт, повноту людського буття. А зустріч автора й читача в такому художньому просторі стає незамінною формою залучення до твору,

Освітлені м'яким розсіяним світлом, на полицях поблискують тьмяно-золотаві корінці сотень книг. Вони розташувалися на стелажах довгими, стрункими рядами. У кожній – своя історія, своя доля, своя мета. Є серед них книги, що стають всесвітньо відомими і авторитет яких із часом не зменшується. Є й менш значущі, ті, що вершать тихі й непомітні щоденні подвиги. Адже всі разом вони – «німі вчителі», як висловився про книги давньогрецький філософ Платон.

А ви можете пояснити, що мав на увазі філософ Платон, називаючи книги «німими вчителями»? Обґрунтуйте свою думку.

Література – мистецтво Слова. Саме такий глибинний зміст вклало людство в це поняття. Справді, якщо інші види мистецтва (живопис, музика, кіно) мають предметно-чуттєве вираження (фарба, звук, рух), то літературні твори

виховання і формування цілісної, всебічно розвиненої особистості. *«Щоб підготувати людину духовно до самотійного життя, треба ввести її у світ книг, – писав видатний український педагог В.О. Сухомлинський. – ...Тільки книжки перетворюють подив у допитливість. Тільки читання відкриває перед людиною розкіш інтелектуального життя».*

Отже, це означає, що життя літературного твору можливе лише на основі гармонії автора і читача. А ще – повірте, кожен, хто бере до рук книжку, є особистістю неповторною. Адже так важливо залишити після себе в скарбниці людських знань щось особливе, значуще, а в цьому дуже допомагає художня література.

Поміркуйте, чи кожен з вас однаково сприймає один і той самий твір. Обговоріть цю проблему зі своїми однокласниками і сформулюйте власну думку щодо неї.

Справді, література дає нам можливість поринути або в сьогодення, або в історичне минуле, або помандрувати в майбутнє і поміркувати: чи буде воно таким, як ми прогнозуємо? Чи здатен письменник силою свого таланту зазирнути за лаштунки того самого світу, який він змальовує?

Напевне, ви вже читали пригодницькі романи знаменитого Жуля Верна, який випередив свій час щонайменше на сотню років. А хочете довідатись про твори української фантастики? І не лише про подорожі в майбутнє, а й, як не дивно, також у минуле! У бібліотеці можете знайти книжки, автором яких є український письменник Володимир Владко, – і таємниць про минуле і про майбутнє у вас поменшає! Ви вже, певно, знайомі з подіями нашої історії, з її героями завдяки творам Івана Нечуя-Левицького, Олександра Олеся з «Княжої України», Тараса Шевченка та Миколи Вороного. А тепер на вас чекає зустріч з героями мужніми і самовідданими: Захаром Беркутом, Мирославою, Максимом, і оживе для вас козацький звитязний дух прози Андрія Чайковського.

Бібліотека Львівського національного університету імені І. Франка

Скульптурне зображення на стіні каплиці Боїмів у Львові

Які твори, вивчені в попередніх класах, вам особливо запам'ятались?

Загадковий світ, який прихований у творах українських письменників, відкриє вам таємниці добра і правди, навчить людинолюбства і щирості, ви точно зна-

тимете, на кого в житті можна розраховувати, у кого вчитись, кому вірити.

Поміркуйте-но й над вікопомними словами біблійного мудреця Еклезіаста: *«При многості мудрості множитья й клопіт, хто ж пізнання побільшує, той побільшує й біль!»*... Цього болю не треба боятися, адже це своєрідне випробування для душі. Лише пройшовши його, людина матиме право зватися Людиною!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Літерату́ра (з латинської – «буквене письмо», нинішнє значення терміна – сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства) – це вид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах і створює нову художню реальність; підсумок тривалої творчої праці письменника. Література може розмежовуватися за змістом. Наприклад: філософська, художня, навчальна, наукова тощо.

Які ще різновиди літератури вам відомі? Чи автори будь-яких текстів можуть називатися письменниками?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Які види мистецтва ви знаєте?
2. Коли ви вперше познайомились із книгою і як вона називалась?
3. Які твори української літератури вам найбільше запам'ятались?

Міркуємо

1. Яким мистецтвом ми називаємо літературу?
2. Про що можна довідатись із літературного твору?
3. Якими є функції читача? Чи важливою є його роль для життя літературного твору?

Аналізуємо

1. Яку важливу роль виконує мистецтво, зокрема література, у нашому житті?
2. Якою є взаємодія автора твору і читача? Чи можна назвати їх спілкування діалогом? Аргументуйте свою думку.

Дискутуємо

1. Як ви вважаєте, у добу розвитку високих технологій повинен чи не повинен послаблюватися вплив мистецтва на людину? Чому? Доведіть свою точку зору.
2. Чи можна сказати, що без читача літературний твір гине? Чому? Аргументуйте свою відповідь.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Влаштуйте цікавий літературний вечір, на якому кожен бажаючий зможе виступити з історією, пов'язаною з тим або іншим літературним твором, його задумом, обставинами написання, подіями, що могли лежати в його основі, пригодами, які з ним траплялись. Для того щоб відшукати такі відомості, вам доведеться (по змозі) зазирнути до Інтернету, побувати в бібліотеках, музеях, книгозбірнях знайомих.

Якими ж можуть бути ці історії?

Ось, наприклад, поцікавтесь долею «Слова о полку Ігоревім», однієї з найдавніших літературних пам'яток. Як цей твір віднайшов родич Олександра Сергійовича Пушкіна, як загинув рукопис під час пожежі в 1812 році. І ще дуже-дуже багато цікавого...

А ось вам історія, що лягла в основу знаменитого роману Даниеля Дефо «Робінзон Крузо». Навіть якщо хтось із вас не читав книжку, то фільм напевно бачив. Самого Робінзона Крузо насправді не існувало. А прототипом¹ його став голландський матрос Олександр Селкірк, що єдиний вижив після корабельної аварії і потрапив на безлюдний острів Хуан-Фернандес біля узбережжя Чилі в 1704 році. Він прожив там 4 роки і 4 місяці. А пізніше люди побудували на цьому острові невелике поселення задля того, щоб добувати тут одну з найцінніших порід дерева – сандалове дерево. І знаєте, як склалась доля... ні, не Робінзона, а острова? Нині ця місцина наводить сум на всіх, хто її бачить. Люди не залишили на поверхні жодного сандалового кущика. Натомість мальовнича земля, на якій колись була прісна вода, буяла зелень, жили різні звірі, тепер нагадує мертву, кам'янисту пустелю, якій учені пророкують швидке зникнення...

Ось такими розповідями ви можете наповнити шкільний вечір. І хто знає, а раптом віднайдені вами відомості будуть настільки цікавими, що хтось із вас вирішить присвятити своє життя вивченню книг, їх загадковим пригодам або пригодам тих, про кого вони розповідають...

*Т. Шевченко.
Робінзон Крузо*

¹ Прототип – конкретна особа, життя або риси характеру якої лежать в основі образу літературного героя.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

У нас з вами склалася доволі серйозна розмова про таку важливу річ, як її величність Література. І завдання на сьогоднішню п'ятихвилинку буде відповідним. До вашої уваги – висловлювання геніальних мислителів світу про літературу й книги. Прислухайтесь до цих слів, поміркуйте над ними.

«Я не знаю більш доброго сусіди, більш справедливого друга, більш покійного супутника, більш слухняного вчителя, більш обдарованого товариша; я не знаю нікого менш нудного і набридливого і в той же час нікого, чий характер був би глибшим і повнішим...» [*Аль-Джахіз (767–868), видатний арабський письменник*].

«З чим можна порівняти насолоду, яку отримуєш на самоті, коли, відкривши при світлі лампади книгу, запрошуєш до дружнього спілкування людей невидимого світу» [*Кенко-хосі (1283–1350), японський поет*].

«Людина, для якої не існує літератури, музики, мистецтва, – це не людина, а тварина, з тією лише різницею, що в неї немає хвоста чи рогів. Тварини і птахи опікуються лише харчуванням, людська ж свідомість відкриває шлях до свободи в цьому світі, обіймає Всесвіт; і література – найважливіший засіб для його саморозкриття...» [*Рабіндрнат Тагор (1861–1941), індійський (бенгальський) письменник*].

А тепер ваше завдання: спробуйте за п'ять хвилин скласти цікавий вислів про літературу, книгу, її значення в житті людини. І не забувайте: якщо ви станете знаменитими, вас цитуватимуть! Тож будьте мудрими!

Розділ 1

ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Під що засинає маля в колиці? Що не має кордонів, линучи від серця до серця, від домівки до домівки? Що є тим неоціненним скарбом, який кожен народ плекає в душі з покоління в покоління?

Звісно, це пісня, яка супроводжує людину від народження. Вона є джерелом духовності, любові, національної самосвідомості, особливо для українців. Тому нашим пісенним багатством захоплювався і захоплюється весь світ, тому з'являються такі чудові рядки:

*Благословенна ти в віках,
Як сонце наше благовісне,
Як віщий білокрилий птах,
Печаль і радість, наша пісне!*

Максим Рильський

С. Кириченко, Н. Клейн.
Наша дума, наша пісня

Діамантові розсипи українських народних пісень

Разом із легендами, міфами і казками українські пісні є неперевершеними взірцями народної творчості. Маючи свої витoki з давнини, з початків діяльності людської, пісня супроводжує людину будь-якої пори року, під час праці й відпочинку, у народно-визвольних змаганнях, у випробуваннях, на зламі епох. Вона, весела й сумна, грайлива й запальна, – своєрідний місток між минулим і сучасним. А в нашій країні народні пісні – чи не найпопулярніший жанр фольклору, бо звучать вони в містах і селах, на півночі й півдні, на заході й сході.

Це – народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу...

Микола Гоголь

Є люди, які професійно займаються вивченням народних пісень, збирають їх, записують, укладають і видають окремими збірочками. Вони називаються фольклористами, етнографами. Серед цих людей багато письменників, що не здається дивним: адже чия ще душа зможе так щиро захоплюватися ліризмом пісенної мелодики?

Скільки в дитинстві ввібрали життєдайної сили материнських пісень Тарас Шевченко та Іван Франко, Олександр Довженко і Василь Симоненко! Скільки збрала й записала пісенних рядків Леся Українка з уст простих селян! І в своїй творчості всі вони уславили неповторну українську народну пісню.

«Наша пісня, наша дума не вмере, не загине» – такими пророчими виявилися слова Тараса Шевченка.

Ви вже вивчали твори Тараса Шевченка. Поміркуйте, яку роль у них відіграє народна пісня. Які поезії Кобзаря стали народними піснями?

А з якою любов'ю звучить поезія М. Рильського:

Вони в тобі, вони в мені,
В житті – до заходу від сходу,
Народу рідного пісні,
Пісні великого народу,
Кохання й битва, труд і грім...
Народу слава – слава їм!

«Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава», – писав О. Довженко.

Що саме об'єднує висловлювання Максима Рильського та Олександра Довженка? Які особливі риси народної пісні вони відзначили?

Один із найвидатніших дослідників народної творчості, зокрема української народної пісні, Іван Франко сказав про неї так: *«...І серед суспільності, і в науці вони мають вироблену славу. Це одно з найцінніших наших національних надбань і один із предметів оправданої нашої гордості»*.

А засуджений на довічне сибірське заслання український поет Павло Грабовський підкреслював, що пісня – *«се джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки»*.

Узагальніть усі щойно наведені цитати і спробуйте зробити висновок: що ж для українства означає народна пісня?

Ви вже знаєте, що пісні бувають літературного і фольклорного походження. Зміст кожної пісні фольклорного походження дає нам підказки щодо подій, що зображуються в таких творах, їх виконавців, часу і місця дії. На цій підставі можна виділити такі жанрово-тематичні групи народнопісенної творчості:

- календарно-обрядові пісні;
- історичні пісні;
- лірично-побутові пісні;
- балади;
- коломийки

та ще багато інших.

З календарно-обрядовим циклом ви вже знайомі, історичні та баладні пісні вивчатимете пізніше, а от цього року маєте можливість відкрити для себе всю різноманітність і багатство українських суспільно-побутових ліричних пісень та коломийок.

СУСПІЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

Лірично-побутова пісня – це словесно-музичний твір, призначений для співу, що відтворює настрої, почуття, мрії людини в певній ситуації, розкриває її внутрішній світ. Виділяють дві великі групи цих пісень: родинно-побутові та суспільно-побутові.

Найбільш потужна група – суспільно-побутова. До неї належать козацькі, чумацькі, заробітчанські, рекрутські, солдатські, кріпацькі, бурлацькі, наймитські пісні. У них віддзеркалено важливі соціальні явища, які хвилюють більшість людей, настрої, думки та переживання, пов'язані з працею та діяльністю.

Поміркуйте і скажіть: про що саме може йтися в названих різновидах суспільно-побутових пісень?

КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

Найбільш цікаві, проникнуті могутнім пафосом, – пісні козацькі. У них навіки закарбувалися славні сторінки національної історії, пов'язані з подвигами козацького лицарського війська.

ГОМІН, ГОМІН ПО ДІБРОВІ

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина проганяє:
«Йди, сину, геть від мене –
Нехай тебе турки візьмуть!».
«Мене, нене, турки знають –
Мене кіньми наділяють!».

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина проганяє:
«Йди, сину, геть від мене –
Нехай тебе орда візьме!».
«Мене, нене, орда знає –
Сріблом, золотом наділяє!».

Старша сестра коня веде,
А підстарша зброю несе,

А меншая випитує:
«Коли, брате, з війська прийдеш?».
«Візьми, сестро, піску жменю,
Посій його на каменю –
Ходи к ньому зіроньками,
Полий його слізеньками;
Коли, сестро, пісок зійде –
Тоді брат твій з війська прийде!».

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина прикликає:
«Вернись, синку, додомоньку,
Змию тобі головоньку!».
«Мене, нене, змиють дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушать буйні вітри!..».

О. Сластиюн. Проводи на Січ

Який епізод із пісні, на вашу думку, можна проілюструвати цією картиною?

Це одна з найвідоміших козацьких пісень, у ній відбилися найхарактерніші мотиви цього фольклорного жанру: і патріотичні почуття, і готовність захищати Батьківщину, і безмежна материнська любов, і сестринська підтримка, і туга за козаком. Бо все те, що відбувається в житті людини, що складає його сутність, починає жити в пісні, а пісня передається від серця до серця. Справді, навіть не можна собі уявити, що українці не співали б, не склали б пісень!

У пісні «Гомін, гомін по діброві» переплелася ціла гама почуттів – щирі родинні почуття сестер і брата; з одного боку вимоглива, а з іншого – ніжна і незрадлива любов матері; сум від розлуки і біль від усвідомлення невідворотності загибелі воїна-лицаря. Зменшувальні суфікси тільки підкреслюють зворушливість звертання матері до сина. Загалом пісня не переобтяжена художніми засобами, натомість ті, які використані, доволі скупі (постійні епітети), підкреслюють загальну тональність пісні, її провідний мотив.

Які саме художні засоби використані в цій пісні? Що саме вони підкреслюють? Наведіть приклади.

ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою,
Козаки йдуть.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Козаки йдуть.

А попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорізьке
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий¹.
Під ним кониченько,
Під ним вороненький

¹ Хорунжий – представник генеральної старшини Запорізького війська, охоронець великого полкового і малого прапора.

М. Дерезус. Козак

Чи збігаються ваші уявлення про запорозького козака із зображенням на цій картині?

Сильне-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний!
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!».
«Мені з жінкою не возиться;
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!».

Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем огню,
Та потягнем люльки,
Не журися!

Гей, долиною,
Гей, широкою,
Не журися!

Яка широчінь і розмаїтість емоційних переживань українців, їх високої моральної культури засвідчена в цих рядках! Зверніть увагу, в цій пісні, як і в багатьох інших, жодного разу не згадується слово «Україна», проте вона сповнена сильним патріотичним пафосом, великою повагою до козаків і ватажків Запорізького війська – гетьманів, які стали справжніми національними героями. У творі їхні образи возвеличені, опоетизовані, кожна деталь підкреслює їхню вірність лицарській присязі. Ставиться великий наголос на тій винятковій ролі, яку відіграло козацтво в історії України.

А чи знаєте ви, що навіть існує легенда про створення тієї пісні, яку ви щойно прочитали? Її оповіла у своєму романі про гетьмана Сагайдачного відома українська письменниця Зінаїда Тулуб.

СТОІТЬ ЯВІР НАД ВОДОЮ

М. Дерезус. Прощання

Стоїть явір над водою,
В воду похилився;
На козака незгодонька,
Козак зажурився,
Не хилися, явороньку,
Ще ти зелененький!
Не журися, козаченьку,
Ще ти молоденький!
Не рад явір хилитися –
Вода корінь мие;
Не рад козак журитися –
Так серденько ние!

Ой поїхав в Московщину
Козак молоденький –
Оріхове сіделечко
І кінь вороненький.

Гадав собі: насипали
Високу могилу...
Казав собі: посадили
В головах калину...

Ой поїхав в Московщину
Та там і загинув,
Свою милу Україну
Навіки покинув.

Будуть пташки прилітати
Калиноньку їсти,
Будуть мені приносити
Од родоньку вісти!..

Багато в скарбниці українського фольклору пісень тужливих та сумних. Безліч знаних і безіменних героїв віддали життя за волю й незалежність України. Саме за одним з них – молодим козаком – плаче мати, сумує Вітчизна. Ліризм пісні досягається насамперед стислістю вислову, використанням зменшувально-пестливих форм, повтором ключових слів. Також тут використано традиційні для українського фольклору символи, що увиразнюють твір, роблять його близьким і зрозумілим кожному. Це і калина, що символізує Україну для її дітей, які змушені поневірятися світом; і явір – дерево, що завжди асоціювалось із молодим хлопцем, козаком, лицарем; і могила – своєрідний обеліск козацької слави.

За кожною українською народною піснею, яку можна порівняти з самоцвітом, – реальне життя народу, істинні цінності, котрі люди хотіли зберегти для нащадків.

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

Не менш цікаву сторінку українського фольклору складають і пісні чумацькі. Це зараз ви можете зайти до першого-ліпшого магазину й купити

С. Василькієвський. Чумацький Ромоданівський шлях

звичайну сіль. А ген-ген у далекому минулому, щоб її добути, ладналися в неблизьку дорогу до Криму чумаки – одні з найбільш шанованих в Україні людей. Адже без солі неможливо було прожити – можливість прохарчуватися довгу й холодну зиму залежала від того, чи вдалося достатньо насолити м'яса, риби, овочів. І рушала довга чумацька валка в непросту й небезпечну подорож, бо могли зустрітись на шляху й лихі татари, й озброєні загони польської шляхти, та й знайти воду в нескінченному степу, що лежить по дорозі до Криму, не завжди вдавалося.

ОЙ У СТЕПУ КРИНИЧЕНЬКА

Ой у степу криниченька,
З неї вода протікає. (2)
Гей, там чумак сиві воли пасе
Та з криниці напуває.

М. Кочубей.
Народні джерела.
Чумацькі пісні

Воли ревуть, води не п'ють,
Бо в Крим доріженьку чують. (2)
Ой Бог знає, та Бог і відає,
Де чумаченьки ночують.

Ой ночують чумаченьки
В чистім степу при долині, (2)
Розпустили сирі воли пасти
При зеленій муравині.

Умер, умер чумаченько
Та в неділеньку вранці, (2)
Поховали того чумаченька
У зеленому байраці.

Ой прилетіла сива зозуленька,
Та все «ку-ку» та «ку-ку». (2)
– Ой подай, чумаче, та подай, голубе,
Та хоч правую руку!

– Ой рад би я, моя мила,
Хоч обидві подати: (2)
Насипано та сирій землі,
Що не можу підняти.

Пісня складена з пошаною до нелегкої чумацької долі, сумне зозулине «ку-ку» зазвичай супроводжує в Україні драматичні ситуації. Недаремно ж зозулі навіть «доручають» визначати вік людини...

Повторюються в пісні рядки, на які виразно падає логічний наголос: вода зі степової криниці – символ життя; дорога до Криму – вічна чумацька дорога. Одна з галактик навіть дістала в Україні назву Чумацький Шлях, бо тягнеться вона широкою срібною стежкою, зітканою з міриад¹ зірок, із півночі на південь, туди, де виблискують на сонці кримські солончаки й зеленкуваті води солоного озера Сиваш...

Навіть неділю зустрічає чумак на шляху, у неділю його й смерть спіткала. І вториться над ним зозулин крик, немов плач рідних людей.

Будь-кого, навіть сильного духом, загартованого в безкінечних подорожах чумака, могла б зламати постійна небезпека, туга за домівкою та

¹ Міріади – незліченна кількість, безліч.

сім'єю. Але вони вистояли, зберегли традиції свого народу. Бо з ними завжди була вірна супутниця-пісня, завдяки якій линули думки туди, далеко-далеко, де було тепло, радісно й затишно...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть дві групи, на які поділяються лірично-побутові пісні.
2. До якої групи лірично-побутових пісень належать козацькі та чумацькі пісні?
3. Які з прочитаних вами пісень належать до козацьких, а які – до чумацьких?
4. Вивчіть (за вибором) одну з пісень напам'ять.

Міркуємо

1. Перекажіть зміст козацьких пісень. На чому в них зосереджується увага?
2. Поясніть, чому козацькі пісні проникнуті таким потужним пафосом.
3. Хто виступає героєм козацьких пісень? Кого і чому ушлявлювали невідомі автори?
4. Самостійно доберіть і прокоментуйте висловлювання відомих людей про українські пісні. Висловіть свої міркування.

Аналізуємо

1. Згадайте, до яких жанрів народної творчості подібні козацькі пісні.
2. Аргументуйте свою думку за допомогою цитування.
3. Визначіть, які художні засоби найчастіше використовуються в народній пісні. Спробуйте пояснити, чому саме ці.
4. Узагальніть відомості про козацькі пісні і з'ясуйте, які риси характеру героїв, особливості їх життя та побуту, історичні деталі найчастіше підкреслюються.

Дискутуємо

1. Порівняйте козацькі та чумацькі пісні. Знайдіть у них спільні та відмінні риси. Поясніть, чим вони зумовлені.
2. Спробуйте віднайти традиції давніших за часом козацьких та чумацьких пісень у тих піснях ХІХ–ХХ століть, що ви вивчали в попередніх класах: стрілецьких і літературного походження.
3. Чому, на вашу думку, такі твори українського фольклору, як козацькі та чумацькі пісні, популярні дотепер? Що робить їх такими важливими для духовного виховання українства?
4. Яке, на вашу думку, значення має відродження і вивчення оригінальної творчості в наш час?

КОЛОМИЙКИ

Коломийка... така легенька... що від неї за плечима виростають крильця.

Михайло Коцюбинський

Фотоколаж зі збірника
«Як зачую коломийку»

Ці запальні, жартівливі пісеньки, що можуть не лише виступати супроводом до танцю, але й існувати як окремий жанр, давно здобули в народі заслужену шану й любов. Дійшли вони до нас із глибини віків, але й донині є одним з найпоширеніших фольклорних жанрів в Україні. Об'єднуючись у цикли, які прийнято називати в'язанками, вони мандрують і досі від краю до краю, несучи в степову Україну відгомін бистрих карпатських річок.

Коломийки – величезний масив інформації про людей, що їх виконують, про світ, у якому вони живуть, про те, що вони люблять і ненавидять, за чим сумують і чого прагнуть.

Ці пісні неповторні за щирістю висловлених у них почуттів, за влучністю сатиричних і гумористичних деталей.

Надзвичайно гарно сказав про коломийки Іван Франко, назвавши їх «розсипаним намистом з перлів», і підкресливши, що «...вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями й кольорами, де бачимо сльози й радощі, і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі й жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали».

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ

Ой співанки-коломийки, в'язанку з них в'яжу,
Як попросять заспівати, я ся не відкажу.

Коломийка, коломийка, весела співанка,
Не раз її над колисков заспівала мамка.

Як я стану коломийки співати, співати,
Засмієшся, і затужиш, і станеш гадати.

Ой дрібонька коломийка, дрібонька, дрібонька,
Одна мила, друга любя, третя солодонька.

– Звідки мої співаночки? – питаються люди.
В полонинах, буковинах ростуть вони всюди.

Та я собі заспіваю, тоненько засвищу,
Стільки знаю співаночок, як трави та листу.

Ой повіяв буйний вітер, повіяв, повіяв,
Та він мої коломийки по горах розсіяв.

Коломийку заспіваю, як ми веселенько,
Коломийку заспіваю, як болить серденько.

Коли собі заспіваю, то жура щезає,
Бо то наша коломийка такі чари має.

Ой Матію та Матію, відколи тя прошу,
Зроби мені коновочки, най співанки ношу.

Зроби одну, зроби одну та зроби ще й другу,
Одна буде про веселість, а друга про тугу.

Ой я собі заспіваю двома голосами.
Один піде понад лугом, а другий лісами.

Ой щечече соловейко у мене на груші,
Кожен так собі співає, як йому на душі.

Співаночки-складаночки, я вас не складала,
Складали вас парубочки, а я переймала.

Я посію пшениченьку, вродиться льоночок,
Коби таки до роботи, як до співаночок.

А я годна льонок брати та годна стелити,
А я годна заспівати та й годна робити.

Ой коби ми, подружечко, голосочки склали,
Ми би своїх коломийок не переспівали.

Ой коби ми, подружечко, голоси зложили,
Ми би своїх легіників співанками вкрили.

Та хоч би всі зорі впали й писарями стали,
Ще би наших співаночок не переписали.

Ось вам приклад справжньої в'язанки коломийок (сама коломийка складається з двох рядків), що народилась у Західній Україні.

Є в ній усе: і завзяття талановитої молоді дівчини, що «в'яже» цю чудову в'язаночку, і розповідь про тих, хто живе поряд із нею, і про настрій, і про селянську працю, звичну й щоденну. Традиційний віршовий розмір (він

С. Гебус-Баранецька.
Танок гуцулів

Зверніть увагу також на ілюстрації і скажіть, що саме вказує на регіон створення коломийки.

О. Овчинникова.
Троїста музика

так і зветься – *коломиївкий*) надає співаночці неповторного колориту. Секрет розміру коломиївкового вірша полягає в тому, що у дворядкових творах у кожному рядку має бути лише чотирнадцять складів, з обов'язковою паузою після восьмого складу. Перший рядок виступає немовби заспівом, зачином, а другий завершує висловлену думку.

Коломийки використовувались як приспівки до танцю або існували незалежно від нього.

Проаналізуйте в'язанку «Дозвілля молоді» і з'ясуйте призначення першого і другого рядків кожного з двовіршів-коломийок.

ЖАРТІВЛИВІ КОЛОМИЙКИ

В. Кушнір.
Трембітарі

Ой смійтеся, дівчаточка, та й ви, молодиці,
Посіяв я файку жита, а цибух пшениці.

На припічку молотив, у запічку вівяв,
Під припічком наорав, пшениці насіяв.

Ой Іван-подолян ходив з посторонком,
Вперезався комишем, підпирався ворком.

Тримав став на печі, черпав воду саком,
Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком.

Як ся став запалив, риби погоріли,
Попалені щупаки до лісу летіли.

Ой дівчино, дівчинонько, вмієш ся пишити,
А не вмієш до сорочки рукава пришити.

Ой ти, білява, білявино, чого така біла?
Бо на мені пудерику до півтора кіла.

Ой ішов я з вечорниць та попід городи,
Замотався в гарбузи та й наробив шкоди.

Як зачали старі баби кочергами гнати,
То я мусив гачі¹ дерти, гарбузи латати.

Утікав я од Параски через перелазки,
Якась біда ударила по штанах три разки.

А я кричу: – Гвалту, люди, чого біда хоче? –
А по мені четвертий раз: – Не ходи поночі!

¹ Гачі – штани.

Як ішов я через село, курка мене вздріла,
Якби не та паличенька, була б мене з'їла.

Ой скрипочка би не грала, якби не той смичок,
Не була би жінка бита, якби не язичок.

Та журюся, хлоп молодий, що ми жона схудне:
Доки зварить дещо їсти, то уже полудне.

Ой мала я миленького, ой мала я, мала,
Поставила на ворота, та й ворона вкрала.

Ой мала я хлопця, ой хлопця Андруха,
Посадила над водою, та й украла муха.

Роботящий легінище, нема що казати:
До півночі за дівками, до полудня – спати.

Егей, файна дівка, файна, шкода, що лінива:
Штири днини горшки мокли, а п'ятої мила.

Та чотири легіники сіно обертали,
Миша в сіні шелеснула – вони повтікали.

Ой скажіте, добрі люди, чим Андрій хворіє:
На роботі – замерзає, коло миски – пріє.

Ми вже говорили про те, що коломийки часто мають гумористичний і навіть сатиричний характер. Ось вам і приклад: у цьому творі щиро й дотепно висміяно ті людські вади, за які завше в Україні брали на клини, зокрема лінощі та нечупарність.

А спробуйте-но відповісти: які саме людські вади висміюються в кожній коломийці в'язанки «Жартівливі коломийки»?

Зверніть увагу на особливу лексику коломийок, художні засоби, що традиційно в них використовуються. Постійні епітети та гіперболи, яскраві антонімічні пари та пестливі форми звертань роблять коломийки абсолютно неповторним, живим і сучасним явищем нашого життя.

Годі шукати по світах чогось подібного до українських коломийок: не знайдете!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Перерахуйте, які життєві явища змальовані в коломийці «Дозвілля молоді».
2. Як називаються цикли, у які об'єднують коломийки? Хто є їх героями?

Ф. Манайло.
Танець біля вогню

Міркуємо

1. Опишіть, яким ви уявляєте собі життя людей, що є виконавцями, авторами і героями коломийок. Яка інформація про них є безпосередньо в самих в'язанках?
2. Виразно прочитайте коломийки і вкажіть, з якою інтонацією повинна виконуватись кожна з них або вся в'язанка.

Аналізуємо

1. Які риси традиційних народних пісень мають коломийки?
2. Чи можливе, на вашу думку, застосування елементів гумору чи сатири у традиційних коломийках? Підтвердіть свою відповідь цитатами.

Дискутуємо

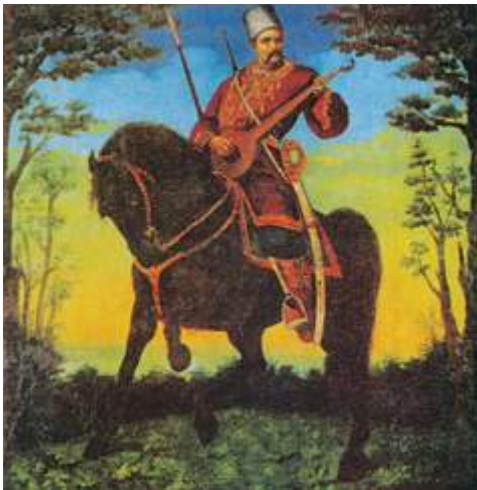
1. Спробуйте створити власні коломийки про явища сьогодення. Які саме ознаки цього жанру ви повинні обов'язково врахувати?
2. Поміркуйте і скажіть: завдяки чому коломийки залишаються сучасними і часто співаними творами українського фольклору? Можливо, хтось із вас поцікавиться додатковими матеріалами і зможе навести приклади сучасних коломийок.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Сьогодні ми здійснимо уявну подорож за піснею, що стала народною не лише в Україні, а й у далекій Шотландії. Подолавши кордони й мовні бар'єри, вона підкорила всю Європу, звучала й звучить чеською і французькою, польською та болгарською, угорською і сербською мовами. І ви її прекрасно знаєте.

Це пісня «Їхав козак за Дунай». Ось що писав про неї та її автора Михайло Максимович, перший ректор Київського університету імені Святого Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка), видатний український учений-фольклорист: *«Сія пісня складена козаком Семеном Климовським, якому, напевно, належить і чимало інших, що лишилося невідомим, як і взагалі ми не знаємо творців народних пісень. Климовський жив близько 1724 року... Пісня сія переходить з одного пісенника в інший зі сторонніми наростами, які ледве чи можна приписати Климовському».*

Ф. Стобуненко.
Козак-бандурист

Звісно, що при перекладах іншими мовами текст пісні втрачав первинну сюжетну основу, кожен народ доповнював його елементами з власного життя: і на світ з'являвся цілком новий твір.

Німецький фольклорист і письменник Георг Коль зібрав незаперечні докази того, що саме згадана українська пісня стала основою схожих народних співанок у різних країнах. Учений де-

тально дослідив історію її подорожей, зібрав чимало даних про життя Семена Климівського і щиро дивувався, що в Україні про цього талановитого автора широка громадськість майже нічого не знає.

Виявляється, пісню Климівського перекладали кращі європейські поети, до неї зверталися найвідоміші композитори. Тільки Бетховен створив аж дві музичні варіації на тему пісні «Їхав козак за Дунай»!

Ясна річ, що шотландець чи француз, співаючи цю пісню, можливо, не знає про її справжнє походження. Швидше за все він вважає її народною. І це прекрасно! Адже, як пригадуєте, найвище визнання таланту автора – це коли його пісні летять по світу і люди вважають їх своїми, рідними.

Проте ми мусимо пам'ятати, що українська культура – предмет гордості нашого народу, і повинні зберегти рідкісні зразки українських народнопоетичних творів, які примхлива доля розсипала по світу, передати у спадок слова пісень та розказати нащадкам про їхніх творців, таких, як козак Семен Климівський.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Па́фос (з грецької – «почуття», «пристрасть») **твóру** – всі ті високі почуття, натхнення, душевне піднесення, викликані певною подією, явищем, ідеєю. Вони (ці емоції) продиктовані, по суті, внутрішнім переконанням і станом самого автора. У пафосі емоційна напруга і думка складають єдине гармонійне ціле і становлять душу художнього твору.

Пригадайте твори, які ви вже вивчали. Спробуйте визначити, яким саме пафосом вони перейняті.

Коломійки – жанр української пісенної лірики, чия ритмомелодика пов'язана з однойменним народним танцем. Походження цієї назви пов'язують із містом Коломия – адміністративним і культурним центром Гуцульщини. Поширений цей жанр здебільшого в Західній Україні. Традиційна жанрова структура коломийки складається з дворядкової строфи, кожен рядок якої містить прикінцеву риму і налічує 14 складів. Така віршова структура називається ще коломийковим віршем. Зародження коломийок датується XV–XVI століттями, а перші їх записи були зроблені у XVIII столітті.

Часто декілька коломийок об'єднані спільною темою, ідеєю, образами. Така низка коломийок дістала назву «в'язанка», або «віночок».

Щодо змісту цих пісень, то вони містять чималий спектр настроїв, переживань, почуттів людини. Ліричність у коломийках гармонійно поєднується з

А. Коцка.
Дівчата з Верховини

комічними елементами, причому в таких творах зустрічаються як зразки теплої добродушного гумору, так і жорсткої, відвертої сатири. Коломийкам властива яскрава образність, дотепність і стислість висловлення, використання багатьох засобів фольклорної поетики, найчастіше – порівнянь.

Знаючи будову коломийкового вірша, спробуйте проаналізувати прочитані вами в'язанки. Хто з поетів користувався віршовим розміром, що зветься коломийковим віршем?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Козацькі пісні повертають нас до славного минулого України, до часів Запорозької Січі. А щоб ви більше дізнались про героїв нашої землі – козаків, пропонуємо виконати різноманітні творчі завдання.

Ті, хто любить живопис, спробуйте в бібліотеці, Інтернеті, спеціальних енциклопедіях і довідниках знайти репродукції¹ картин, написаних українськими (і не тільки) художниками, присвячених історії українського козацтва, гетьманам України, особливим подіям у житті запорожців. Прикладом такого живописного полотна може слугувати картина Олександра Мурашка «Похорон кошового».

Той, хто цікавиться атрибутикою (ознаками), особливо військовою, може скласти своєрідний тлумачний словничок козацького спорядження, одягу, зброї. Для цього вам теж необхідно буде скористатись Інтернетом, тлумачними словниками, довідниками.

О. Мурашко. Похорон кошового

¹ Репродукція – картина, малюнок тощо, відтворені поліграфічним способом (найчастіше у фотоальбомах).

В одній із пісень згадуються гетьмани Петро Дорошенко та Петро Сагайдачний. Підготуйте реферати-доповіді про цих ватажків козацького війська. Обов'язково з'ясуйте, чим саме прославились вони в нашій історії.

А також цими відомостями ви можете поділитися з друзями, рідними у день християнського свята Покрови (святкується 14 жовтня), який традиційно був днем українського козацтва. Влаштуйте тематичний вечір, присвячений нашим предкам, виконайте козацькі пісні, вивчені вами, продемонструйте зібраний ілюстративний матеріал, прокоментуйте його.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

До вашої уваги – в'язанка коломийок, у якій переплутані закінчення других рядків. Спробуйте протягом п'яти хвилин виправити їх так, щоб коломийки звучали, як потрібно:

Ой послухай, моя мати, що буду казати:
Не дай мені три дні їсти, а дай похворівся.

Пішли кози поза лози, і ягнята бляють,
Та пусти ня, люба мамко, де хлопці Іванко.

Пусти мене, моя мамко, мало погуляти.
Та я прийду додомоньку, як буде на вшитко.

Пусти мене на гуляння, моя рідна мамко,
Бо там сидить і чекає на мене солома.

Упав сніжок на обліжок, дуже забілівся.
Не є любка на гуляння, ачей, понеділка.

Не йде Іван на гуляння, сидить Іван дома,
Хижа би 'му ізгоріла, як суха зоряти.

Ой гуляла відданиця, ой гуляла дівка,
Та гуляла від суботи аж до погуляти.

Вчора гулі, і десь гулі, і назавтра гулі,
Та доти я догуляла – ні чобіт, ні гуні.

Егей, поле широке, кінця 'му не видко,
Та кого є на гуляння, того є гуляють.

Й. Бокшай. Бокораші

**Можете влаштувати змагання:
хто швидше розгадає цю
коломийку-ребус.**

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ»

ЗАВДАННЯ 1–8 МАЮТЬ ПО ЧОТИРИ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ,
З ЯКИХ ЛИШЕ ОДНА ПРАВИЛЬНА.

Виберіть правильний, на вашу думку, варіант відповіді.

1. «Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу», – сказав Микола Гоголь про
А казки   В перекази
Б легенди   Г пісні
2. Сестри виряджають свого брата до війська в пісні
А «Ой на горі та жінці жнуть»
Б «Гомін, гомін по діброві»
В «Стоїть явір над водою»
Г «Ой у степу криниченька»
3. Пропозицію поміняти люльку на жінку отримує герой пісні
А «Ой на горі та жінці жнуть»
Б «Гомін, гомін по діброві»
В «Стоїть явір над водою»
Г «Ой у степу криниченька»
4. Рядки «Візьми, сестро, піску жменю, посій його на каменю» є у творі
А «Ой на горі та жінці жнуть»
Б «Гомін, гомін по діброві»
В «Стоїть явір над водою»
Г «Ой у степу криниченька»
5. Паралель між молодим козаком і зеленим явором наявна в пісні, де є такі рядки
А «Гей! Хто в лісі, озовися!»
Б «Гомін, гомін по діброві»
В «Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти»
Г «Ой у степу криниченька, з неї вода протікає»
6. Чумацькою є пісня
А «Ой на горі та жінці жнуть»
Б «Гомін, гомін по діброві»
В «Стоїть явір над водою»
Г «Ой у степу криниченька»
7. Жанр коломийки зародився в такому регіоні України
А Північному   В Західному
Б Південному   Г Східному
8. Будова коломийки така
А 2 рядки по 12 складів   В 2 рядки по 14 складів
Б 4 рядки по 14 складів   Г 4 рядки по 12 складів

ЗАВДАННЯ 9–10 НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ.
ДО КОЖНОГО РЯДКА, ПОЗНАЧЕНОГО ЦИФРОЮ,
ДОБЕРІТЬ ВІДПОВІДНИК, ПОЗНАЧЕНИЙ БУКВОЮ.

9. Установіть відповідність між рядком і назвою пісні

Рядки пісні

Назва пісні

1 «Гей! Хто в лісі, озовися!	А «Стоїть явір над водою»
2 «Старша сестра коня веде»	Б «Ой на горі та жінці жнуть»
3 «Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти»	В «Ой у степу криниченька»
4 «Ой у степу криниченька, з неї вода протікає»	Г Коломийка
	Д «Гомін, гомін по діброві»

10. Установіть відповідність між видом мистецтва і його провідним засобом

Вид мистецтва

Провідний засіб

1 література	А звук
2 кіно	Б смак
3 живопис	В слово
4 музика	Г колір
	Д рух

У ЗАВДАННЯХ 11–14 ЗАПИШІТЬ ВІДПОВІДЬ СЛОВОМ,
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ ЧИ РЕЧЕННЯМ.

11. Суспільно-побутові пісні – це пісні, у яких _____
_____.

12. В'язанка коломийок – це _____
_____.

13. Козак Семен Климовський є автором пісні _____
_____, за мотивом якої відомий німецький композитор
_____ створив аж дві музичні варіації.

14. Фольклористи – це _____
_____.

Розділ 2

ПРО МИНУЛІ ЧАСИ

Мабуть, ніщо так не вабить своєю таємничістю допитливий людський розум, як загадкова, вкрита туманом віків давнина. І скільки докладається зусиль, аби хоч трішечки відхилити предковічну завісу! В усіх куточках планети працюють невтомні археологи, шукаючи надійно сховані скарби стародавніх цивілізацій. Немов захоплюючи книжку, читають вони історію людства по залишках осель і черепках посуду, вибагливих старовинних прикрасах і зброї. Там, у минулому, здійснювали наші предки славні подвиги і клали буйні голови за свою землю. Там, у лабіринтах сивої давнини, народжувались пісні і легенди, що бентежать нашу уяву й донині...

«Коли я хочу зобразити якийсь клаптик минулого, я стаю поважним, як астроном, який вивчає шляхи мандрівок різних зір».

Юліан Опільський

ІВАН ФРАНКО

(1856–1916)

«До відважних світ належить...»

Ви вже мали нагоду мандрувати стежками дитинства Івана Франка, сміятися з пригод хитромудрого Фарбованого Лиса. А сьогоднішня наша розмова про творчість цього письменника – ніби приємна зустріч зі старим добрим другом. Адже перед вами – нова сторінка його життя і творчості, новий прекрасний твір про...

Яким, на вашу думку, може бути герой із таким промовистим ім'ям – Захар Беркут?

Навіщо ми знову звертаємося до життєпису людини, яка на довгі роки визначила шляхи розвитку нашої літератури і взагалі українського мистецтва? А послухаймо самого Івана Яковича: «*Майже всі мої писання (...) напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони є частина моєї біографії*». Тому ми й відкриваємо нові сторінки його життя і творчості, аби кожне нове покоління читачів знаходило в них відповіді на одвічні питання.

Пам'ятаєте, хлопчиною І. Франко був допитливим і непосидючим, і часом цілими днями пропадав у кузні батька-коваля. Де ж би ще він наслухався тих «веселих та сумних оповідань», які зранку до пізнього вечора, мов струмок, жебоніли в батьковім «царстві вогню й заліза» і які глибоко западали в його дитячу душу? І саме там сформувався і постав перед людьми «...невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, енергійно зачерчена¹ борода. Рудувате волосся непокірно пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить, – і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об креміль і сипле іскри. Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою». Так змалював Івана Франка один із визнаних класиків нашої літератури Михайло Коцюбинський.

На жаль, щасливе дитинство письменника тривало недовго – рано пішов з життя батько, мало пестила улюбленця й мама, чий пісні, згадував

І. Труш. Портрет Івана Франка

*Живи, незламаний за
гратами,
Розп'ятий на твердій
журбі;
Твори! Тебе народ
читатиме
І воскресатиме в тобі!*

Д. Павличко

¹ Зачерчена – закручена.

Іван Франко – школяр

І. Франко, були «красою єдиною бідного мого тяжкого життя». Коли він дізнався, що няня помирає в Нагуєвичах, біг усю дорогу від Дрогобича до свого рідного села, просидів біля ліжка цілу ніч, а на ранок назавжди попрощався з найдорожчою в житті людиною, залишившись на світі круглим сиротою.

Роки в Дрогобицькій гімназії були добою справжнього змушнення. Зневажливе ставлення до нього й сидіння на найгіршій – «ослячій лаві» (такою зазвичай була доля більшості обдарованих українських школярів із бідних родин) долав уперто – відмінним навчанням, захопленням читанням вітчизняної та зарубіжної літератури та блискучими перекладами останньої.

Коли ж у 1875 році І. Франко їхав до Львівського університету, його літературний багаж уже був заповнений творами Шекспіра, Гете, Шиллера, Міцкевича, Словацького, власними перекладами Софокла і Гомера. А «Кобзар» Т. Шевченка талановитий юнак знав напам'ять.

Як ви гадаєте, твори яких саме письменників справляли на молодого Івана Яковича найбільше враження?

Ще зі студентських років Іван Франко зрозумів найголовніше: «*До відважних світ належить!*» – і намагався бути таким і в полум'яних поезіях, і в синівському обстоюванні прав українського народу. Лишень вслухайтесь у щирі рядки поетичної збірки «З вершин і низин», виданої в 1887 році:

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце Боже, всіх зарівно,

Той щиро полюбить не міг
Тебе, кохана Вкраїно!

ДІЗНАЙТЕСЬ БІЛЬШЕ ПРО ПИСЬМЕННИКА

Західна Україна, де жив Франко, перебувала тоді під владою Австро-Угорської імперії. Потужний талант і активна громадянська позиція не раз ставали причиною ув'язнень молодого письменника. Але й за ґратами він залишався вірним своєму покликанню. З-під пера Франка в ті нелегкі роки вийшло безліч прекрасних творів, з якими у вас буде можливість познайомитись у старших класах.

Серед них – «Іван Вишенський», поема про видатного письменника-полеміста українського Середньовіччя, що своїм запальним словом будив у серцях людей почуття честі й гідності. Інший незабутній образ – біблійний пророк Мойсей (поема «Мойсей»), про якого Франко переповів своєму народові з метою нагадати, що навіть із віковичного рабства завжди є вихід. Тому й самого Франка часто називали українським Мойсеєм.

Михайло Коцюбинський писав: «У Франка є прекрасна річ – лірична драма “Зів'яле листя”. Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою га-

*мою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому
оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві ко-
ханья і настроїв».*

Цікаво, а чи знаєте ви, що вже багато разів чули неповторні, мелодійні, трепетно-ніжні пісні, які належать Франкові? Давайте-но пригадаємо:

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти на мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?

Або ось такі щемливі рядки:

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?
Чом твої устонька – тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?

Ну що, згадали? А це ж лише невеличка цеглинка із величезної будівлі храму, ім'я якому – поезія Івана Франка. Лише з великої любові могли з'явитися такі зворушливі слова!

Ви вже знаєте, що Іван Франко писав дитячі казки. А ще – оповідання, у яких легко можна знайти його спогади про власне дитинство. Хочете довідатись, яким було навчання українських дітей в Австро-Угорщині? Тоді почитайте «Олівець», «Грицеву шкільну науку», «Schonschreiben» («Чистописання»), «Отця-гумориста» та інші твори цього автора.

На сценах наших театрів ось уже багато років з незмінним великим успіхом іде спектакль «Украдене щастя» за однойменною п'єсою Івана Франка. Існують класичні кіноекранізації цього твору, проте у 2005 році створено ще й український міні-серіал за його мотивами. І знаєте, вражаюче сучасними виявилися герої цієї Франкової трагедії...

Чи бачили ви екранізацію хоч би одного твору І. Франка? Якщо ні, тоді саме на часі переглянути фільм «Захар Беркут» та обмінятися враженнями про нього.

Іван Франко був, окрім того, великим авторитетом у справі книговидання й редагування. Багато українських письменників, із творами яких ви вже знайомі, зокрема Леся Українка, були вдячні Іванові Яковичу за допомогу й підтримку, за щирі й справедливі критики. Його ім'я – серед видавців таких поважних часописів та альманахів, як «Громадський друг», «Літературно-науковий вістник», «Перший вінок» і багатьох інших.

Письменника ніщо не могло зламати: ані перебування за ґратами, ані презирливе ставлення пихатого чиновництва, ані важка недуга, що часто приковувала до ліжка. Здавалося, що смерть старшого сина, Андрія, його улюбленця, батько пережити не зможе. Але не схилив він гордого чола й тоді, коли забрано було на Першу світову війну двох молодших синів, Тараса й Петра. У дні найважчої розпуки писав роботу важливу, «сердечну» – статтю «Тарас Шевченко». Тоді ж, у 1914 році, залишив у спадок

нашій фольклористичній науці найбільший скарб – «Студії над українськими народними піснями».

Поет Петро Карманський згадував, що Франко тоді був подібний до *«підстреленого орла, що впав з високої скелі на долину, волоче за собою підтяті крила і поглядом жахливого передсмертного суму дивиться на вас та кривавить вам серце»*.

28 травня 1916 року І. Франко, вірний син України, що все життя і творчість присвятив своєму народові, пішов із життя. Преса понад 50 країн світу відгукнулась на цю трагічну звістку. Лише львівська влада не знайшла місця, щоб поховати його в рідному місті. І до 1921 року стояла Франкова труна в чужому склепі на Личаківському цвинтарі Львова, аж поки він не був перепохований на тому місці, де зараз височить гранітний Каменярь, що розбиває молотом скелю. Ця фігура ніби символізує життєвий шлях незламного духом Івана Франка.

А знаєте, чому саме Каменярь?

Бо «Каменярі» – один з найвідоміших віршів Франка. У нього він уклав усю пристрасть громадянина, усю палкість патріота, увесь талант поета:

Пам'ятник на могилі І. Франка на Личаківському кладовищі у Львові

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт.
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

Пам'ятник письменникові було встановлено в 1933 році на кошти, зібрані шанувальниками його таланту з усієї України.

У 1956 році за рішенням ЮНЕСКО¹ 100-літній ювілей І. Франка відзначав увесь світ. А 2006 рік ця організація також оголосила роком його пам'яті.

Творчість Івана Франка становить унікальне явище, цілу духовну епоху у вітчизняній історії і водночас є вселюдським надбанням. Видатний письменник, критик, перекладач, журналіст, соціолог, фольклорист, етнограф, історик, філософ – його багатющу спадщину не вмістить і сотня томів! І завершити

розповідь про цю велику людину варто так само словами Івана Яковича: «Вкраїна воскресне!».

¹ ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури.

ЗАХАР БЕРКУТ

(Скорочено)

I

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелемєня голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, – бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелемєня; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату і оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси. (...).

Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лица і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце – в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі із супротивними обставинами. Зараз із першого разу видно було, що Мирослава виросла на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рикарською зброєю, зносити всякі невидги і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй приходилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла і її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, – той довіку не міг забути її лица, її ходу, її голосу, – тому вони пригадувалися живо й виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов. (...).

І. Дубіш. Верховинка

Чи такою ви уявляєте
Мирославу?

Від самого досвіта в ловецькім таборі великий рух і тривожне доживання. Боярські слуги від півночі звивалися, приготовляючи для гостей їду на цілий день, наповнюючи шипучим медом і яблучником подорожні баклаги. Тухольські пасемці¹ й собі готовились, острячи ножі та тесаки, обуваючи міцні жуброві² постолі і складаючи в невеличкі дорожні бисаги³ печене м'ясо, паляниці, сир і все, що могло понадобитися в цілоденній трудній переправі. Максим Беркут, який аж нині, супроти найважливішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував із правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Усе в нього виходило у свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами-тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний у рухах і словах, мов рівний серед рівних. (...).

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка у своїй руці й дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. В тій хвилі вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але, коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко зацеміло її коло серця, як лице її загорілось стидливим рум'янцем – і вона спустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллалось по лиці дивним чаром розгоряючого сердечного чуття. (...).

II

(...). Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, всього коло півтора тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір, у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зветься Запалою долиною. У ті давні часи, коли йде наше оповідання, Запала долина не була поросла лісом, але, навпаки, була управлена і годувала своїх жильців достатнім хлібом. Простягаючись звиш півмилі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими декуди на три або й чотири сажні, долина тота була немов величезним кітлом, із якого вилито воду. І певно, що воно й не інакше було. Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи собі дорогу поміж тісні, тверді скали, і, обкрутившись вужакою по долині, випливав на захід у таку ж саму тісну браму, розбиваючись поміж гладкі кам'яні стіни і гуркотячи ще кількома водопадами,

¹ Пáсемці – мисливці.

² Жúbрові – зроблені з міцної шкіри.

³ Бисáга – подвійна торба.

поки чверть милі пониже не впав до Опора. Високі, стрімкі береги тухольської китловини покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині позір ще більшого заглиблення і якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, – але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідне, староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри. (...).

Ф. Манайло. Гірська річка

Чи збігається, на вашу думку, опис уловини в селі Тухлі із картиною українського художника?

III

(...). Захар Беркут – се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, – та проте працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки – се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут вже у своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, але радо навчав кожного, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кожної погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива і досить далека. А вже найбільшим добродієм уважали тухольці Захара Беркута за його ліки. Коли було настане час, між Зеленими святами і святом Купайла, Захар Беркут з своїм наймолодшим сином Максимом іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками. Правда, чисті та прості звичаї тодішнього народу, свіже тухольське повітря, просторі та здорові хати і ненастанна, та зовсім не надсильна праця – все те вкупі хоронило людей від частих і заразливих хороб. Зате частіше лучалися каліцтва, рани, на які, певно, ніякий знахар не вмів так скоро і так гарно зарадити, як Захар Беркут.

Але не в тім усім покладав Захар Беркут головну вагу свого старечого життя. «Життя лиш доти має вартість, – говорив він частенько, – доки

чоловік може помагати іншим. Коли він став для інших тягарем, а хісна¹ не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене, Боже, щоб я коли-будь мав статися тягарем для інших і їсти ласкавий, хоч і як заслужений хліб!». Ті слова – то була провідна, золота нитка в життю Захара Беркута. Все, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав він із поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього громади. Громада – то був його світ, то була ціль його життя. (...).

Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І, певно, не без радості міг він глядіти на них. Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці і вживанню, в radoцax і в горю. Громада була для себе і суддею, і впорядчиком у всьому. Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа – громада сама, вся і завсіди, бачно берегла своє добро. Бідних не було в громаді; земля доставчала пожитку для всіх, а громадські шпихліри² та стодоли стояли завсіди отвором для потребуючих. Князі і їх бояри зависливим оком гляділи на те життя, в яким для них не було місця, в яким їх не потребували. Раз у рік з'їздив у Тухольщину князівський збірщик податків, і громада старалась якнайборше позбутися немилого урядового гостя: через день або два він виїздив, обвантажений усяким добром – бо податки у великій мірі платили тухольці натурою. Але в Тухольщині збірщик князівських податків не був таким самовладним паном, як по інших селах. (...).

В. Литвиненко. Ілюстрація до твору І. Франка «Захар Беркут»

Тихий шепіт вдовolenня і радісної рішучості пройшов по громаді. Захар сів на своє місце. Хвилю стояла мовчанка на майдані, поки Тугар Вовк не наблизився до ради.

– Здорові були, громадо! – сказав він, дотикаючи рукою свого шолома, але не знімаючи його з голови.

– Здоров будь і ти, боярине! – відповіла громада. (...).

– Ми закликали тебе, боярине, перед суд громадський, щоб, заким осудимо твої поступки, вислухати твого слова. Яким правом і в якій цілі ти робиш кривду громаді?

– На суд громадський? – повторив, немов зачудований, Тугар Вовк, обертаючись лицем до Захара. – Я княжий слуга і боярин. Ніхто не має права судити мене, окрім князя і рівних мені бояр. (...).

¹ Хісна – користі; хосен – користь.

² Шпїхлір – комора.

При тих словах боярин гордим рухом руки вийняв із-за широкого ремінного пояса княжу грамоту і підняв її вгору, показуючи громаді.

– Сховай свою грамоту, боярине, – сказав спокійно Захар, – ми не вміємо її читати, а печать твого князя для нас не закон. Радше сам ти скажи нам, хто се такий, той твій князь?

– Як то? – крикнув здивований боярин. – Ви не знаєте князя Данила?

– Ні, не знаємо ніякого князя. (...).

– Ти помилився, старче! – сказав Тугар Вовк. – Усі ми – власність князя, зі всім, що маємо, з худобою і землею. Князь один вільний, а ми його невільники. Його ласка – то наша воля. Він може зробити з нами, що хоче.

Мов удар обуха в тім'я, так оглушили ті слова Захара Беркута. Він похилив свою сиву голову додолу і довгу хвилю мовчав, не знаючи, що й казати. Мертвецьки понуро мовчала й уся громада. Вкінці Захар устав. Лице його ясніло. Він підніс руки догори, до сонця.

– Сонце преясне! – сказав він. – Ти, благодворне, вольне світило, не слухай тих огидних слів, які осмілився сей чоловік сказати перед твоїм лицем! Не слухай їх, забудь, що вони сказані були на нашій, досі й помислом таким не оскверненій землі! І не карай нас за них! Бо безкарно ти не пропустиш їх, то знаю. І коли там, у тім Галичі, довкола князя наплодилось багато таких людей, то ти зітри їх із лица землі, але за кару не погуби разом із ними всього нашого народу! (...).

– Постій, боярине, я ще не скінчив, – сказав спокійно Захар Беркут. – Отсе ти згадав про свою честь і раз у раз говориш про свої великі заслуги. Будь ласкав, скажи нам, які се твої заслуги, щоб і ми могли вшанувати їх! (...).

– Я воював і проти монголів над Калкою. (...).

І за тим словом Захар устав і, звертаючися до громади, сказав:

– Чи може хто свідчить за ним або против нього? (...).

Перед громаду вийшов нестарий ще чоловік, каліка, без руки і ноги, навхрест перекалічений. Лице його було порите глибокими шрамами. Се був Митько Вояк, як звала його громада. (...).

– Мовчи, підлий рабе! – скрикнув, побліднівши, боярин. – Мовчи, а то тут буде й кінець твому нужденному життю!

– Боярине, я тепер не раб твій, але вільний громадянин, і тільки моя громада може веліти мені мовчати. Я досі мовчав, але тепер мені велять говорити. Чесна громадо! Свідоцтво моє проти боярина Тугара Вовка велике і страшне: він зра...

– Мовчав досі, то мовчи і далі! – ревно боярин, блиснув топір, і Митько Вояк з розлупаною головою, окровавлений, упав додолу.

Охнула громада й зірвалася на ноги. Страшний крик залунав довкола.

– Смерть йому! Смерть! Він зганьбив святість суду! На раді забив мужа нашого!

– Смерди погані! – скрикнув до них боярин. – Не боюсь вас! От так буде кожному, хто поважиться торкнутися мене чи рукою, чи словом. Гей, мої вірні слуги, сюди, до мене! (...).

– Боярине, – сказав Захар, – ти смертельно провинивсь проти Бога і громади. Ти на суді забив свідка, нашого громадянина. Що він хотів про-

ти тебе свідчити, ми не дізналися і не хочемо знати, – нехай твоя совість судить тебе. Але своїм убійством ти признався до вини і поповнив нову вину. Громада не може тебе терпіти на своїй землі. Віддалися з-між нас! За три дні віднині прийдуть наші люди, щоб розвалити твій дім і загладити навіть слід твого буття у нас.

**Як виявив себе в цій ситуації
Захар Беркут, а як – Тугар Вовк?**

– Нехай приходять! – крикнув люто боярин. – Побачимо, хто чий слід загладить. Я плюю на ваш суд! (...).

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її силу, розбити її народне життя. Найперші міста: Київ, Канів, Переяслав упали і були зруйновані до основи; їх слідом пішли тисячі сіл і менших городів. Страшний начальник монгольський Бату-хан, прозваний Батием, ішов на чолі своєї стотисячної орди, женучи перед собою вчетверо стільки всяких полоняників, що мусили битися за нього в перших рядах, – ішов поздовж руської землі, розпускаючи широко свої загони і бродячи по коліна в крові. (...).

В тій хвилі монголи почули прихід чужих людей і з диким криком похапали за луки та оточили їх.

– Хто їде? – закричали різними голосами, то по-нашому, то по-свому.

– Поклонник великого Чінгісхана! – сказав по-монгольськи Тугар Вовк. Монголи стали, витріщивши очі на нього. (...).

З рабським ушануванням розступилися монголи перед незнайомим приїжджим, що говорив їх мовою та ще й таким певним тоном, до якого вони привикли від своїх ханів та бегадирів¹. В одній хвилі начальник варти здав своє місце на другого, а сам, доповши коня, погнав до табору, якої, може, чверть милі віддаленого від вартового огнища. (...).

– Від якого царя приносиш нам вісти? – спитав його Пета².

– Я не знаю ніякого царя, крім великого Чінгісхана, пана всього світа! – сказав боярин. Се була звичайна формула підданця. Пета тоді по-важно, але радо, простяг бояринові руку.

– Впору приходиш, – сказав Пета, – ми дожидали свого союзника.

– Я знаю свій обов'язок, – сказав Тугар Вовк. (...).

– Які шляхи і в чийх руках? – спитав коротко Пета.

– Один шлях дуклянський, горі Сяном-рікою, а потім через низький гірський провал. Шлях широкий і вигідний, топтаний уже не раз руськими й угорськими воєнними силами. (...).

– Другий шлях, тухольський, хоч вужчий і не так рівний, але зате ближчий і рівно безпечний. На тім шляху засіків нема, ані княжих бояр нема. Самі хлопи пильнують його.

– Хлопів ваших ми не боїмося! – сказав з погордою Пета. (...).

– Позволь мені слово сказати, великий бегадире, – сказав один із начальників монгольських, мужчина величезного росту й геркулесової будо-

¹ Бегадір – звання в монгольському війську.

² Пета – один з монгольських ватажків.

ви тіла, з лицем темно-оливкової барви, одітий у шкіру степового тигра, що все разом аж надто свідчило про його походження з туркменського племені. Се був страшний, безтямно смілий і кровожадний вояк, Бурунда-бегадир, супірник у славі з Кайданом¹. Монгольські загоны, які він провадив, лишали по собі найстрашнішу руїну, найбільше число трупів, найширшу ріку пожеж. Він безмірно перевищав Пету своєю відвагою; перед його шатром кожного вечора було два рази більше свіжих голів, ніж перед шатром усякого іншого вояка. Але Пета не завидів йому тої смілості, чуючи надто добре свою перевагу над Бурундою у штуці ведення великих мас і кермування великими битвами та походами. (...).

– Говори, брате Бурундо! – сказав Пета.

– Дозволь мені з десятитисячним відділом іти тухольським шляхом, а ти сам простуй на дуклянський. Перейшовши на арпадський бік, я вдарю зразу на тих, що стережуть дуклянського шляху, і прорівнюю тобі дорогу.

Пета з подивом глянув на Бурунду, немов се перший раз вирвалось тому рубаці з уст таке розумне слово. І справді, план Бурунди був хоч і смілий, та зате дуже розумний, і Бурунда був єдиний смільчак до виконання сього плану. (...).

Як ви гадаєте, який план зародився в Бурунדי?

VI

(...). – Що діяти? Що починати? Як боронитися? – гуло в народі. Одна думка переважала всі інші: вийти громадою перед тіснину і боронитися від монголів до остатньої краплі крові. Особливо молодіж наставала на те. (...).

Далі, коли гамір трохи втишився, заговорив Захар Беркут.

– Хоч то воєнне діло – не моє діло і не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, – але все-таки я думав би, що не велика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити. Сини наші погибли з їх рук, кров їх обагрила нашу землю і кличе нас до пімсти. Чи пімстимось ми на ворогах наших, на нищителях нашого краю, коли відіб'ємо їх від свого села? Ні, а тільки, відбиті від нашого села, вони з подвійною лютістю кинуться на інші села. Не відбити, але розбити їх – се повинна бути наша мета! (...).

Мирослава довго, з увагою і пошаною гляділа на нього.

– Дозволь, чесний батьку, – заговорила вона тремтячим з внутрішнього зворушення голосом, – сказати поперед усього, що син твій живий і здоров.

– Мій син! – скрикнув Захар. – Здоров і живий! О Боже! Де ж він? Що з ним діється?

– Не лякайся, батьку, тої вісти, котру скажу тобі. Твій син у монгольській неволі.

– В неволі? – скрикнув, мов громом прошиблений, Захар. – Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути! Ти хочеш налякати мене, недобра дівчино!

¹ Кáйдан – один із монгольських ватажків.

В. Литвиненко. Ілюстрація до твору І. Франка «Захар Беркут»

– Говори, говори! – сказав Захар, поглядаючи знов на неї.

– Максим радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тіщиною, але впустити їх у кітловину. Тут можна їх обступити й вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тільки поробити засіки у вивозі при водопаді й повиносити із села все добро громадське, все збіжжя, весь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, – казав Максим, – побідите їх, або ніде інде!». Так радив Максим. (...).

– Доню моя! – сказав він. – Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова могого сина, – з них віє його смілий дух!

Чому Захар Беркут назвав Мирославу своєю дочкою?

Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку! (...).

VIII

(...). Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки у воді, сумне, безрадне. Хоч і як мілка була вода, але тота її маса, що вкрила вже всю долину, гладка, прозірчата, мов блискуче розтоплене скло, і той водопад, що, мов світляний стовп, стояв над водяною площею і раз у раз доливав до неї нової води, – от що лякало монголів. Але годі було стояти! Сама тривога, сам вид грізної небезпеки побуджували тих людей до якогось діла, хоч би й безплідного, до руху. Конечно треба було щось зробити, стрібувати¹ щастя, бо інакше, – Бурунда чув се добре – вся та маса монголів піде врозтіч, розбігнеться, гнана власною тривоною. Бурунда велів цілому війську зібратися до купи, збитися в тісну масу. (...).

¹ Стрібувати – спробувати.

(...). Вся тухольська громада зібралася тепер перед тим остатнім ворожим становищем. Спустили ще дві плоті, щоб, окружаючи ворогів, турбували їх іззаду стрілами; але і спереду, з берегів, градом летіли тухольські стріли й каміння на ворогів. Та більша часть тих стріл не долітала навіть до становища Бурунди; інші, хоч і долітали, не могли зробити туркоманам ніякої шкоди. Ближче ж підступати тухольці боялися задля затроєних стріл, а швидко, видячи нешкідливість свого стріляння, покинули тоту роботу і стояли спокійно. Високо на скалі стояв старий Захар, не зводячи очей зі свого сина, що стояв між ворогами і зручними рухами обминав густі стріли та каміння. А віддалік, серед тих, що стріляли, стояла Мирослава, а погляди її летіли бистріше, ніж її стріли, у ворожу купу, серед якої тепер стояло все, що було найдорожче їй у життю: батько й Максим. За кожною пущеною з тухольських луків стрілою завмирало її серце. (...).

– Бегадире, – сказав до Бурунди Тугар Вовк, – чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

– Нащо? – сказав понуро Бурунда.

– Все ж таки життя краще, ніж смерть! (...).

– Спробуймо! – сказав Бурунда і, вхопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. Біля нього став Тугар Вовк і почав махати білою хусткою. (...).

– Кажі їм, що, коли хочать мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свобідно! Коли ж ні, то ми зуміємо загинути, але і йому, тут-таки перед їх очима, смерть буде.

– Тухольці! – кричав Тугар Вовк. – Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового і жадає, щоб ви за те нас, кілька нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! В противнім разі жде вашого сина неохибна смерть.

Немов хочаючи доочне показати їм усю правдивість тої погрози, Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима. (...).

– Захаре, – сказали старі тухольці, обступаючи його, – ми думаємо, що можна прийняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

– Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

– Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибель! Глянь, сокира над його головою!

– Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю! (...).

– Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, – сказав один із загірних молодців. – Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

– Ні! – сказав обурений Захар, – се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові і зрадникові. Беркути ніколи не сплямують

ні своїх рук, ні свого серця підступно пролітою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою! (...).

– Е, що нам так довго ждати! – скрикнув наостанку Бурунда. – Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову.

Чому Тугар Вовк в останню хвилину вирішив врятувати Максима?

Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, грізна, вбійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені¹, впа-

ла, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, у воду.

Ревнув із лютої і з болю Бурунда і лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився і з цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу і покотився у воду, потягнувши за собою й Максима.

А в слідуєчій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купу ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, – і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду. (...).

– Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! – залунали громові окрики і понеслися широко по лісах і горах. – Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, зі сльозами на старечих очах, піднявся Захар. (...).

– Батьку мій, що тобі такого? – скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці і чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

– Нічого, синку, нічого, – сказав тихо, з усміхом Захар. – Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!» (...).

Мирослава мов пробудилась і здивованими очима вдивлялася в Максимове лице. (...).

– Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! – сказав Захар. – У тяжких днях звела вас доля до купи і злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок у нинішню побідну

К. Устиянович. Бойківська пара

¹ Рамéно – плече.

днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні й не розірве свого сердечного зв'язку з чеснотою й людяним нором!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

– А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! Нинішня наша перемога – велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші і вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірного слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Важко зітхнув старий Захар, зирнув на сонце, всміхнувся, і по хвили вже його не стало.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Які факти біографії І. Франка вам найбільше запам'ятались?
2. Назвіть головних і другорядних героїв повісті «Захар Беркут».
3. Яка епоха (період) в історії України зображена в повісті? Від якої ворожої сили боронилась тухольська громада?
4. Хто з героїв твору є уособленням справжнього патріотизму?
5. Чим відрізняється мова героїв твору від сучасної літературної мови? Згадайте, як називаються такі елементи мови.
6. Визначіть тему повісті.

Міркуємо

1. Перерахуйте галузі науки, літературні жанри, у яких працював Іван Франко.
2. З'ясуйте, у чому головне значення подвигу тухольців.
3. Поясніть, що стало причиною зради Тугара Вовка. Чому його вчинки виглядають такими ганебними? Чи має він у тухольській громаді послідовників?

4. Що засуджує письменник у повісті «Захар Беркут»?
5. Які спільні риси можна віднайти в образах Захара Беркута й Максима?
6. Чим приваблює образ Мирослави? Як вона поставилась до негідного вчинку свого батька?
7. Перекажіть близько до тексту уривок повісті, який вам сподобався найбільше.

Аналізуємо

1. Складіть цитатні плани до характеристики образів усіх головних героїв твору. Визначте спільні художні засоби, якими автор змальовує героїв-однодумців.
2. Що об'єднує двох, на перший погляд зовсім несхожих ватажків монгольського війська – Пету і Бурунду? За допомогою яких художніх засобів вони зображені?
3. Розгляньте образ Захара Беркута. Які саме риси характеру дозволили йому бути очільником громади?
4. Чому Максим назвав Мирославу «спасителькою Тухольщини»?
5. Які епізоди з твору свідчать про те, що Захар Беркут інтереси громади ставив вище за особисті? Прочитуйте відповідні уривки з тексту і прокоментуйте їх.
6. Як мова Захара Беркута допомагає розкрити такі риси його характеру, як урівноваженість, почуття власної гідності, велика сила волі?
7. У яких словах Захара Беркута розкрита провідна ідея повісті?

Дискутуємо

1. Дайте загальну характеристику життєвого і творчого шляху Івана Франка, користуючись усіма відомостями, одержаними за час навчання в школі.
2. Поясніть, опираючись на відповідні цитати з тексту, чому саме таким було ставлення Бурунди до Тугара Вовка.
3. Чому Захар Беркут радив тухольцям не відбити, а розбити татаро-монгольських завойовників?
4. Хто з героїв повісті подобається вам найбільше? Чому?
5. Як ви розумієте проблему вибору людини у вирішальній ситуації? Проілюструйте свою думку на прикладі повісті «Захар Беркут».
6. Які загальнолюдські морально-етичні цінності пропагує повість?
7. Поясніть, на яких принципах базувалось життя тухольської громади, як саме причетний до нього Захар Беркут.
8. Якою, на вашу думку, є роль пейзажних малюнків у повісті? Що в кожному конкретному випадку хотів підкреслити автор?

«Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти!»

Давайте-но, перш ніж починати розмову про повість «Захар Беркут» та її героїв, знову прислухаємось до слів Івана Франка: *«Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причинів зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних живих людей, то значить, коли вона сама жива й сучасна».*

То чи зрозуміли ви, сучасники XXI століття, вартість прочитаної історичної повісті?

«Праця історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних живих людей, то значить, коли вона сама жива й сучасна».

Славний вчинок громади невеличкого села Тухля, що зупинила й потопила в підступній гірській улоговині монгольське військо, не випадково зацікавив І. Франка. Адже легенди й перекази про це віками мандрують у Карпатських горах і на полонинах, а в історичних хроніках 1241 року зафіксована кривава й жорстока навала кочівників на Карпатську Русь. Письменник говорив, що основа його повісті *«взята почасти з історії (напад монголів і їх ватажок Пета), а почасти з переказів народних (про витоплення монгольської ватаги і ін.)»*. Дійові особи зрештою *видумані, місцевість описана по можливості вірно*. Та й чого б не описати Франкові мальовничого села Тухля, коли він сам не раз бував у ньому, а біля криниці, де колись пив воду, милувався гірськими краєвидами, зараз стоїть пам'ятник письменнику.

Пам'ятник І. Франку
в селі Тухля Сколівського району
Львівської області

Тож у далекому XIII столітті в самому серці карпатського краю жила вільна й щаслива громада на чолі з дев'яностолітнім Захаром Беркутом – людиною мудрою, розважливою і справедливою. Коли Тугар Вовк захотів привласнити тухольську землю, чекав його суд громади. Пихатий і зарозумілий боярин не визнав присуду, більше того – вирішив помститись гордим горянам, подавшись до ватажків монгольського війська Пети і Бурунди, аби допомогти їм спопелити не лише Карпатський край, а й землю угорську.

Але не дарма тухольська громада обрала своїм очільником Захара Беркута, для якого найбільшим скарбом у житті була честь, найсвятішим – служіння правді і справедливості. Як не краялось його серце від батьківського болю, але у відповідь на пропозицію відпустити рештки переможеного монгольського війська в обмін на життя сина він мужньо промовив: «Міняти одного хлопця за руїну наших сусідів, се була б ганьба, була б зрада». Він розуміє, що громада повинна здійснити майже неможливе: зупинити ворога і знищити його в тухольській улоговині. Адже, якщо не зупинити цю криваву хвилю, вона покотиться далі, до сусідів, спустошуючи, немов сарана, усе на своєму шляху. Гідною Захар Беркут вважає лише самопожертву: «...погинемо всі до останнього в бою, а тоді по наших трупах нехай собі монголи йдуть, куди хочуть».

Яскравою ниткою у тло повісті вплетена історія кохання юних і чистих душею Мирослави, доньки Тугара Вовка, і Максима Беркута. Дівчина, не пробачивши батькові нищої, підступної зради, стає поряд із Захаром Беркутом на захист рідного села. А юнак, закоханий у Мирославу, вважає,

Які провідні мотиви твору, на вашу думку, пов'язані з образом Захара Беркута?

як і батько, найвищими цінностями у світі честь, гідність, любов до батьківщини. Саме вони, ці двоє самовідданих волелюбних героїв, символізують високі ідеали єдності, патріотизму наших далеких предків, ідеали, актуальні й нині, бо становлять предмет гордості й пошани кожного народу.

Яких ще персонажів і з яких художніх творів можна поставити в один ряд із Мирославою та Максимом?

Не менш важливим є образ тухольської громади, що в одному потужному пориві ненависті до жорстокого ворога піднялась пліч-о-пліч на боротьбу з ним: «Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці і вживанню, в radoцax і в горю. Громада була для себе і суддею, і впорядником у всьому». Саме в розкритті цього образу автор реалізує одну з провідних думок твору: сила народу в його згуртованості, лише завдяки єдиному могутньому пориву можна відстояти свою Батьківщину й знищити найсильнішого ворога. Франко хотів продемонструвати читачеві, що справжньою бідою для держави є розбрат, криваві князівські міжусобиці, що зсередини ослаблюють країну, відсутність державницького мислення в тих, хто мусив би найперше дбати про могутність країни.

У яких творах, прочитаних вами раніше, утверджуються подібні ідеї єдності руських земель?

Так само промовистим є образ Тугара Вовка. Ви вже знаєте з історії України, що наша земля завжди була ласим шматком для багатьох загарбників. Вони нещадно шматували її, бо не завжди, як тухольці, боронились наші предки. Тугар Вовк – класичний образ зрадника, що готовий ціною життя своїх співвітчизників здобути владу й багатство. Він демонструє всі риси людини, позбавленої честі й сумління: жорстокість, презирливе ставлення до простих людей, пихатість і разом з тим – плазування перед ворогом; основна мета його життя – гроші, нехай брудні й криваві, здобуті ціною найгіршого злочину – зради.

Як ви гадаєте, у чому причина зради Тугара Вовка? Чи міг би він вчинити інакше?

Виразними і повнокровними образами постають монгольські ватажки – Пета і Бурунда. Протягом твору, як ви помітили, ці персонажі дуже змінюються. Спершу – це хижі звірі, що прийшли на чужу землю палити й нищити, убивати й брати в полон. Якою страшною постає перед очима читача картина монгольського табору: «Немов з пекла, неслися з долини дивні голоси, іржання коней, брязкіт зброї, переक्лики вартових, гомін сидячих при огнищах чорних, косматих людей, а геть-геть далеко – роздираючі серце зойки мордованих старців, жінок і дітей, в'язаних і ведених у неволю мужчин...». А наприкінці твору – принижений і приречений Бурунда, ватажок без війська! Іван Франко справедливо змальовує міць і гартованість монгольського війська та його керманічів. Потужним

було військо Бату-хана, що мріяв подолати весь світ, – не просто тухольцям було подолати кращі його загони!

Також дуже важливу роль у творі відіграють художні засоби. Іван Франко добирає настільки влучні епітети й порівняння, що текст повісті набуває одразу потужного динамізму і перед читачем постають яскраві зорові образи й картини: «Ось нараз щезло сонце за *чорною живою* хмарою, що *стіною* тягне з заходу, наповнюючи повітря *диким* вереском і спускаючись над Тухлею. Це віщуні і *невідступні* товариші орди – гайворони та круки – тягнуть *незліченними* стадами, чуючи поживу. *Зловіще* птаство б'ється в повітрі, *розривається* *плахтами* і кидається в різні боки, *мов хмари, биті бурею*. Тухольські *сумирні* стріхи відразу вкрилися *чорними* гістьми, а гамір їх клетотів, *мов кип'яток у величезнім* кітлі. *Німо, нерухомо* стоячи над *стрімкими* берегами своєї котловини, гляділи тухольці на *погане* птаство і в душі проклинали тих віщунів смерті й руїни».

Напевно, ви погодитесь, що картини карпатської природи, монгольської навали, загибелі ворожого війська виписані автором з неперевершеною художньою майстерністю і пристрасстю.

А які описи найбільше запам'ятались вам?

Чи звернули ви увагу на те, що в мові персонажів, авторській оповіді чимало слів, які вам трапляються вперше? Як гадаєте, з якою метою письменник використовує діалектизми?

Використання діалектних слів надає повістуванню особливого колориту, неповторності. Ви немовби переноситеся не лише до Карпат, де відбуваються події, а й до легендарного минулого горян. Адже поряд із діалектизмами автор використовує історизми, архаїзми, а ще – мовні конструкції, характерні для тогочасного мовлення.

Отже, наше знайомство з повістю «Захар Беркут» практично завершилось. Іще кілька запитань і завдань – і ви попрощаетесь із красунею Мирославою і відважним Максимом, відчайдушними тухольцями і зловісними привидами нашого минулого – загарбниками і зрадниками.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

А чи відомі вам приклади з історії інших народів, де оборонці Вітчизни під проводом хороброго ватажка вважали б за краще віддати життя за рідну землю, але не скоритися ворогові?

Кожен народ має хоч одного мудрого і хороброго очільника-звитязця, а Україна може пишатися багатьма прикладами героїзму своїх предків. Завдяки письменникам та історикам ми й дізнаємось про них. Адже берегти історичну пам'ять – святий обов'язок кожної людини.

На світі багато народів – різних, несхожих, з власною історією, культурою, побутом. Але спільним – і це найголовніше, що їх усіх об'єднує, –

є кодекс честі: усюди перед патріотами вдячно схиляють голови, зрада ж вважається найбільшим злочином.

Не лише нашій землі доводилось переживати скрутні часи ворожих набігів. Колись страшна навала сарацинів¹ загрожувала підкорити молоді європейські країни. І склав тоді французький народ героїчний епос XII століття – «Пісню про Роланда». У ній розповідається про те, як мужній граф Роланд, витязь короля Карла, героїчно загинув у боротьбі із сарацинами. Він не визнавав підступності й лицемірства ворога, прагнув відкритої боротьби. Найбільшим скарбом була для нього лицарська честь!

Відчув Роланд, що морок очі криє,
На ноги став, напруживши всі сили, –
В лиці червоної ні краплі крові,
До скелі темно-бурої підходить
І десять раз у розпачу і гніві
Мечем об камінь б'є. А сталь дзвенить
І навіть не щербиться. І молить граф:
«О матір Божа, допоможи мені!

Мій добрий меч, о Дюрандале вірний,
Коли я вмру, ти більше не потрібний!
А скільки битв з тобою виграв я,
А скільки царств завоював тобою
Для імператора з сідою бородою!
Ти не потрапиш в руки страху нам, –
Тобою володів такий васал,
Яких не зна вже Франція-краса!».

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Історична п'овість – епічний прозовий твір, сюжет якого побудований на історичному матеріалі. Тут широко представлені важливі події, видатні діячі минувшини на широкому тлі сучасних їм епох. І, звичайно, цим творам притаманний історичний колорит. Він передбачає наявність таких прикмет минулого: імена історичних героїв, давні географічні назви, описи старовинних звичаїв, уживання історизмів та архаїзмів. Наприклад: «В тій цілі орда поділилася на три часті: одна, під проводом Кайдана, пішла бессарабськими степами в Волощину, друга, під проводом Пети, відділилася від головної орди в землі Волинській і поперек Червоної Русі, через Пліснесько, змагала до верхів'я ріки Дністра...».

Сюж'ет (із французької – «предмет») – термін на позначення події чи низки подій, покладених в основу твору. Але це не лише перебіг зображуваних сцен і картин, а й віддзеркалення переживань, думок, емоцій автора. Сюжет також передбачає розкриття характерів героїв під час розвитку подій.

Сюжет складається з п'яти основних елементів:

1. **Експозиція** (з латинської – «опис») – частина твору, яка передуює розвиткові подій. У ній окреслюється загальна картина: фіксується час, місце дії, може відбуватись перше знайомство з учасниками подальшого конфлікту, з'ясовуються його умови, причини та обставини.

2. **Зав'язка** – точка відліку конфлікту протилежних сил, визначення проблеми, що впливатиме на хід подальших подій.

3. **Розвиток подій** – ще називається перипетіями сюжету. Це той компонент, що представляє власне перебіг подій, у яких розкриваються завлені у творі проблеми і характери.

¹ Сарацини – давня європейська назва мусульманських народів.

4. *Кульмінація* (з латинської – «вершина») – момент найвищого напруження в розвитку подій, найбільш екстремальна ситуація (випробування) для героїв твору, етап максимального виявлення протиріч між сторонами конфлікту.

5. *Розв'язка* – остаточне вирішення конфлікту, зображеного у творі, завершення основних подій і сюжетних ліній.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

В українського композитора Б. Лятошинського є музичний твір «Золотий обруч». Прослухайте його запис, поміркуйте і дайте відповідь на таке запитання: які з прочитаних вами уривків повісті «Захар Беркут» можна було б продекламувати під цю музику? Обов'язково аргументуйте свою думку. А ще спробуйте виконати таке завдання: поділіть сторінку зошита на дві частини; в одній із частин запишіть умовні назви уривків повісті (наприклад: «Розмова Тугара Вовка з тухольцями»). А в колонці поруч напишіть назви відомих вам музичних творів, мелодіями яких можна було б супроводжувати читання (декламацію) цих уривків.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Уявіть себе кінорежисером. Вам запропонували знімати ремейк¹ старого фільму «Захар Беркут». І найголовніше ваше завдання – знайти виконавців на ролі героїв твору. Спробуйте протягом п'яти-семи хвилин пригадати відомих вам українських акторів і визначити, хто саме з них зможе виконати ролі Захара, Мирослави, Максима, Тугара, Пети та ін. Кожен із вас може запропонувати свій акторський склад, аргументувавши його підбір. Оберіть конкурсне журі, яке, зрештою, довірить знімати фільм саме тому, у кого буде максимально продуманий вибір акторів на ролі.

¹ Ремейк – нова екранізація класичного кіносценарію.

Т. Шевченко.
Автопортрет, подарований
Я.Г. Кухаренкові

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

«Щоб слово пламенем взялось...»

Читайте Шевченка, а там створена вам ціла прова, історія і душа українського народу. Там є найкращі скарби українського народу. І доки наш народ за своє визволення боротися буде, доти той кріпацький син стоятиме перед очима нашими, ваших дітей, внуків і правнуків. Там для всіх мільйонів українського народу велика книга мудрості, книга любові до України.

Василь Стефаник

Життєрадісно сплелися на нашому прапорі кольори синього неба і золотої пшениці. Ллється, як річка, українська мова, і вона для нас наймиліша, бо – рідна. Але не завжди українці мали право на незалежність та власну мову. З попереднього розділу ви дізнались, що в кожного народу є герой, здатний у найскрутніші часи очолити боротьбу проти ворога й готовий віддати життя за Батьківщину. В той же час кожен народ має великого Сина, який зміг зробити те, в чому зброя безсила: об'єднати різні покоління однієї нації, закарбувавши традиції, історію, мову й культуру в найнадійнішому й незнищенному скарбові людства – у Слові, усному й книжковому. В Англії – це Шекспір, у Польщі – Міцкевич, у Росії – Пушкін. А в нас – Тарас Шевченко, Кобзар, що й досі зі свого постаменту на Кнівській кручі понад Дніпром пильно дивиться на свою Україну.

Шлях до своєї незалежності українці завжди прокладали через ті духовні орієнтири, які намітив Шевченко. Недаремно Бог наділив його таким талантом і послав землі нашій. І до сьогодні вчить поет найголовнішого: любові до Свободи і твердої віри в гарне майбутнє українства!

«Кобзар» Тараса Шевченка – нетлінна книга, до якої ви не раз будете повертатися не лише під час навчання в школі, а й тоді, коли станете дорослими. Адже це духовний храм, за розкриллям поезій якого постають яскраві картини життя людини, що спромоглася стати лідером нації, її пророком, пастирем.

Ви вже знаєте, яким тернистим був шлях малого Тараса до літератури, живопису, власне, до творчості. А зараз згадаємо деякі факти і дати з хронології життя поета, за сухими цифрами яких знаходяться вражаючі події, пристрасні емоції і потужна сила таланту.

«Мені аж страшно, як згадаю оту хатину край села...». Дитинство поета

Народився Т. Шевченко в селі Моринцях на Черкащині 9 березня 1814 року в кріпацькій родині. Згодом родина переїхала в село Кирилівку. У віці 9 років він втратив матір, у 11 – батька. До 14 років жив у родичів, чужих людей, пас череду, намагався знайти вчителя, аби опанувати мистецтво малювання. У 14 років узятий до панських покоїв, згодом стає козачком у молодшого пана Енгельгардта.

Це просто перелік біографічних відомостей, а за ними – маленький обдарований хлопчина, який думав, що небо тримається на високих залізних стовпах.

Він навіть ходив їх шукати, бо дуже вже цікаво було дізнатись, як вони підпирають небо. Які вони, ворота, куди сонце заходить на ніч, як корова в хлів? Тоді його привезли додому чумаки, бо надто далеко забрів допитливий Тарас у пошуках крайнеба...

Дуже рано поет дізнався, що таке сирітська доля і «ласка» мачухи. Коли її син Степанко вкрав у москаля три срібних монети, підозра, звісно, впала на Тараса, і його сікли різками цілих три дні! Лише згодом з'ясувалося, хто справжній злодій.

Помираючи, батько розумів, що з його другою дружиною її нерідні діти будуть нещасливі. Тому спробував наділити кожного бодай чимось зі свого злиденного майна. А коли черга дійшла до малого Тараса, несподівано сказав: *«Синові Тарасу з мого хазяйства нічого не треба; він не буде абияким чоловіком... Для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не pomoже...»*.

Хто ще з письменників у своїх творах розповідав про власних батьків? Пригадайте, чи завжди в них наголошувалося на тому, що батьки досить добре знають своїх дітей, часто відчують, що їх чекає в майбутньому.

Але краще за самого поета ніхто не розказав би про його життя, про те, яким гірким був для нього шматок сирітського хліба. Так дошкуляло йому, що матір ще «молодою у могилу нужда та праця положила», що молодим пішов із життя згорьований трудівник батько, що тяжка кріпацька доля судилася сестрам...

Пригадайте чи пошукайте в «Кобзарі» рядки, які Шевченко присвятив матері, батькові, сестрам.

А потім були роки поневірянь. Мачуха «вирядила» його пасти череду. Талановитий хлопчина мріяв малювати. Тому й пішов учитись до злого і жорстокого дяка, мало не щодня був битий, а проте й за таку науку дякував... Але ніхто не брався по-справжньому вчити малого кріпака маллярству – пани Енгельгардти пильно берегли свою власність...

М. Дерезус. Тарас в науці у дяка-маляра

Про що свідчить, на вашу думку, сцена, зображена на картині?

тегуючи моїй народності на свій манер, зобов'язав мене лише мовчати і непорушно сидіти в кутку передпокою, поки не пролунає його голос, що звелить подати негайно люльку, що стоїть саме біля нього, чи налити у нього перед носом склянку води».

Що ще ви пам'ятаєте про ставлення пана до маленького козачка?

Тарасове дитинство неодноразово стало темою різноманітних художніх творів. Це і повість Степана Васильченка «Дитинство Шевченка», і роман Оксани Іваненко «Тарасові шляхи». Письменники детально вивчали документи, спогади рідних, близьких і просто знайомих Шевченкові людей. І в результаті поставав перед читачами достеменний образ маленького правдошукача, який змалку всім дав зрозуміти: не буде вічним рабом, попихачем, безмовною річчю. Ось що писав про це Степан Васильченко: «*Пригадалось малярство, мрії, і з нутра стала підійматись якась могутча, міцна сила, що прагне боротьби... та гаряча, таємна, невиразна надія, що з нього щось вийде... мусить вийти...*».

Дуже часто подумки повертався поет до свого дитинства. Ось і поезію «Мені тринадцятий минало...» він написав, відбуваючи заслання в Орській фортеці у 1847 році й будучи вже відомим і визнаним.

N.N

Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога.....
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу... І не знаю,
Чого маленькому мені

Тойді так приязно молилось,
Чого так весело було?
Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло, не пекло!
Та недовго сонце гріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, дивлюся:

Село почорніло,
 Боже небо голубее –
 І те помарніло.
 Поглянув я на ягнята –
 Не мої ягнята!
 Обернувся я на хати –
 Нема в мене хати!
 Не дав мені Бог нічого!..
 І хлинули сльози,
 Тяжкі сльози!.. А дівчина
 При самій дорозі
 Недалеко коло мене
 Плоскінь вибирала
 Та й почула, що я плачу,
 Прийшла, привітала,
 Утирала мої сльози
 І поцілувала .....

Неначе сонце засіяло,
 Неначе все на світі стало
 Мое... лани, гаї, сади...
 І ми, жартуючи, погнали
 Чужі ягнята до води.

Бридня!.. А й досі, як згадаю,
 То серце плаче та болить,
 Чому Господь не дав дожити
 Малого віку у тім раю.
 Умер би, орючи, на ниві,
 Нічого б на світі не знав,
 Не був би в світі юродивим,
 Людей і Бога не прокляв!..

І. Іжакевич.

«Мені тринадцятий минало...»

**Чи точно художник
 проілюстрував, на вашу думку,
 зміст поезії Т. Шевченка?**

Ці згадки про дитинство сповнені тугою за часом, коли краса простого сонячного дня могла хоч ненадовго розрадити малого сироту. Шевченкові завжди було притаманне життєлюбство, і з його поезії видно, наскільки душа поета вразлива до всього, що його оточувало.

Поміркуйте, у яких іще прочитаних вами творах Тараса Шевченка звучить непереможна любов до життя, до краси навколишнього світу.

А яким трагічним контрастом (це один із основних художніх прийомів поезії) лунають його слова про повернення в реальність, яку сповнюють зовсім інші барви. Вірніше, відсутність барв – усе «змарніло» від усвідомлення своєї гіркої долі.

У цій поезії є ще одна поетова таїна – раннє, але велике й щире кохання, що проніс він у серці впродовж усього життя. Це саме вона, Оксана Коваленко, сусідська дівчинка, уміла так приголубити Тараса, так посміхнутись йому, що світ немовби знову розцвітав на очах. Її образ оживав ще в багатьох творах поета:

А я так мало, небагато
 Благов у Бога. Тільки хату,
 Одну хатиночку в гаю,
 Та дві тополі коло неї,
 Та безталанною мою,
 Мою Оксаночку; щоб з нею

Удвох дивитися з горі
На Дніпр широкий, на ярі,
Та на лани золотополі.

Але того щастя – тихого, родинного – Шевченкові не судилося. Обдурив і покинув чорнокосу красуню Оксану проїжджий москаль, пропала занапащена дівчина, а нам залишились болісні й гнівні рядки ще однієї біографічної поезії «Ми вкупочці колись росли...»:

Ніхто не знає, де поділась,
Занапастилась, одурила.
А що за дівчина була,
Так, так, що краля! і не вбога,
Та талану Господь не дав... –
А може, й дав, та хтось украв,
І одурив святого Бога.

Як ви гадаєте, чи вплинула історія першого юнацького кохання Шевченка на винятковий драматизм образів українських жінок у його творах?

Фінал поезії «Мені тринадцятий минало...» непростий. Напевно, ви вже відчули, що тут ідеться не просто про спогади дитини, а про міркування дорослої людини, що прожила надто важке життя. Тепер страждання малого пастушка видаються йому, знаному поетові, не такими вже й болючими. Бо тоді все ж траплялись хвилини щастя, хотілося радісно молитись Богові, обертати личко до сонця, усміхатись привітній милосердній Оксаночці. А в засланні, де Шевченко писав цей твір, таких хвилин уже не було зовсім:

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий,
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу; і пишу.
Віршую нищечком, грішу,

Бог зна колишнії случаї
В душі своїй перебираю
Та списую; щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу. Лютий злодій
Впирається-таки, та й годі.

Хто знає, може, саме цей «колишній случай» зі свого дитинства, що ліг в основу поезії «Мені тринадцятий минало...», мав на увазі поет? А попереду було ще так багато випробувань, так багато зустрічей і прощань, сліз і горя, розчарувань і надій! Адже ми з вами перегорнули лише першу сторінку поетового життя – коли було «тяжко-важко сиротині, а ніхто не бачить...».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Коли і де народився Тарас Григорович Шевченко?
2. Що ви знаєте про родину поета?
3. Назвіть головного героя поезії «Мені тринадцятий минало...».

4. Кого згадує у своїй поезії Тарас Шевченко?
5. Про які почуття тринадцятирічного хлопчика йдеться у вірші?

Міркуємо

1. Розкажіть про дитинство Тараса Шевченка. Що вам найбільше запам'яталось?
2. Хто з людей, які оточували поета в дитинстві, мав на нього найбільший вплив?
3. Поясніть роль контрасту та інших художніх засобів, використаних поетом у творі «Мені тринадцятий минало».
4. Подумайте, що саме насправді завдавало хлопчикові найбільшого горя.
5. Як змінюються почуття ліричного героя поезії? Поміркуйте, що впливає на їхню зміну.

Аналізуємо

1. Проаналізуйте, які факти біографії Тараса Шевченка знайшли віддзеркалення у прочитаній вами поезії.
2. Коли і за яких обставин було написано вірш «Мені тринадцятий минало...»? Чи вплинули ці обставини, на вашу думку, на зміст поезії?
3. Наскільки важливим є образ дівчини, яку згадує Шевченко у вірші? Чому саме?
4. Які відомі вам художні засоби застосував поет у цьому творі? Поясніть, наскільки вони слухні в кожному конкретному випадку.
5. Якими настроями перейнята поезія? Якими засобами поет їх підкреслює?

Дискутуємо

1. Якими особливостями відзначається твір Т. Шевченка, в якому він розповідає про своє життя? Ілюструйте свою відповідь цитатами.
2. Як можна з'ясувати, що поезія написана людиною дорослою, зі значним життєвим досвідом? Що на це вказує?
3. Яким бачиться поетові його дитинство в цілому?
4. Про який період свого життя Шевченко писав: «Мені тринадцятий минало...»? З яких саме рядків можна зрозуміти емоційний стан автора? Що ви знаєте з біографії поета про цей період його життя?

«Той, що дивиться на людей душею...». Юність поета. Перебування в Петербурзі. Початок літературної творчості

Навесні 1831 року разом з паном Шевченко потрапив до Петербурга, а згодом був відданий «в науку до майстра живописних справ» Ширяєва. 1835 року відбулася знаменна зустріч із земляком – художником Іваном Сошенком, який увів хлопця до кола творчої інтелігенції Петербурга. 22 квітня 1838 року Тараса викуплено з кріпацтва. 1838–1845 роки – навчання в Академії мистецтв. Кінець 30-х років XIX століття – початок літературної творчості; 1840 – перше видання «Кобзаря».

Дуже нелегко велося хлопцеві у свавільного господаря. Але попри неволю і збиткування пана, ці роки стали знаковими для Шевченка.

Перша адреса тоді ще кріпака Тараса в Петербурзі – Літейна частина, другий квартал, будинок Щербакова. Зараз це вулиця Мохова, 26. Тут

винаймав квартиру Павло Енгельгардт. І коли набридло зманіженому панові роздавати стусани неслухняному козачкові, він віддав його в науку до художника Ширяєва. Шевченко оселився там на квартирі. Як помічникові йому довірялося (щоправда, тільки під наглядом самого майстра) готувати трафарети¹ малюнків, створювати композиції орнаментів, розписувати стіни петербурзьких палаців.

Улітку, коли Петербург був огорнутий серпанком білих ночей, Шевченко приходив до Літнього саду малювати. Саме там і побачив його земляк – художник Іван Максимович Сошенко, що також мешкав у Петербурзі. Це була доленосна зустріч, яка круто змінила життя Тараса Григоровича.

Про що, на вашу думку, мріяв поет, живучи в Петербурзі? Якими були найскравіші хвилини його петербурзького життя?

Тарас почав часто бувати в гостинній оселі Сошенка. Художник виклопотав у Ширяєва Шевченкові більшу кількість вільного часу для занять малюванням, для ознайомлення із взірцями світового живопису в Ермітажі – одній із найбільших у світі мистецькій скарбниці. Зі свого першого знайомства із цим музеєм Шевченко, за власним зізнанням, ніколи *«не переставав задивлятися на великі твори мистецтва»*. Нерідко і відвідувачі, і службовці галереї помічали бідно одягненого юнака з м'якими сірими очима й русявим чубом, що непокірно падав йому на лоба.

Він годинами простоював перед якоюсь однією картиною і, здається, не помічав ані часу, ані людей, що озиралися на нього. І Сошенко тоді сказав, що ця здатність Шевченка так проникливо сприймати художнє мистецтво є ознакою справжнього митця.

А якими захоплюючими були бесіди про літературу з визнанням уже на той час українським письменником Євгеном Гребінкою, який познайомив молодого Тараса з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського!

А ви знаєте, кому з них і які твори присвятив Шевченко?

А потім прийшла довгоочікувана воля... Вам уже відомо, що нею поет завдячував видатним представникам російської та української творчої інтелігенції – В. Жуковському, К. Брюллову, Є. Гребінці, О. Венеціанову, В. Григоровичу.

Один із найпильніших Шевченкових біографів, Павло Зайцев, так описував цей момент, посилаючись на свідчення очевидців: *«Раптом у кімнату через вікно вскочив Тарас, звалив образ, що стояв на мольберті, і кинувся Сошенкові на шию, вигукуючи: “Свобода! Свобода!”*. Сошенко, зрозумівши, в чому справа, і сам почав душити Шевченка в обіймах і цілувати. Сцена скінчилася тим, що обидва приятелі *“розплакалися, як діти”*».

Отримавши статус вільної людини, Шевченко вступив до Академії мистецтв і скоро став улюбленим учнем Карла Брюллова. Він навчається не лише живопису, а й слухає лекції в університеті з історії

¹ Трафарет – пластинка з прорізнаними в ній малюнком, літерами або цифрами для їх швидкого відтворення на певній поверхні.

мистецтва, загальної історії, літератури, фізики, фізіології, зоології та інших наук.

Упродовж навчання в Академії він тричі був нагороджений срібними медалями, востаннє – за картину «Циганка-ворожка».

Подивіться на картину Шевченка «Циганка-ворожка». Які думки вона викликає у вас? Що саме хотів підкреслити автор на своєму полотні?

Перші літературні твори Шевченка були романтичними, глибоко емоційними. Сошенко вмовляв Тараса Григоровича облишити віршування і братися до серйозних занять живописом. Але все частіше відкладав Шевченко ескізні малюнки і тим самим олівцем на клаптах паперу записував рядки, що немовби рвалися із самого серця. Недарма слово Шевченкове стало живлющим джерелом не лише для нас, українців, але й для всіх народів, уярмлених у величезній в'язниці-імперії.

Саме в цей ранній період творчості, що розпочався у 1837-му, а закінчився у 1843 році, було створено знамениту поему «Катерина», історичні твори, в основу яких лягли розказані ще дідом козацькі легенди та перекази про славних ватажків Максима Залізняка та Івана Гонту, – «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Чимало блискучих поезій вийшли з-під його пера саме тоді, у дні чекання волі, у дні її здобуття...

Т. Шевченко. Циганка-ворожка

Пригадайте історичні твори Шевченка, які ви вже вивчали. Що саме запам'яталось вам найбільше?

На противагу Сошенку – прихильнику малярського таланту Тараса, Є. Гребінка бачив у ньому перш за все поета і наполягав на його літературній діяльності. Саме завдяки зв'язкам цього українського письменника в 1840 році побачила світ Шевченкова перша збірка – «Кобзар». Видана вона була в Петербурзі українською мовою в російській транскрипції.

До «Кобзаря» 1840 року ввійшли не лише згадані нами раніше поезії, а й твори, які, власне, принесли поетові першу славу, – романтичні балади. Одна з них – «Причинна» – загалом вважається першим відомим твором Шевченка. Саме вступ до неї став народною піснею – «Рече та стогне Дніпр широкий». А ми з вами звернемось до балади «Тополя», у якій автор вилив усю свою тугу за Україною, усю любов до тих вічних джерел духовності свого народу, що жили в його в далекому чужому краю.

ТОПОЛЯ

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий –
Марне зеленіє;
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопількою
Сяде на могилі,
Подивиться – серце ние:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погигати?
Постривайте, все розкажу,
Слухайте ж, дівчата.

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила – не спинила,
Пішов – та й загинув...
Якби знала, що покине, –
Була б не любила;
Якби знала, що загине, –
Була б не пустила;
Якби знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо –
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю...
Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята;
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!

До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

Защербече соловейко
В лузі на калині, –
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
«Чи не біла мати?».
Стануть собі, обіймуться, –
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться, –
Обоє раденькі.

Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
«Де ти була, що робила?».
Сама собі знає.

Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.
Не сказало – осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щербече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;

М. Дерезус. Негода

Не співає, – як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати –
Як чужії люде.
Без милого сонце світить –
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий –
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, –
Мати не питає:
«Чого в'янеш, моя доню?» –
Стара не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
«Иди, доню, – каже мати, –
Не вік діувати.
Він багатий, одинокий –
Будеш панувати».
«Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки поплачуть:
Легше мені в труні лежать,
Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй одинокій
На сім світі жити?
«Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду,
Де милий-серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, бо ти знаєш!
Мене мати хоче дати
За старого заміж.

Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась –
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».
«Добре, доню; спочинь трошки...
Чини ж мою волю.
Сама колись діувала,
Тее лихо знаю;
Минулося – навчилася,
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала».

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сього дива!
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля –
Все лихо загоїть.
Вип'єш – біжи якомога;

Н. Лопухова. «Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька»

Що б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде –
Втрете випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий – серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій... моя доню,
Не питай, що буде.
Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».

Взяла зілля, поклонилась:
«Спасибі, бабусю!».
Вийшла з хати: «Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуса!».
Пішла, вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втрете напилася,
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала,
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала.

«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари,
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці – моя доля,
По сім боці – горе.
Там десь милий чорнобривий
Співає, гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде.
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько,
Як нема – заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...

С. Шижко. Вітер

Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!».

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала.
І не диво серед поля –
Тополею стала.

Не вернулася додому,
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока –
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Які рядки твору ви можете проілюструвати картинами зі сторінок 64–66?

Мабуть, нікого не треба переконувати в тому, що кохання – найбільш вдячна тема як для фольклору, так і для літератури. Але ви, напевно, погодитесь з тим, що Шевченко, як ніхто, зміг наповнити її надзвичайно сильною пристрасною, співпереживанням, яскравою образністю. У його баладі поєдналися ліричне та епічне начала, що є характерним для народної поезії.

Які фольклорні твори про дівочу долю ви можете пригадати? Що спільного з ними має балада Шевченка?

Чому ж таким нестерпним було звичайне життя для сільської дівчини, що стало причиною її перетворення на тополю?

Трагедія головної героїні розгортається на наших очах. Десь поїхав коханий, та й не повернувся – чи то забув чорнобриву красуню, чи загинув у битві.

А тим часом мати по-своєму бачить майбутнє доньки, лаштує шлюб зі старим та багатим. Дівчина звертається до ворожки по допомогу і дістає зілля, яке б мало повернути козаченька, а натомість перетворює її на тополю. І стоїть та тополя, як сирота, одна-однісінька серед поля, і тужить так само, як тужила дівчина, виглядаючи свого милого.

Як ви вже знаєте, Шевченкова творчість, власне, й починалася з балад. Але це не були твори поета-початківця. Він геніально переосмислював традиції романтичного баладного жанру, збагачуючи його неповторними ознаками.

Насамперед Шевченко не зловживав фантастичним елементом у структурі балади. Зверніть увагу: усе в «Тополі», окрім одного-єдиного моменту – перетворення дівчини на тополю, абсолютно реальне. Тарас Григорович писав про простих українців, про мальовничі українські пейзажі, його твори базувались на певній соціальній конкретиці і водночас на джерелах національного фольклору.

Про які ще перетворення, фантастичні історії, що віками зберігалися у скарбниці народної творчості, ви знаєте? Чи має фольклорну основу прийом метаморфози?

Основна думка балади поета – пошуки людиною щастя. Але наша героїня не може переступити через власну гідність і бути щасливою за всяку

ціну. Вона не згоджується на компромісний шлюб, що забезпечить її матеріально, але ніколи не зробить щасливою. У цьому образі автор втілює ідею незнищенності справжнього кохання, ідею вірності своїм почуттям.

Скупий пейзажний малюнок – «поле, як те море», «могила», «соловейко на калині» лише зосереджує увагу читача на самотній високій тополі. Її видно звідусіль, вона кожного змушує зупинитись, замислитись, поспівчувати. Сам цей образ багато означав для Шевченка, мотив самотності був одним із найбільш болючих у його поезії.

Балада «Тополя» стала перлиною не лише в ранній творчості Кобзаря, але й в усій українській романтичній літературі. Ця історія нещасливого кохання, зроджена з переказів та легенд, розлетілася народними піснями.

Кожен, хто знає і любить український фольклор, творчість Шевченка, пильно приглядається до тополь на неозорих українських просторах – чи не вона, ота покинута коханим дівчина, тужно шелестить розлогим листям, оповідаючи подорожньому про своє лихо...

Як ви гадаєте, чому саме мотив самотності був таким яскравим у творчості Тараса Шевченка?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Визначіть хронологічні межі першого періоду творчості Т. Шевченка.
2. Які визначні твори і яких жанрів було написано в цей період?
3. Чи має балада «Тополя» зв'язок з фольклором?
4. Назвіть персонажів балади. Визначте головних і другорядних.

Міркуємо

1. Які визначні події трапились у житті Тараса Григоровича в період його життя в Петербурзі?
2. Чому Шевченко почав більше займатись літературною творчістю, аніж малюванням?
3. Схарактеризуйте за допомогою цитат образ головної героїні балади «Тополя».
4. За якими ознаками можна твердити, що «Тополя» – балада?

Аналізуємо

1. Назвіть основні риси першого періоду творчості Тараса Шевченка.
2. Визначіть провідну думку балади «Тополя».
3. Наскільки традиційним для українського фольклору, літератури є образ ворожки? Чим можна пояснити звернення до неї сільської дівчини, що опинилась у безвихідній ситуації?
4. Які художні засоби та прийоми використовує поет?

Дискутуємо

1. Яку роль відіграв жанр балади у творчості поета?
2. Визначіть і проаналізуйте основні жанрові ознаки балади на прикладі прочитаного вами твору.
3. У чому полягає трагізм долі простої сільської дівчини?
4. Поясніть, як ви розумієте втілену поетом ідею незнищенності справжнього кохання.

«Кругом неправда і неволя...». Другий період творчості поета

1843 року Т. Шевченко здійснює першу після великої перерви подорож в Україну, 1844-го – повертається до Петербурга, продовжує студії в Академії мистецтв, 1845-го – завершує навчання в Академії і приїжджає в Україну на постійну роботу в археографічній комісії, 1846-го – зближується із членами таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства, що мало антицарську спрямованість, і вступає до нього; 5 квітня 1847 року – арешт і ув'язнення поета в казематі III відділу Петербурга після розгрому товариства.

Чи була на той час у Тараса Шевченка мрія більша, ніж та, котра здійснилася, – свобода? Повірте, була. Мріяв повернутися в Україну, навідатися на батьківщину, побачити рідних, вдихнути пахощі квітучого вишневого садка... І це бажання здійснилося...

Щоправда, важкими були ті відвідини. Краяли поетові серце безправне життя закріпаченого народу, скалічені долі рідних і близьких йому людей, усе те, що він бачив навколо:

...заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в душло холодне гадюк напустила...

Багато було в Шевченка зустрічей як з простими людьми, так і з панами, що часто запрошували вже відомого поета, художника до своїх палаців. Але не всі запрошення приймав Тарас Григорович. Коли один поміщик надіслав йому запрошення, яке кріпак проніс 30 верст пішки, та ще й одержав від господаря суворий наказ відразу ж повернутися, Шевченко відмовився від запрошення і перестав взагалі спілкуватися із цим паном.

Багато вражень, значущих знайомств і гірких розчарувань спізнав за цих декілька років подорожей Україною Тарас Григорович. Його романтичні балади поступилися місцем злободенним політичним поемам, а вершиною лірики цього періоду став знаменитий «Заповіт», написаний молодю людиною під час тривалої виснажливої хвороби, – твір, що став маніфестом¹ для українства.

Про нього так сказав Іван Франко: *«Поет веде нас натуральним шляхом (...) ідеї від часті до цілості, сю цілість показує знов, як часть більшої цілості, і так піднімає нас, неначе по ступенях, щораз вище, щоб показа-*

¹ Маніфест – тут: виклад творчих принципів письменника.

І. Дубіш. Т.Г. Шевченко
під Києвом

З ким був знайомий Шевченко із цікавих і визначних людей свого часу?

Чи чули ви раніше виконання «Заповіту» Шевченка? Які емоції виникали у вас?

ти нашої уяві широкий кругозір. Вже слово “поховайте” будить в нашій уяві образ гробу; одним замахом поет показує нам сей гріб, як частину більшої цілості – високої могили; знов один замах, і ся могила являється одною точкою в більшій цілості, – безмежному степу; ще один крок, і перед нашим духовим оком уся Україна, огрита великою любов’ю поета».

«ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ...»¹

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,

На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве речучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того –
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте.

М. Божій. Думи мої, думи

Кайдани порвіте
І вражою злою кров’ю
Волю окропіте.
І мене в сем’ї великій,
В сем’ї вольній, новій,
Не забудьте пом’янути
Незлим тихим словом.

Невесела історія написання цього твору пов’язана з перебуванням Тараса Шевченка на Переяславщині, де він лікував запалення легенів у свого доброго знайомого, лікаря Козачковського. Напередодні Різдва стан здоров’я хворого різко погіршився, що й викликало сумні думки про кінець життя і про те, що ж залишить після себе поет своїм нащадкам. Взагалі, життєлюб від народження, Шевченко важко сприймав хворобу.

На вашу думку, лише хвороба стала причиною написання Шевченком «Заповіту»?

І саме тоді, вночі 25 грудня 1845 року при тремтливому світлі свічки лягли на папір пророчі рядки, що стали заповітом усім поколінням українців.

¹ Цей твір найчастіше називають «Заповітом».

Внутрішня структура цього пристрасного монологу побудована на поступовому підвищенні: від спокійного плинного звертання до слухачів відбувається наростання емоцій. Вони ніби підхоплюють кожного, хто читає або чує «Заповіт», у потужний почуттєвий вир. І він підносить вас аж до тих високостей духу, коли людина усвідомлює свою причетність до долі Батьківщини, її майбутнього, відповідальність перед своїм народом. Поет переносить нас на височинь Чернечої гори, звідки, мов на долоні, видно Україну – від краю до краю. Він дає кожному з нас відчуття себе патріотом, адже поезія пронизана його власними враженнями від подорожі українськими землями.

Як гадаєте, якими емоціями сповнений цей твір? Чи вони однакові за рівнем напруження?

Кульмінація «Заповіту», як ви вже зрозуміли, зосереджена в заклику «*вставайте*», «*кайдани порвіте*», у передбаченні української «*сем'ї великої*», «*сем'ї вольної, нової*».

Усе життя поет прагнув побачити свою країну вільною і соборною серед рівних їй держав Європи. Тому фінал твору звучить особливо хвилююче: це не лише заклик до співвітчизників, це справжнє послання особистості, яка заслужила право адресувати його всьому народові. У ньому висловлена надія, що автор не марно прожив своє життя, що нащадки його почують і згадають у великій щасливій родині.

Чи збулися, на вашу думку, передбачення Шевченка?

«Заповіт» – твір унікальний. Апостолом Правди і Свободи назвуть Шевченка нащадки. Бо Правдою пронизаний кожен рядок, у якому великий Кобзар закликав своїх сучасників до Свободи!

«Заповіт» – твір унікальний. Апостолом Правди і Свободи назвуть Шевченка нащадки. Бо Правдою пронизаний кожен рядок, у якому великий Кобзар закликав своїх сучасників до Свободи!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Які трагічні картини побачив Шевченко, коли повернувся в Україну?
2. Що саме відбувалося з поетом на Батьківщині?
3. Який факт став поштовхом до написання «Заповіту»?
4. З яким проханням звертається поет до народу?
5. Вивчіть напам'ять «Заповіт».

Міркуємо

1. Що запам'яталося вам найбільше з періоду перебування поета в Україні?
2. Чому Шевченко бажав бути похованим лише в Україні і про що це свідчить?
3. Яка головна ідея «Заповіту»?
4. До чого закликає поет свій народ? Яким чином він пропонує здобути волю?

Аналізуємо

1. Чи має значення, як виконується (декламується) «Заповіт»? Чому?
2. Поясніть слова Шевченка «в сем'ї великій... вольній, новій». Що мав на увазі поет?
3. Що саме можна вважати останнім проханням поета, з яким він звертався до нащадків?

Дискутуємо

1. Визначіть провідні художні засоби, використані автором «Заповіту».
2. Яке значення для формування особистості мають почуття вірності (ідеї, батьківщині, любові, принципам)?
3. Обговоріть ритміку, інтонацію, емоційне напруження кожної зі строф «Заповіту». Чим вони різняться? З яким авторським задумом це пов'язано?
4. Чому цей твір має таке важливе значення для кожного з нас, для всього українського народу?

ДІЗНАЙТЕСЬ БІЛЬШЕ ПРО ПИСЬМЕННИКА

Як ви вже зрозуміли, творчість Тараса Шевченка поділяється на кілька періодів. Два ми вже розглянули, але є ще два: період так званої «невольничої поезії», коли поет перебував на засланні, і останній, пов'язаний з його поверненням до Петербурга, де й закінчилися дні Кобзаря. Твори, написані в цей час, ви вивчатимете в наступних класах, а зараз до вашої уваги – цікава історія, уривок з роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», в якому розповідається про тяжке життя поета на засланні.

«Тарас тільки глянув на Потапова, і в нього завмерло серце... З таким треба було тільки мовчати.

– Як ранець тримаєш! – гримнув він для першого знайомства. – Як стоїш! Я тебе вивчу стояти і відповідати як слід.

Він покликав одного із солдатів і наказав взяти Тараса під особливий нагляд. Цей „дядька”, як звали таких наглядачів, мусив стежити за Тарасом на роботах по форту, на муштрі, муштрувати додатково, навчати всіх військових премудростей, які так старанно намагався забути Тарас в Аральській експедиції і в Оренбурзі.

– От бідолаха, – зітхнув у казармі, куди привели Тараса, один солдат. – Одрозу такому недолюдкові в пазури потрапив.

Не тільки вся рота солдатів ненавиділа Потапова, навіть інші офіцери не любили бувати в його товаристві, і тільки щонайгірші пропіяки випивали з ним разом після получки.

Треба було мовчати. Тільки цим можна було зберегти в собі людину. Він зціпив зуби і мовчав.

– Я таки зроблю з нього солдата! – похвалявся, набундючившись, Потапов і щоранку починав свої звичайні знуцання.

– Виверни кишені! – гримав він, викликавши Тараса перед строем. – Може, ти там якісь недозволені віршики чи малюнки ховаєш? Відповідай голосніше! Дивись прямо, коли начальство з тобою розмовляє. Витягни носок ще! Ще раз! Ще!

Тарас робив. Але як!

– Дивіться, – звернув увагу коменданта офіцер Мостовський, дивлячися з ним у вікно на гарнізонний плац. – І сміх і горе з цим Шевченком. Погляньте на його постать! Ну, просто видно, що людина зовсім не здібна до цього. Ну, аж ніскільки не здібна.

– Вона здібна до іншого, – тихо проговорив коменданти, закусивши сивий вус, і почервонів від досади, від безсилля, від простого людського сорому».

Про що свідчить цей уривок з роману Оксани Іваненко? Які риси характеру Тараса Шевченка тут підкреслено? Наскільки очевидно є несправедливість до поета?

Лише через два місяці після смерті поета, у травні 1861 року його друзям вдалося виконати заповіт Шевченка і перепоховати його в Україні, на Чернечій горі в Каневі.

Багато поетів відгукнулися на смерть великого Кобзаря проникливими поезіями. Але особливо глибокими, сердечними й зрозумілими кожному прозвучали слова Богдана Лепкого, із творчістю якого ви вже познайомились:

Умер поет, далеко на півночі,
У городі непривітнім, чужім,
А хто ж йому накрие сонні очі
Китайкою? Заплаче хто по нім?

Не клопочись! Як північна година
Мине, хтось двері втворить на розвір.
Прийде Петрусь, Оксана, Катерина
І Наймичка – найде їх повний двір.

Ярина з Степаном при домовині,
Двох хлопців сотник Гонта приведе,
Палій Псалтир читає; свято нині –
Ясновельможний гетьман тут іде.

За гетьманом полковники на конях,
І куренями виступає Січ,
Булави, пірначі мигтять в долонях,
І від шабель розвиднюється ніч.

А там народ, цілий народ, як море,
Бентежиться, іде вперед, шумить.
Не вмер поет – його втомило горе,
Схилив чоло і задрімав на мить.

Яких героїв із прочитаних вами Шевченкових творів ви впізнали? Як ви гадаєте, чому саме їх згадав у своєму вірші «Умер поет» Богдан Лепкий? Пригадайте, які ще твори, присвячені Кобзареві або його пам'яті, ви знаєте. На чому наголошують їх автори?

Ми з вами ще не раз повертатимемося до творчості Тараса Шевченка. Як спрагли мандрівники, припадатимемо до цієї живлющої криниці. Бо, як сказав Василь Симоненко:

У росяні вінки заплетені суцвіття
До ніг тобі, титане, кладемо,
Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття,
Тебе своїм сучасником зємо.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

На світі небагато поетів, що могли б дорівнятися до Шевченка величчю духовної місії, котру він прийняв як Боже благословення. Його «Кобзар» повністю або частково перекладений багатьма мовами світу, і це свідчить про те, що в усіх куточках земної кулі ідеали свободи й гуманізму, покладені в основу цієї книги, знаходять відгуки в серцях людей. Кожен народ читатиме Шевченка по-своєму. Як, зрештою, по-своєму читає його кожне наступне покоління, беручи з невичерпно щедрої спадщини те, що є най-

ближчим для людей сучасності. І багато світових майстрів поетичного слова складають нашому Кобзареві шану.

Видатний білоруський поет Янка Купала присвятив Тарасові Шевченку такі щирі рядки:

Його «батьком» охрестила	Спів твій, линучи здалека,
Пам'ятна Україна.	Прозвучав не вузько,
Ех, і нам будь батьком милим,	Він луною відгукнувся
Українцю славний!	В серці білоруськім.

А ось рядки класика туркменської літератури Махтум-Кулі:

Вірші твої нетлінні, мій собрате,
Вони летять по світу крилато,
Вони давно живуть в туркменській хаті, –
Твій віщий вірш безсмертя вже здобув.

Пошанував Шевченка і грузинський поет Георгій Леонідзе:

...І хоч твої вірші сльозами змиті,
Але народ в них сили здобува.

Російський поет Микола Некрасов так оплакував Шевченка у вірші, написаному після його смерті:

...Всё он изведаль: тюрьму петербургскую,
Справки, доносы, жандармов любезности,
Всё – и раздольную степь Оренбургскую,
И её крепость...

Ви й самі можете пошукати в різних літературах твори, присвячені великому Кобзареві!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Бала́да (з латинської – «танцюю») – це ліро-епічний твір історичного або героїчного змісту, часто з елементами фантастики. Баладами в давнину супроводжувались танці. Згодом спів відділився від танцю і балада стала самостійним літературним жанром.

Для балади характерними є такі елементи, як напруженість композиції, трагічна розв'язка, відчутне емоційне напруження, у центрі сюжету – лише одна подія з життя головного героя, лаконічність оповіді, незначна кількість героїв.

Спробуйте знайти кожен з елементів, притаманних жанру балади, у творі Т. Шевченка «Тополя».

Ви вже знаєте, що термін «пейзаж» використовують на позначення одного з компонентів сюжету, а саме – опису природи, її проявів або ж об'єктів зовнішнього світу (міста, будівлі). **Романтичний же пейзаж** є ніби віддзеркаленням душі, внутрішнього світу героя-бунтівника, нерідко він

бурхливий, незвичайний, дуже яскравий. У такому зображенні завжди зосереджується увага на одній художній деталі, найбільш виразній і важливій. Це центральна деталь романтичного пейзажу.

Ми з вами продовжуємо аналізувати твір «Тополя». Якою є центральна деталь романтичного пейзажу в ньому? У чому виявляється співзвучність пейзажного малюнку і стану душі героїні твору?

Мотив (з латинської – «рухаю») – це неподільний смисловий елемент сюжету. Сукупність, тісне переплетіння цих елементів лежить в основі композиційної побудови ліричного твору. Вони рухають вчинками головних і другорядних героїв, відображають їхній внутрішній світ і спонукають до роздумів. Найбільш поширені в романтичній літературі такі мотиви: самотності, жертвності, розлуки, туги за коханим. Але один і той самий мотив може набувати різних змістових відтінків залежно від того, який сюжет відображає.

Поміркуйте, якими мотивами керуються персонажі в баладі Тараса Шевченка? Чи характерні вони для романтизму загалом?

Контраст (із французької – «протилежність») – художній прийом, побудований на різко окресленій протилежності в чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ. Відомий ще з фольклору, цей прийом став для романтичної літератури ніби «візитною картою», оформившись у напруженому протистоянні протилежних сторін: бажаного з реальним або ідеалу з буденністю.

**Ось характерний приклад із «Тополі»:
«Без милого сонце світить –
Як ворог сміється...» – а решту прикладів знайдіть самі!**

Метаморфоза (з грецької – «перетворення») – це художній прийом, який передбачає перетворення однієї форми образу на іншу, його видозміну. Характерна ще для міфологічних творів, у яких явища, предмети й самі персонажі мали здатність до перевтілення, взаємопереходу; метафора у своєму образотворенні охоплює весь сюжет ліричного твору, а метаморфоза – лише певний її епізод.

Ідея (слово грецького походження з досить багатим первинним значенням: і «початок», і «основа», і «першообраз») – це провідна думка в художньому творі, ядро задуму автора, якому підпорядковуються картини, образи, художні засоби на всіх етапах творчого процесу. Ідея має нерозривний і органічний зв'язок з темою твору. З уже вивченого вами можна пригадати повість І. Франка «Захар Беркут», її тема – боротьба українців проти монгольської навали, а ідея – незнищенність духу мужньої громади, яка здатна подолати найстрашнішого ворога.

Знайдіть у тексті балади «Тополя» відповідний епізод, де відбувається перевтілення героїні, зміна образу.

Спробуйте самостійно й максимально повно визначити тему та ідею в прочитаних вами творах Тараса Шевченка. Як вони пов'язані між собою?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пригадаймо, що ми знаємо про мистецтво декламації. Це майстерне виконання (читання вголос) того чи іншого літературного твору. А ви вмієте це робити? Чи замислювались над тим, чому, коли справжній актор декламує досить знайомий для вас текст, слухаєте його, як зачаровані? Натомість, коли хтось нудно і сонно щось бубонить собі під ніс, той самий твір видається абсолютно нецікавим. Тож спробуймо з'ясувати, як народжується неперевершене виконання літературного твору.

Кого з видатних українських декламаторів ви знаєте? Зверніть увагу: вірші Тараса Шевченка найкраще читає український артист Анатолій Паламаренко!

А вчитись мистецтва декламування ми почнемо із «Заповіту» Тараса Шевченка. Проведемо невеличкий конкурс на найкраще читання вголос цієї поезії. Для початку умовно поділіть її на окремі частини і спробуйте зрозуміти, що саме, які думки й почуття прагнув передати поет у тих чи інших рядках. Коли потрібно читати їх тихо, неквапливо, а коли – з емоційним підвищенням, виразною інтонацією?

Як будете готові, нехай кожен із вас по черзі продекламує цей твір. Обов'язково створіть журі на чолі з учителем, яке обере трьох переможців. Але будьте готові прокоментувати, пояснити своє виконання поезії – адже саме це повинен буде зробити кожен із фіналістів нашого змагання. Тож чому, коли читають або співають «Заповіт», будь-яка зала в будь-якій країні світу, не змовляючись, підводиться?..

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

А чи відомо вам, що Тарас Шевченко був людиною веселою, дотепною, із надзвичайним почуттям гумору? Історія, яка, за словами очевидців, трапилася із Шевченком-художником, дасть змогу нам у цьому переконатись:

«Коли Тарас Григорович жив у Києві, то малював там картини. Він був відомий художник. От зайшов до нього один великий пан і просить, щоб Шевченко змалював його. Балакаючи з ним, Тарас Григорович швидко накидав олівцем портрет того пана. От пан став питати Тараса Григоровича:

– Скільки коштуватиме змалювати з мене портрет?

Тарас Григорович запросив з нього сто п'ятдесят карбованців. А пан йому каже:

– Що це ви так дорого хочете?

– Дорого? Тоді це буде коштувати триста карбованців.

Пан розсердився й пішов од нього. А Тарас Григорович узяв портрет, що накидав олівцем з того пана, приставив до нього ослячі вуха, поніс у магазин і сказав прикажчикові:

– Постав цей портрет на вітрині, а хто купить, нехай заплатить п'ятсот карбованців.

От іде пан вулицею, дивиться – на вітрині його портрет, тільки з ослячими вухами. Він до прикажчика, а там покупець стоїть і питає:

– Скільки коштує осел, що на вітрині?

– П'ятсот карбованців.

Пан підійшов і каже:

– Цей портрет я заберу.

Витяг п'ятсот карбованців і заплатив. А покупець стоїть і каже:

– Гарний осел, та не мені дістався».

Як ви гадаєте, про які саме риси характеру поета свідчить ця кумедна історія?

А ось іще один випадок із життя Шевченка, що теж дуже влучно його змальовує:

«Розповідають, що, перебуваючи в Яготині в Репніних, Тарас Григорович користувався загальною увагою як відомий уже на той час український поет. Один панок, що був тут у гостях, усе ж ставився з погордою до недавнього кріпака. Знайомлячись із ним, подав йому мізинець. Шевченко весело промовив: “Ой, та навіщо мені так багато? Нате вам півпальця здачі” – і простяг панові дулю».

Чи згодні ви, що це була єдина можливість провчити хвальковитого панка?

Ось таким він був, справжній Шевченко! Можливо, ви читали про поета щось цікаве, знаєте про веселі й дотепні епізоди з його життя? Підготуйте розповідь про це.

Андрій Чайковський

Пригадайте, які історичні твори української літератури ви вже вивчали. Які з них – про козаків?

Його оцінка в майбутньому, і з плином часу його цінуватимуть все більше і більше. Цей митець переживе багатьох, навіть більш талановитих прозаїків...

О. Барвінський

ський теж рано осиротів. Але, як і вони, не втратив здатності любити людей, щиро захоплюватись усім навкруги, особливо мальовничими краєвидами Наддністров'я. Заслуховувався бабусиними казками і пильно брався до шкільної науки. Хоч «наукою» для українського хлопчини її годі було називати – спогади про Самбірську гімназію були скрушними: «...З тодішніх підручників навчитися української мови я не міг...».

Хто з українських письменників теж переймався відсутністю справжньої національної освіти? Пригадайте твори, у яких про це йдеться.

Активна життєва позиція завжди була притаманна Андрієві Чайковському. По закінченні правничого факультету Львівського університету він став досвідченим адвокатом, захисником українців Галичини. Також він займався політикою, про що свідчить його безпосередня участь у діяльності Центральної Ради, членство в уряді Західноукраїнської Народної Республіки. Адже все своє життя А. Чайковський мріяв про «сповнення наших самостійницьких ідеалів».

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ (1857–1935)

«Сюжетів я не видумую...»

Любі семикласники! Сьогодні ви починаєте знайомитися із творчістю одного з письменників, книжки яких були належно оцінені (а тим більше – вивчалися) не одразу. До таких належить ім'я Андрія Яковича Чайковського, чия прозова спадщина стала відома широкому загалу аж по Другій світовій війні. Сторінки його книжок – це «живі сторінки історії», пройняті атмосферою Запорозької Січі, збагачені точним описом життя козацтва – нашої національної гордості.

Тож вирушаймо в мандрівку творами Андрія Чайковського, яка обіцяє бути захоплюючою і неповторною.

Справді, мав рацію відомий український літературознавець Олександр Барвінський, передрікаючи творам А. Чайковського належне поцінування в майбутньому.

Тяжкі випробування випадали на долю наших письменників ще з раннього дитинства.

Як і І. Франко, і Т. Шевченко, А. Чайков-

Але найбільше він проявився як письменник, хоча й дуже довго переймався сумнівами щодо свого літературного хисту. У його творах ніби ожили персонажі української історії, представники старовинної «ходачкової» шляхти, що вже були позбавлені всіх привілеїв. А в історичному романі «Сагайдачний» Андрій Чайковський немовби змалював яскравими барвами одну з найславетніших митей нашої минувшини. Саме завдяки цим історично-пригодницьким творам прийшла до нього слава.

Назвіть художні твори, прочитані вами, у яких розкриваються образи видатних діячів нашої історії. Які твори про українських гетьманів ви вже прочитали?

Багато творчих задумів лишилися нереалізованими. Важка хвороба обірвала життя письменника 2 червня 1935 року. Але нам залишилися його твори, найважливіша справа всього життя Андрія Яковича Чайковського, його щире зізнання: *«Я поклав собі за ціль мого життя переповісти в белетристичній¹ формі нашу історію з козацького періоду й тим заповнити цю прогалину в нашій літературі. До того часу мало хто до того брався. Праця така вимагає багато труду й студій...»*.

ЗА СЕСТРОЮ

(Оповідання з козацької старовини)

(Скорочено)

I

(...) У Спасівці жив славний козацький рід Судаків. Вони славились тим, що не було між ними ні одного, який би не бував на Січі між низовим товариством. Із цього виходило, що їх було мало.

Багато з них полягло головами в битвах, багато пішло в неволю, а жіноцтво переходило до інших родів.

Тому-то ці Судаки, що осталися живими, багатіли на ціле село і через те були в усіх у великій пошані.

Рідня Судаків на той час складалася із старого діда Андрія – сімдесятирічного діда, сина Степана і його жінки Палажки, двох синів – Петра й Павла та дочки Ганни.

Властиво Петра тоді вже не було дома, на Запоріжжя пішов. Другому синові, Павлові, було п'ятнадцять, а дочці Ганні – тринадцять літ. Поки діти були молодшими, господарством клопоталися Степан із жінкою. Дід Андрій пильнував пасіки, наглядав хату й дітей. Вважав своїм обов'язком привчити Павлуся до лицарського ремесла.

Вчив його їздити на коні, кидати списом та арканом, стріляти з рушниці та з лука й орудувати шаблею.

А. Манастирський. Козацька школа

¹ Белетристичний – художній.

Часом оповідав йому про Запоріжжя, про козаків, їхні звичаї та про всі походи й пригоди зі свого життя.

Діти слухали залюбки оповідання дідуса, а Павлусеві снилися відтак битви з татарвою, степ широкий, і він мріяв про те, коли й він підросте та стане славним козаком.

Павлусь і Ганна дуже один одного любили. Він її вчив потай від діда тих усіх штук, яких навчився від дідуса, бо дідусь часто повторював, що це не жіноче, а козацьке діло.

Від цих оповідань вироблялася у Павлуся завзята козацька вдача. У та- кім молодечім пориві робив він не одно таке, за що хотіли його батьки покарати. Тоді він утікав або до діда в пасіку, або в тернину, звідки не вийшов би був нізащо в світі, хоч не раз був дуже голодний.

Тоді вже Ганна просила за нього, вже так просила, так плакала, поки не випросила вибачення. (...).

З цього завелась між дітьми така любов, що одне без одного жити не могло і, здається, не було нічого такого, чого б Павлусь для Ганнусі не зробив.

Було це одної літньої неділі в місяці червні. (...).

Серед тихої ночі залунав церковний дзвін на тривогу.

Дід Андрій, який щойно задрімав, схопився перший і поглянув у ві- конце. Вдарила заграва з другого боку майдану. Значить, пожежа! (...).

– Степане! Зброю бери! В селі татари!

Діти стали плакати, а дід вибіг прожогом з хати... (...).

У цій хвилі з обох боків на майдан сунула чорна валка, збита докупи. Здавалося, що якась чорна як ніч хмара впала на землю і суне лавою з двох боків у село. А з тої хмари без упину лунав (...) крик: «Аллах, Аллах!». Почулось декілька вистрілів з рушниць, та це їх не спинило. Татари вже були на майдані. Тепер можна їх було при світлі пожежі роз- пізнати. Вони розбіглися і стали ловити людей.

Дехто був так наляканий, що давав себе без опору в'язати. Деякі стали оборонятися, хто чим міг.

Дід Андрій зі Степаном стали зі списками в руках перед хатою, яка ще не зайнялася. За ними на призьбі сиділи налякані діти, притулив- шись одне до одного. Палажка поралась ще в хаті. Павлусеві приходило на думку забрати Ганю, скочити в город та сховатися в бур'яні. Та йому здавалося, що за плечима тата й діда безпечніше. Дрижачи зі страху, він голубив і заспокоював сестру.

Коли татарин розігнався до них – висовувався довгий спис, начеб га- дючий язик, і той злітав з коня. Перед ними лежало вже декілька татар- ських трупів. Та в цій хвилі, начеб шуліка на курча, впав татарський аркан на голову Степана і повалив його на землю. Дід Андрій нахилився розмотати сина, та в тій хвилі татарська шабля розчерпила йому го- лову. Оборона пропала. Діти закричали в один голос і задерев'яніли.

Татари позлазили з коней і зв'язали Степана. Один вхопив налякану на смерть дівчину. За неї вчепився з усієї сили Павлусь. Татарин тягнув обох.

Павлусь у розпуці схопив татарина зубами за руку і вкусив так, що той аж засичав з болю. Він пустив Ганю і вдарив з усієї сили Павлуся кулаком по голові. Павлусь втратив пам'ять і впав на землю. Ганя кинулась прожогом у хату. Другий татарин піймав її за довгу косу і почав тягнути до себе.

Тепер стала на порозі Палажка.

В одній спідниці, простоволоса, виглядала страшно. Очі налились кров'ю з лютості й розпуки. У руках держала сокиру.

Поки татарин зв'язував Ганю, Палажка кинулась, мов поранена левиця, і розрубала йому голову. Відтак скочила перед дитину і, закриваючи її своїм тілом, рубала сокирою на всі боки.

Татари нерадо вбивали жінок. То була для них найкраща здобич, коли впіймали жінку. Один зайшов збоку і схопив Палажку в обійми. Другий виврав сокиру з її рук.

Тоді Палажка стала оборонятися кулаками, мов довбнями, і зубами. Не могли її подолати, бо коли побачила, як її Ганю таки взяв татарин на руки і поніс, зомліла, вона, мов несамовита, кусала і била кулаками та розкидала татар, мов околоту.

Не було іншої ради. Татарин добув ножа і вдарив її в груди, в саме серце. Кров жбухнула далеко, Палажка застогнала й повалилася мертва.

У тій хвилі відкрив Павлусь очі й побачив труп матері. Тепер уже нікому його боронити, і він поліз поза хату й сховався в бур'яні.

Звідси міг бачити все те, що тоді діялося. (...).

Цю хвилю використав Павлусь. Він виліз із куца, відв'язав вуздечку, заспокоїв коня, закинув поводи на ший і видряпався на сідло.

Кінь, почувши людину коло себе, заспокоївся.

Тепер Павлусь усівся на сідлі й рушив щосили з місця в степ... Татари, яких воли порозганяли, не помітили цього. (...).

Павлусь почув, як стріли свистіли йому понад голову. Від цього кінь налякався і став гнатись, мов вихор. Хлопець не міг досягти своїми ногами стремен, і вони били коня по ногах. Під час такої шаленої їзди міг він легко злетіти з коня, мов пір'ячко. Тому схилився і обіруч тримався за його гриву.

Він уже був певний, що татарин його не здожене. Та раптом щось у нього заболіло за лівою лопаткою, начеб ножем різнув. Хлопець помацав рукою. З-за плеча звисала стріла, що зачепилась залізцем за жупан. Павлусь почув, як щось тепле пливло йому по спині, і дуже цього налякався. Але чутно було, як тупіт погоні втихав. (...).

Г. Крушевський. Тривога

Пригадайте, що вам відомо про монголо-татарські набіги на українські землі. Чи дізнались ви щось нове із щойно прочитаного уривка?

II

(...) Це степ, український степ зі своїми високими могилами. Це одинокі дороговкази для людей, що туди заблукають. Деякі могили й називаються своїми іменнями, а про деякі ніхто не знає – ні імені їх, ні звідкіля вони взялись.

Ось над одною з менших річок, які вливаються в Самару, стоїть висока могила. Її прозвали Свиридовою. Ніхто не знав, чому вона так зветься, і ніхто не наполягав на тому, щоб її назвати інакше. Але всі старші козаки знали, де стоїть Свиридова могила, і кожний до неї потрапить, хоч би і вночі.

Тому-то частенько козаки умовлялися збиратися на Свиридову могилу як на місце, де можуть напевно з'їхатися. Тут і річка під боком, де можна коня напоїти, і трава тут краща для випасу, і кущі над річкою, де при нагоді і сховатися можна. Ось і тепер спить під Свиридовою могилою козак. (...).

Козак швидко поліз на могилу й відразу зрозумів усе. Здогадався, що це якась велика пожежа. Це вже, певно, поганці десь бенкетують. Господи, спаси хрещений народ! (...).

Семен Непорядний – так він звався – був кремезний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні, як море, червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка була подерта й замащена та на грудях широко розхристана, звідки визирали широкі косматі та на сонці засмаглі груди.

Миючись, засукав рукави поза лікті і показав жилаві руки з п'ястуками, мов довбеньки.

Непорядний на Січі мав славу неабиякого силача. Згинав залізні штаби, а коня підіймав перед себе, мов барана.

Незважаючи на Семенову лицарську силу, його прозвали на Січі Непорядним за те, що в якійсь стрічі з татариним не вмів собі дати ради, аж поки товариші йому не допомогли.

Та він цим анітрохи не переймався. На Січі не питали нікого, як зветься, там зараз давали кожному ймення, з яким не розлучався вже до смерті. Хоч би як козака негарно назвати, він цього не соромиться. Козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси». Найбільш чванився козак тим, коли на ділі довів, що він не є таким, яким його при першій нагоді прозвали... (...).

Раптом у траві щось забіліло. Козак побачив мале хлоп'я в білій свитині на чорному татарському коні. Воно держалося обіруч гриви, а кінь мчав прямо до могили. Прийшовши до річки, кінь одним скоком уже був на другім боці. Такого потрясіння не витримав хлопчина і впав з коня в траву по цей бік берега. (...).

Хлоп'я лежало зомліле догори спиною на траві. Це був Павлусь. З плечей у нього текла кров. (...).

Непорядний здогадувався, що бідне хлоп'я втекло з татарських лабет, та цікавий був дещо від нього довідатися. (...).

Хлопець відкрив очі: зразу не тямив, що з ним робиться, та згодом опритомнів. Побачивши над собою козака з люлькою в зубах, не знав, що й гадати про це, чи це на яву, чи, може, йому так сниться...

– Скажіть, дядечку, – каже Павлусь слабим голосом, – що зі мною, чи я ще живу?

– Живеш, небоже, і здоров будеш! Ти звідкіля?

– Зі Спасівки... Татарва позграбувала, спалила все, людей вимордувала, мою маму й діда вбили, тата й сестру взяли... – Хлопець скривився на плач і став дрижати, мов у пропасниці. (...).

– Заспокойся, засни, все гаразд буде. Біля мене ти безпечний.

Павлусь послухав і перестав дрижати.

– Багато було поганців?

– Багато, дядечку, ціла хмара. Вони підпалили село з чотирьох кінців; люди вийшли з хат – вони тоді ловили... Страшно було, ой, як страшно!.. Сестру Ганну взяли... – і хлопець знову став дрижати й плакати... (...).

Непорадний став своїми грубими руками загортати хлопця кожухом. (...).

Козак присів біля Павлуса і став до нього пильно приглядатися.

– Стій, козаче! Так не можна, – каже дід Панас. – Наврочиш хлопця, то й умре з того. Ось йому сонце в лице світить. Зле, йому холодку треба. (...).

В ту мить Павлусь прокинувся і сів на лежанці.

Того лише ждав Петро Судак. Він підійшов до хлопця.

– Ти, хлопче, зі Спасівки, це я знаю, – та чи знаєш ти там Судаків?

– Як не знати? Це мій рід. Я Павло Судак.

– Братіку мій рідний! – заговорив Петро і кинувся хлопця обіймати. – Ти й не пізнав мене, я ж Петро.

Павлусь дуже зрадів.

– Скажи, Павлусю, чи живі батько-мати, сестра Ганя вже, мабуть, велика буде. Та й ти виріс неабияк. А що дідусь Андрій?

– Батька й сестру в ясир узяли, дідуся і маму вбили на моїх очах.

Петрові показалися сльози на очах, він їх обтер, аби ніхто не бачив, та перехрестився. (...).

– Тепер, панове товариші, нам би подумати ось що, – говорив Тріска¹. – Татарва недалеко, вона тепер вертається з тим, що нагнала. Чи не скочити б на них так зненацька та перерізати, а добичу відбити?

– Воно б гаразд було! – обзивається хтось із гурту. – Тепер татарин, як спутаний кінь або свиня, що добре наїсться. Він неповороткий. А воно б пішла слава, що ми відбили християнські душі з ясиру. (...).

III

За той час оба ватажки постановили підійти під татарський кіш. Татарин покаже дорогу. Попереду підуть козаки з Тріскою і стануть татар зачіпати, щоб їх з коша виманити. Тріска зі своїми втікати. Татари поженуть за ними, а тут уже стоятиме Недоля² і привітає їх гарненько.

¹ Тріска – один із козацьких ватажків.

² Недоля – один із козацьких ватажків.

Коли ж би татари не рушилися у погоню, тоді значить, що їх небагато й можна на кіш вдарити. Татарина поведе на аркані Непорадний.

Такий наказ виголосив Недоля перед козаками і звелів сідлати коні. (...).

IV

У Павлуся забилося серце, коли почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво стрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці. Його огорнув страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам? (...).

Павлусь вийняв щось із кишені.

– Петре, братіку, на тобі.

– Що це?

– Ще вчора мама бублики з медом пекла. Я заховав у кишені та з цим і втік; на тобі, Петре, це мама пекла! – Його лице скривилось, і він став хлипати. У Петра теж сльози з очей капнули. Він узяв бублик з руки брата і розділив надвоє.

– На, брате, разом з'їмо.

Держачи так по півбублика в руках, обидва брати обнялись. (...).

Побачив це сотник Недоля і під'їхав ближче. Він відразу зрозумів, у чому справа.

– Ти, Петре, останешся при мені між посильними козаками, хлопець теж нехай лишається.

Тепер Петро аж зрадів: сталося, як хотів. Тепер ніхто йому докоряти не буде. Це наказ старшини.

А поки що Тріска зі своєю ватагою поїхав уперед. (...).

На могилі вже були татари й побачили козаків. Один зараз повернувся у татарський обоз¹.

Л. Жемчужников.
Козак їде на Січ

Козаки завернули коней і погнали вихором до своїх. Козак, що зарівав татарина, розповів усе Трісці. (...).

Не знаючи, яка в козаків сила, Мустафа наказав запрягати коней, звивати шатра й готувитися в похід.

Коли Тріска наблизився, застав татар готових до бою. Як їх середина стояла не рухаючись, обидва крила почали завертати кругом, щоб так перетяти козакам дорогу назад.

Це зміркував Тріска відразу. Він підвів шаблю вгору й скомандував:

– Завертай!

Мустафа не хотів пустити їх. Козаків так мало, що можна їх на аркан половити. Йому здавалося, що це вже вся козацька сила, бо більше нікого ж не було видно.

¹ Обоз – транспортні засоби для перевезення зброї, продовольства та ін.; табір.

Тепер з усіх боків засвистали по татарській стороні бойові свистілки, й татари з (...) криком «Аллах! Аллах!» кинулись наздогін козакам. Татарські коні, витягнувши шиї, як гуси в польоті, з роздутими широко ніздрями гнались так, що животами мало не доставали землі. На них сиділи татари в сторчатих шапках та вивернених кожухах, похилившись уперед. У кожного блищала в руках шабля. Вони почали козаків доганяти. Віддаль між ними меншала.

Позаду ватаги їхав Тріска. Нараз Тріска завернув півкругом коня і став проти татар. Під час погоні татари замішалися. Деякі їхні коні висунулись трохи наперед.

Тріска першому стрічному татарині відрубав голову. Вона впала в траву, а кінь погнався з татариним далі. Він усе ще держав шаблю вгору, поки не звалився з коня. Нога осталась в стремені, і отак поволік його кінь у степ.

Біля Тріски збиралася купа татар, щораз більша. Він рубав на обидва боки.

Частина татар зупинилася.

Втікаючі козаки зміркували, що щось сталося. Один оглянувся й крикнув: – Пробі, хлопці! Ватажок між татарвою! Хто в Бога вірує, не даймо!

Понад десяток товаришів завернули коней і пустилися Тріску виручати. Вони бачили, як Тріска вправлявся, рубаючи поганців. Але й татари роз'їлися, мов оси, і стали рубати козаків. (...).

Козакам стало зле. Татар було чи не триста, козаків осталося всього сорок.

Вони чекали вже на свою смерть, і кожен молився Богові в передсмертній годині. Татари гуртувались у продовгасту валку і вже досягали втікачів. (...).

Козаки заховали списи (бо з великого розгону списи прошибали татарські тіла) і взялися до шаблук. Настала така різанина, що її описати годі.

У козаків аж руки мліли, а татари замішалися так, що один другого рубав.

Татари верещали, коні іржали і ставали дуба, а це все заглушив могутній крик з козацьких грудей: «Ріж та бий!». (...).

Сонце вже заходило та освітило своїми червоними променями закривавлений степ. (...).

За мить привели татарина перед сотника.

Це був молодий і гарний татарин. Одежа на ньому була багата.

– Як тебе звуть? – питає Недоля по-татарськи.

– Я Мустафа-ага¹, син Ібрагіма, ханського Девлет-гірея², – сказав гордо татарин.

– А я тобі кажу, – обзивається один козак, – що ти чортів син, а твій Магомед³ і твій хан чортові братами доводяться.

– Не смій, гяуре⁴, зневажати його світлість хана ханів, бо він вас усіх переріже або в полон візьме, – крикнув люто татарин і затупотів ногами.

¹ Ага – титул начальника, старшини в Туреччині та Ірані.

² Гірей – ханський наставник.

³ Магомед – засновник ісламу. Іменується як пророк.

⁴ Гяур – у мусульман – людина, яка не сповідує іслам.

– А поки ти йому це скажеш, то підеш ік твому дядечкові в пекло, – відрубав козак і брав уже за шаблю.

– Тихо! – гримнув Недоля. – Не твоє діло, не твій бранець, Тихоне!
До сотника приступив молодий гарний козак.

– Як засвітає, візьмеш десяток козаків і поведеш цього бранця в Лубни та віддаси його панові полковникові. Розкажеш усе, що було, та не забудь поклонитися гарненько. Гляди, щоб не втік та щоб його приставили живого і цілого. (...).

На те все дивився Павлусь. Він перший раз спостерігав битву з татарами. Він побачив те, що дідусь йому розказував, і це показалося правдою. Тепер татари не здавалися йому такими страшними, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуса й маму, не взяли б сестру в полон.

І в нього вселилась надія, що козаки відіб'ють ще й тата і сестру. Та коли це буде? Павлусеві бажалося, щоб зараз погнались козаки й розбили татар до решти та звільнили полонених. (...).

Порівняйте опис битви в цьому розділі та описи битв у повісті «Захар Беркут» Івана Франка, у поемі «Іван Підкова» Тараса Шевченка та інших історичних творах. На яких рисах українських козаків завжди наголошують автори?

V

(...) Уже розвиднілось, як втікачі почули якийсь гамір. Усі прокинулись. Один підвів голову з комишу і крикнув:

– Наші!

С. Васильківський.
Козаки в степу

Посхоплювалися. На те місце, де стояв татарський кіш¹, приїхали козаки Недолі. (...). У цю мить скочив з коня Павлусь і прибіг до батька.

– Таточку, тату, де наша Ганна? – він обійняв батька за шию і почав плакати.

– Пропала, синочку, пропала! – говорив Степан, хлипаючи. – Татарва піймала і Ганну, і маму.

– Маму – ні, її татарин убив, я бачив.

– А мене ж, тату, не пізнаєш? – обзивається Петро.

Степан не пізнав спочатку, а відтак обняв старшого сина.

– Сини мої, соколи, ось де ми стрінулись!

– Гей, люди добрі! – гукнув сотник. – Хто хоче, беріть коней та зброю і приставайте до нас. Нам ніколи часу тратити.

Небагато спасівчан вернулося додому. Хто сподівався кого зі своїх знайти, той і вертався. Інші взяли зброю татарську і пристали до козаків.

¹ Кіш – тут: військовий табір, обоз.

До них пристав і Степан. Йому не було до кого вертатися.

Тепер Недоля оставив одних козаків при таборі, а з другими, вибраними, погнався слідом за татарами.

Слід був значний, бо татари їхали возами.

З тими козаками пішов і Степан. Він надіявся віднайти дитину. (...).

Козаки злетіли на них, мов яструби. Татари не вміли гаразд оборонятися. Деякі з них по одному тікали, та тих половили на аркан. Цілий табір з усім награбованим добром попав у руки козаків. Степан з Петром розглядали поміж возами, де були бранці. На кількох гарбах¹ знайшли кілька спасівських молодичь і парубків...

– Де Ганна? – кричав Павлусь, ідучи вслід за батьком.

– Нема її, синочку! – обізвалась одна молодичя. – Ще вчора забрали татари всіх дівчат і малих хлопців на коні і погнали, мов чорти.

Степан лиш руками сплеснув. Павлусь рвав волосся з голови і страшенно плакав. Уся надія пропала. (...).

Коли Степан з Петром рано прокинулись, Павлуся не було. Їх аж заморозило. Вони відразу здогадалися, що завзяте хлоп'я поїхало шукати сестри, а звідти, напевно, не вернеться, пропаде.

Коли це сказали Недолі, він говорив:

– Як хлопець з цього вийде цілий, то знайте, що з нього кошовий буде.

VI

(...) Він прокинувся вранці від того, що хтось сильно штовхнув його в бік. Розплющив очі й побачив над собою високого чоловіка з люлькою в зубах.

Чоловік був одягнений у подерту, брудну одягу і мав на голові татарську шапку. На ногах у нього були постоли, обв'язані мотузками. Лице чорне, пожовкле та розкуйовджена чорна борода. Не було на ньому нічого, що свідчило б, що це козак. Уся його зброя – довгий ніж за поясом.

– Вставай, козаче, пора в дорогу! – гукнув і сплюнув крізь зуби.

Павлусь присів на лежанці й таки налякався. Та ж це, напевно, харциз²-розбишака, про яких стільки від дідуся наслухався.

Одного разу в Спасівці піймали парубки такого самісінького харциза коло коней. Він його бачив.

– А хто ви, дядьку, будете? – питає Павлусь і чує, як у його серце затривожилось.

– Не будь надто цікавий, а то в пекло попадеш! Роби що велять, збирайся.

– Куди ж ви мене?

– Побачиш, візьму тебе з собою. (...).

Харциз одною рукою придержував Павлуся, а другою зв'язав йому мотузом руки.

– Дядечку, пустіть мене! – просився Павлусь, аж плакав. – Я так зі страху, ви мене страх налякали... Я, далебі, нічого... Я за сестрою шукаю... Її татари в ясир³ взяли. Пустіть, дядечку... пустіть, Бога за вас молити буду, а то я запізнюся.

¹ Гарба – високий віз на двох або чотирьох колесах.

² Харциз – розбійник, грабіжник.

³ В ясир – у полон.

– Ну, заспокойся! Я тобі дорогу до татарів покажу, та вибач, що тебе трохи спутав. (...).

Харциз скочив на коня і посадив Павлуся наперед себе.

– Ну, тепер поїдемо до татар. (...).

Коло полудня натрапили на невеличку ватагу татарських купців, що вертались із Києва в Крим. (...).

Харциз, в'їхавши між них, почав щось по-татарськи розповідати, показувати на Павлуся. Його взяли татари з коня і стали оглядати. Мацали за руки й ноги, повертали його головою і заглядали в зуби, достоту так, як роблять купці зі скотом на базарі. У Павлуся зродилось лихе передчуття. Він здогадувався, що харциз продає його татарам. (...).

– Продав ти мене, Юдо, Бог тебе певно покарає!

Харциз був дуже задоволений. Добув без труду коня, сідло з червінцями та й за хлопця гроші взяв. Тепер поїде де-небудь у город і загуляє-загуляє, аж чортам стане заздрісно. Він заспівав, аж луна по степу пішла. (...).

Аж ось побачив ватагу козаків, що над'їхали з протилежного боку. (...).

То була ватага Недолі.

Харциз приїхав до нього.

– Братіки, козаки! Слава Богу, що я з вами стрінувся.

– Ти звідкіля?

– Я з татарської неволі втік. П'ять літ мене поганці мучили, та вдалось мені на татарському краденому коні втекти. Десять днів степом їхав та хіба сирюю рибою живився, бо й кресала в мене нема, щоб вогонь розвести. Дайте, братці, що-небудь їсти. (...).

– Пане сотнику, – каже Непорядний, – він бреше, цього коня я знаю, це той, що хлопець на ньому втік, і сідло те саме.

Харциз зблід. (...).

– А дивіться, хлопці, – каже один, – далєбі, і Петрові пістолі має.

– Признайся, душогубе, де ти хлопця дів? – гримнув Недоля. (...).

– Я продав його татарським крамарям.

– Панове молодці, в сідлі ще є гроші заховані так, як були.

– Панове товариші, – питає Недоля, – зробимо над цим безбожником суд? Він відкрікся Христа, пристав до нашого найтяжчого ворога, зраджує братів своїх, продавав християнських дітей поганцям. Що йому за це зробити?

– Смерть! – гукали козаки. (...).

Проклін Павлусів здійснився.

Чи справедливою була кара для харциза-зрадника, який продав хлопця татарам? Чому, на вашу думку, козаки саме так поставилися до його вчинку?

VII

(...) «Може, воно так ліпше, – подумав Павлусь, – що я між татар попався. Вони мене завезуть у Крим, то, може, й сестру легше знайду».

– А куди ви їдете, люди добрі? – осмілився спитати.

– Ми їдемо в Крим, і ти їдеш з нами: як будеш добрий, то й тобі буде добре.

Татари видавались Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабували. Це були крамарі, такі самі, як ті, що не раз у Спасівку заходили.

Хлопець повеселішав і почав татар цікаво розпитувати про все. Він їм сподобався. Через кілька днів освоївся з таким життям. Помагав татарам у всьому і вчився запопадливо татарської мови. Він був тямущий, і татари не могли надивуватись. Інші бранці були якісь недоступні, дикі, все плакали, а Павлусь, вивчивши татарські слова, послугувався ними в розмові. (...).

Павлусь побоювався, що його теж продадуть в Криму на базарі, і спитав раз про те татарина.

– Добрих хлопців ніхто не продає, а держить собі.

Павлусь не хотів з цими купцями розлучатися. Він гадав, що з ними їздитиме по цілому Криму та так і сестру відшукає.

Дорога до Криму тривала дуже довго. Навантажені гарби волоклись поволі, а вже кожна переправа через ріку була дуже тяжка. За той час Павлусь підучився татарської мови настільки, що розумів, як до нього говорили, і знав дещо відповісти.

Хлопець вдавав з себе до всього охочого, щирого і виконував усі роботи вправно.

Татари були ним задоволені й були певні, що він збусурманиться. Хлопець видався їм наївним: розказував прямо, про що його питали. Він розказував їм, як татари зруйнували Спасівку, як він тікав та як потім козаки розгромили татар. Лише не сказав (і це заховав собі на дні душі), що він їде в Крим, щоб врятувати сестру з полону. Коли б не те, він уже давно був би втік, не задумуючись, бо мав до цього багато нагод. (...).

Сулейман приїхав на своїй гарбі під самий рундук¹ будинку.

Звідси повиходили слуги і почали низько кланятися Сулейманові. Назустріч батькові вийшов його син Мустафа, який під час відсутності батька завідував його цілим майном.

Коли привіталися, спитав Мустафа батька, показуючи на Павлуса:

– Хто це?

– Цього хлопця привіз тобі на гостинець, я його купив. Поклонись новому твому панові, – наказав Сулейман Павлусеві: – Будь слухняний, як і досі, і буде тобі добре.

Павлусь скинув шапку і поклонився по-своєму.

Мустафа сказав щось якомусь татарині, той узяв Павлуса за руку й пішов між челядь. (...).

Коли того дня рано донесли Мустафі про втечу невільника Павлуса та ще про крадіж найкращого коня, він розі-

В. Рижих.
Східний Крим

¹ Рундук – ганок.

слав гінців і назначив кару сто нагаїв дротяних на спину, а коли від цього не здохне, так продати його першому стрічному татарині. Але Павлусь вернувся сам. Про це повідомили Мустафу, і він замінив засуд на двадцять дротянок і продати. Кару мали виконати в оселі Сулеймана на очах усіх невільників, аби їм відійшла охота втікати.

Коли Павлусеві сказали про це, він зовсім не злякався.

Ніби нічого й не сталося, Павлусь заснув міцним сном. На другий день рано його привели до оселі. Тут на майдан позганяли всіх невільників. Павлусь поглянув на них і помітив Остапа Швидкого, що стояв у гурті й утирав сльози. Йому жаль було малого земляка. Кару мав виконати потурнак¹ Ібрагім: у нього була тверда рука.

Він вийшов на середину і почав невільникам виголошувати, за що Павлусь буде покараний, що Мустафа-ефенді засудив його спочатку на сто дротянок, та відтак у превеликій своїй ласкавості зменшив їх на двадцять.

Мустафа-ефенді відчинив вікно і придивлявся, чи його засуд буде як слід виконаний та яке зробить враження на невільників.

Саме тоді в'їхав у ворота якийсь мулла², а за ним кілька багато одягнених слуг. Усі розступились. Він виїхав на середину й тут виголосив співучим, трохи гугнявим, голосом:

– Слухайте, невірні гяури! Мій пан, ханський Крагім і любимець – нехай йому Аллах дасть довгий вік, – звелів у своїй ласкавості спитати вас, невірних українських бранців, чи не знає хто, де перебуває син його милості Девлет-гірея, славний лицар Мустафа-ага, що цього літа ходив із загоном воювати з невірними на Україну для слави Аллаха і його пророка Магомеда. Хто виявить його місце, стане достойний його ласки й нагороди його милості. Хто ж би це затаїв, може готуватися вже тепер на смерть, бо його обов'язково повісять.

Один татарин брався виголошувати те саме по-українськи. Тоді Павлусь виступив перед муллою і сказав по-татарськи:

– Я знаю, де перебуває твій пан.

Мулла подивився згорда на Павлуса:

– Ти не можеш цього знати, бо ти вже тут довше, а це сталося цього літа.

Потурнак Ібрагім, зігнувшись у три погібелі перед муллою, ствердив, що Павлусь привезений саме цього літа.

– Так? Ну, то говори! А коли збрешеш одно слово, то тобі відріжу язика.

– Не тобі скажу, а твому панові.

Мулла закусив губи.

– Цього невільника забираю зараз до його милості Девлет-гірея Крагіма. Відтепер він під мою рукою.

Яким виявив себе Павлусь у спілкуванні з татарами?

Усі невільники зітхнули. Вони зраділи, що Павлуса обминула кара. (...).

¹ Потурнак – людина, що прийняла інше віросповідання.

² Мулла – мусульманський релігійний служитель.

(...) Заїхали в дворище Девлет-гірея. Воно дуже було схоже на оселю Сулеймана. Слуги вже сповістили Девлет-гірея, що мулла вертається з якимсь молодим гяуром, і він вийшов на рундук та замахав на муллу рукою, що зараз перед нього вийде. (...).

– Вітай, добрий мулло! Що приніс? Алейкум салем!

– Цей молодий гяур, невільник твого слуги Сулеймана з Коджамбака, говорить, що знає, де твій достойний син Мустафа-ага.

– Приклич сюди українського товмача! – заговорив Девлет-гірей до чорного слуги.

За той час міг Павлусь придивитись до Девлет-гірея. Це був чоловік дужий та вже старший, з довгою сивою бородою.

– Не треба, пане, товмача, – обізвався сміливо Павлусь і вклонився низько, по-татарськи, Девлет-гіреєві: – Я сам вмю по-татарськи розмовляти...

– Ти ж недавно між нами.

– Недавно, а ваша мова мені сподобалась.

– Гарний з тебе хлопець. Тобі й віра наша сподобається, коли між нами останешся, а тоді жде тебе гарна будучність.

«Собака ваша віра!» – подумав Павлусь.

– Говори, що знаєш про мого сина, та гляди: коли твої слова будуть правдиві, жде тебе велика нагорода; коли ж збрешеш, так хай тебе Аллах...

– Я скажу всю правду, лише не доповім усього, бо сам не знаю. Я на власні очі бачив Мустафу-агу в битві, а що відтак з ним сталося, це знає вже моя сестра Ганна Судаківна.

Девлетові це не подобалось. Він насупив брови і поглянув на хлопця так, що тому страшно стало.

– Чи ти глузуєш з мене?

– Анітрохи. Вона все бачила. Коли б її лише знайти; вона в Криму між бранцями, Мустафа був у Спасівці, була битва з козаками. Мустафу піймали живого. Де він тепер, це знає Ганна. (...).

Девлет-гірей подобрів. Він сплеснув руками і наказав прикликати свого завідчика¹.

– Слухай! – каже йому. – Випитай цього молодого гяура про його сестру і зараз мені її відшукай між бранцями. Коли б її не було в Криму, то привезти її за всяку ціну хоч би з кінця світу. (...).

Тепер жилось йому дуже добре. Йому подарували волю, зробили те, чого забажав. Виходив, коли хотів, у місто, знайомився з ровесниками з багатих татарських родин, їздив на коні (...). Був веселий, і за це його всі полюбили.

Девлет-гірей наказав видати йому гарну одягу, і тепер годі було впізнати в Павлусеві того обідраного невільника, кінського пастуха.

Девлет-гірей повірив словам Павлуся. Він знав від тих татар, що вернулись із походу, що Мустафа справді грабував Спасівку, що відтак була стріча з козаками і там пропав його син-одинак. (...).

Девлет-гірей і Павлусь побоювалися одного: а коли дівчини не знайдуть?

¹ Завідчик – посланець.

В. Рижих. Чайхана

У такій непевності жили три тижні. Аж одної п'ятниці, коли татари молилися в мечеті¹ і з ними був сам Девлет-гірей, появився в його дворішці на заціненому коні гонець зі звісткою, що дівчину знайшли й везуть на татарській гарбі. (...).

Павлусь мало очей не видивив, так шукав між юрбою дорогу сестричку. Її не було видно. Вона сиділа на возі в товаристві якоїсь татарської жінки. Віз був накритий плахтою.

Павлусь став біля воза, зупинив його й миттю зіскочив з коня. Татари, побачивши так по-панськи одягненого хлопця, не противилися йому.

– Ганю, Ганнусенько! Серце моє, чи жива, чи здорова?

На цей оклик Ганна відхилила плахту. Вона пізнала по голосу брата, але, побачивши його в татарському вбранні, не впізнала та видивлялася на нього.

– Ганно, сестро! Хіба ж мене не пізнаєш? Братіка свого, Павлуся?

Ганна закричала не своїм голосом і зомліла. (...).

– Що з тобою сталося?

– Утома, братіку. В тій буді так душно, що нічим дихати. Та я не надіялась тебе або кого-небудь побачити. Звідкіля ти взявся тут?

– Ну, опісля розкажу. Чи ти знаєш по-татарськи?

– Дуже небагато, хоч мені весь час товкли в голову цю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, коли не хотіла вчитися. (...).

– То ми вже вільні?

– Ще ні, та ось послухай: могутній Девлет-гірей Крагім шукає свого сина Мустафу. То, знаєш... той самий харциз, що зруйнував нашу Спасівку. Тоді над Самарою, де татари з бранцями спочивали, зчинилася з козаками битва. Мустафу піймав на аркан козак Семен Непорадний, та сотник Недоля велів козакові Тихонові відвести його до лубенського полковника. Пам'ятай, сестро! Ти вдавай, що нічого по-татарськи не

¹ Мечеть – мусульманський храм.

знаєш. Тоді покличуть мене на товмача. Я тобі лише для того кажу, щоб ти знала. Може бути, що на товмача покличуть не мене, а когось іншого, тоді знай, що казати, бо від цього залежить наша воля. (...).

Девлет-гірей стояв на галерії і вижидав гостей.

Павлусь зняв шапку і ще здалеку почав до нього вимахувати.

– Невже ж то ця дівчина так на коні сидить? Справді лицарський народ ті козаки, – говорив гірей до свого завідчика.

Молоді позискакували з коней і пішли до світлиці.

Вклонилися, а Павлусь заговорив так:

– Могутній лицарю Девлет-гірею! Приносимо тобі добру вістку за твого славного сина Мустафу. Це моя рідна сестра. Вона його бачила наостанку. Звели її ласкаво запитати, хай сама розповість.

Девлет-гірей розпитував її по-татарськи.

Ганна глянула на брата, зробивши вигляд, що нічого не розуміє.

– Питай її ти! – каже до Павлуся.

Павлусь почав її питати по-українськи. Вона відповіла, як чула від нього, а Павлусь розповів це по-татарськи.

– Добре! – каже Девлет-гірей. – Я зараз посилаю послів з багатим викупом до лубенського полковника, на той час ви зостанетесь моїми гостями. Коли ваші вісті справдяться, жде вас велика винагорода, коли ж... – він не договорив, бо сам налякався слів, які мав сказати. (...).

Що означала для братика і сестрички ця довгоочікувана зустріч?

ІХ

(...). Девлет-гірей розставив гінців від самого Перекопу, щоб зараз звістили його, коли посланці повертатимуться. Нарешті!

Одного дня причвалав гонець з доброю вісткою, що Мустафа їде живий і здоровий. Девлет-гірей звелів сідлати коні й виїхав із цілим почтом назустріч. (...).

Вже сонце стояло високо, а Павлусь ще спав. Він прокинувся від гамору, що зчинився на подвір'ї. Пішов до вікна подивитися. Це Девлет-гірей вернувся із сином. Павлусь пізнав Мустафу зараз. Він сидів бадьоро на гарнімі, аж улискувався, коні й усміхався до батька, котрий аж сіяв з радості.

«Бач, який тепер бадьорий! – подумав Павлусь. – А на аркані у Непорядного то скривився, начеб кисллицю вкусив. А що, смакував козацький аркан? Ах, ви, чортові сини! Колись я з вами ще стрінуся». (...).

Та зараз йому стало соромно від тих слів. Це ж не гарно. Ось той Девлет-гірей так поведився з ним, як із сином, а він йому загрожує.

«Еге ж, бо мене йому треба було! А так, то звав би мене християнським псом, як і інші, уся та погань татарська. Чого вони нас зачіпають, мордують? Хіба ж ми їм заважаємо? Ні, ні, ми стрінемося ще!».

Павлусь погрозив до вікна кулаком.

В тій хвилині його прикликали до Девлет-гірея. По дорозі стрінув Ганну. Її теж туди вели. Стали обоє перед ханом, що держав сина за руку, наче боявся, щоб його знову не забрали.

– Ви сказали правду. Тепер я хочу здержати своє слово і винагородити вас. Чого бажаєте? Коли хочете, оставайтесь з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму.

– Спасибі тобі, могутній пане. Нічого не бажаємо, лиш волі. Пусти нас...

– Хіба ж вам зле в мене?

– Нам тут добре, та за Україною нам сумно. Хочемо своїх бачити.

– Хай буде по-вашому! Їдьте додому, та не тепер, аж з весною. Кого зимовий степ обійме, тому й не жити більше. Оставайтесь ще моїми гостями.

– Та звели, пане, пописати нам грамоти, щоб нас по дорозі не чіпали.

– Авжеж, дістанете грамоти й охорону, поки до своїх не доїдете.

– Тепер, коли ти вільний, подай мені руку, мій друже! – сказав Мустафа, простягаючи руку до Павлуса. – Мені вже розказували, який ти бравий козак. Та одно скажи мені: яким чином бачила твоя сестра, як мене полонили, коли вона була в обозі?

– Ось я це й хотів сказати, – говорить Павлусь. – Тепер признаюся, що я збрехав. То я все бачив, а навмисне сказав на сестру, щоб ти її наказав шукати. Без цього не бачити б мені її більше.

– Хитрун же з тебе, небоже, хитрун! – каже мурза¹, всміхаючись. – Ну, я тобі це вибачу, подай мені свою руку!

В ту мить Павлусь згадав щось. Він почервонів увесь, мов буряк. Йому соромно стало, що забув, що мав сказати. Взяв це за великий гріх.

– Вельможний Девлет-гірею! Коли ти мене так обласкав... то я про одне тебе прошу, не відкажи мені цього.

– Хоч би ти сьогодні просив половину мого майна, й цього не відмовлю.

– Ні, майна я не хочу, а лиш ось про що прошу: у Сулеймана-ефенді живе невірник Остап Швидкий, українець, земляк мені. Звели його викупити і подаруй мені.

– Хіба ж він тобі родичем доводиться?

Л. Призант. У нічному

¹ Мурза – татарський феодал.

– Ні, а лиш земляк. Та він мені був рідним батьком, коли я у неволю попав. Він завивав мені рани, як мене зрізали нагаями. Я поклявся віддячити йому. Хочу йому волю випросити.

– Добре в тебе серце, хлопче! – сказав Девлет-гірей. – Остап Швидкий, невільник, вернеться з тобою в Україну.

Девлет-гірей велів написати грамоту і послав гінця в Коджамбак.

У Павлуся потекли сльози з очей.

Він забув про всі злидні, про всю злість до татар. Простив їм усе відразу...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Визначте жанрові ознаки повісті «За сестрою».
2. Які особисті якості людини виховує повість?
3. Чому прочитана вами повість має назву «За сестрою»?
4. Визначіть головних і другорядних героїв твору.
5. Перекажіть уривок повісті, який вам найбільше запам'ятався. Поясніть, чому саме.
6. Складіть план до характеристики Павлуся.

Міркуємо

1. Що думав про написання історичних творів Андрій Чайковський?
2. Які риси характеру стали в пригоді Павлусеві під час його небезпечної мандрівки?
3. Які фольклорні мотиви і засоби використані у творі?
4. Чому татари з повагою ставились до хлопчика?
5. Чому діти, Павлусь та Ганнуся, яким було добре в Девлет-гірея, вирішили все ж повернутися додому?

Аналізуємо

1. Хто і чому напроорокував Павлусеві майбутнє кошового отамана?
2. Схарактеризуйте образи козаків-запорожців. Які саме риси характерні для більшості з них?
3. Якими показав татар письменник у своєму творі? Чи всі вони однакові?
4. Про що свідчить прохання Павлуся звільнити Остапа Швидкого?
5. Визначіть основні елементи композиції твору.
6. Які фольклорні мотиви, засоби використовує письменник?

Дискутуємо

1. Чи можна вважати вчинок Павлуся героїчним? Прокоментуйте свою відповідь, підтвердьте її відповідними цитатами.
2. Що спільного в сюжетах, характеристиці героїв, оцінці подій козацького періоду української історії ви можете зазначити?
3. Чому, на вашу думку, твори на історичну тематику Андрія Чайковського користувалися такою великою популярністю в читачів?
4. Чи є цей твір сучасним з точки зору людських взаємин, моралі, проявів патріотизму?

«А ми, їх нащадки, кращі за наших дідів?»

Ось і закінчились пригоди кмітливого і хороброго Павлуся, який не зневірився і зміг визволити свою сестричку з татарської неволі.

Спробуйте розібратись, що ж робить твір Андрія Чайковського таким захоплюючим і цікавим. Мабуть, це виняткове вміння митця тонко і яскраво змалювати давні часи, вони ніби оживають на наших очах, стають ближчими, а вчинки і душевні порухи героїв, незважаючи на всю їхню незвичність, зрозумілі нам завдяки майстерності автора. То в чому ж її секрет?

Насамперед у тому, що Андрій Чайковський володів неоціненною здатністю зображувати минуле через окремі долі простих українців, звичайних людей, чиї імена не ввійшли до жодної з історичних хронік. Ви не знайдете в його повісті хрестоматійних героїв, подій з підручника історії, вони немовби залишені на узбіччі сюжету.

Проте загалом твір письменника сприймається як цілком достовірна розповідь про складний етап української минувшини, сповненої не лише гіркими стражданнями від ворожої навали, а й славними подвигами рядових учасників тих подій, і маленьких хлопчиків, і відважних козаків. І ми маємо змогу відчути, як пересуваються стрілки на грандіозному годиннику всесвітніх історичних епох.

Хто з відомих вам письменників теж зображав історію через долю звичайних людей?

Від початку захоплює напружений, динамічний сюжет повісті. В образі Павлуся ви, при уважному читанні, помітите риси знайомого з дитинства казкового героя Котигорошка, для якого не було нічого неможливого. Використання фольклорних мотивів, прийоми гіперболізації, застосовані автором, якраз і надають твору такого потужного звучання. Читач вірить у силу духу, спритність, винахідливість та мужність головного героя, а разом з тим – і в успіх його благородної місії.

А які художні прийоми застосовували автори інших прочитаних вами творів на історичну тематику?

Павлусь – один із найпривабливіших героїв цього твору. Автор наділив його всіма можливими чеснотами, за якими можна пізнати не лише гарну дитину із прославленого роду, а й майбутнього лицаря. А як до українського козацтва ставився Андрій Чайковський, ви вже знаєте, – завжди з належною шаною, адже це ті воїни-оборонці, що засвідчили відданість своїй країні, які є зразком для наслідування для будь-якого покоління українців.

П'ятнадцятирічний хлопець успішно долає всі перешкоди, гідно витримує всі випробування завдяки незламній вірі у власні сили, безмежній любові до сестри, вірності своїй рідній землі. Навіть перед обличчям смерті, здавалось би, неминучою поразкою він не заціпенів, а навпаки, зреалізував усі свої душевні ресурси, застосував свій розум і кмітливість, аби уникнути лиха. І зробив це, не втративши ані крихти власної гідності. Саме такий герой здатен протистояти страшному ворогові – татарам,

Орді, що наводила жах на всю Європу своїми спустошливими набігами на слов'янські країни.

Кого ще з героїв із відомих вам творів можна порівняти з Павлусем?

Порятунок обох дітей немовби запрограмований самим автором у його життєствердній манері оповіді. Та все одно ми, затамувавши подих, стежимо за надлюдськими зусиллями Павлуся. Та із зітханням полегкості зустрічаємо звільнення дітей. А поміж тим непомітно засвоюємо урок. Бо ця історико-пригодницька повість засвідчує, що з будь-якої складної ситуації завжди є вихід, що неймовірним напруженням волі будь-яке лихо можна перебороти. Лише треба вірити в себе, до кінця зберігати надію і робити все для реалізації високої мети – і тоді ти будеш переможцем.

Слова відомого чеського письменника Карела Чапека ніби сказані про той твір, який ви щойно прочитали: *«Гадаю, кожен народ має книжки, що в якийсь спосіб перестали бути літературою і зробилися просто часткою життя, мов дитяча гра, школа, край, де ми вирости, що їх читав і читає кожен. Їхня цінність так само незаперечна, як цінність національних звичаїв».*

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Напевне, ніхто не заперечуватиме: дуже важливо, щоб поряд знаходилась людина, здатна заради тебе на героїчний вчинок, самопожертву. Це вдячна тема для багатьох літературних творів.

Ви, звісно, пам'ятаєте Кая і Герду із казки Г.К. Андерсена «Снігова королева», де названа сестра була готова на все задля порятунку брата. Такими ж відданими своєму батькові виявились герої знаменитого роману Жуля Верна «Діти капітана Гранта», які здійснили повну небезпек і пригод подорож, розшукуючи свого тата.

Але найближчими до героїко-пригодницьких творів Андрія Чайковського є романи шотландця Вальтера Скотта, історичні повісті чеського письменника Алоїза Їрасека, героїко-романтичні оповіді класика німецької літератури Вільгельма Раабе.

Саме в повісті останнього, що називається «Чорна галера», ви знайдете чимало спільного з історією про Павлуся Судака. Головний герой Ян Норріс, як і хоробрий український підліток, сповнений любові до рідної землі, здатен на все задля коханої дівчини Міги Ван Берген. Хлопчаків також об'єднує самовіддана вдача і високе змістове наповнення здійснених героїчних вчинків. Як і українські козаки, відчайдушно борються проти іспанських загарбників герої Фландрії – гези (морські розбійники). Ось уривок із «Чорної галери»:

«Двадцять сьомого серпня тисяча п'ятсот вісімдесят п'ятого року обох дітей розлучили, і десятирічний хлопчик та шестирічна дівчинка гірко плакали. Та була війна, а війна розлучає серця, либонь, ще й куди жорстокіше...

Минули роки...

– Ох, Яне, і ти ще кажеш, що кохаєш мене? Що вивезеш мене з цього міста і врятуєш? О Боже праведний! Ти загинеш, і я з тобою... О святий, милостивий Боже, що зі мною буде? Хто мене захистить, хто мені допоможе?..

– Твоя правда. На жаль, правда твоя, бідолашна моя, люба моя Міго! Ось і твій батько помер, а мене тут не було, щоб утішити тебе в тяжку годину. Ми тоді, мабуть, саме плавали біля Дюнкерка – хотіли пустити на дно отих мародерів... Ох, це так жорстоко, Міго, але... але інакше я не міг і сьогодні ввечері теж не можу. Задля честі нашої Вітчизни ніхто не має права шкодувати свого життя...».

Щоб довідатись про неймовірні морські баталії, у яких брав участь головний герой, та про щасливий фінал цієї історії, прочитайте повість «Чорна галера» – ще ніхто й ніколи не залишався байдужим до карколомних морських пригод...

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Героїко-романтична повість – це твір, як ви вже переконалися, незвичайний. Деякі відомості про жанр повісті ви вже маєте. Тож спробуймо проаналізувати, які риси повинні бути притаманні повісті, щоб ми могли визначити її як героїко-романтичну.

Героїчне – одна з форм вияву того, що викликає захоплення, радість, повагу. Головний герой такого твору виявляє мужність і самовідданість у боротьбі за свої високі ідеали.

Письменники-романтики не задовольнялися картинами й описами реальної дійсності. Натомість вони витворювали у своїй уяві незвичайні виняткові ситуації. Романтики опоетизовували щирі людські стосунки, зосереджувались на ідеї визволення людини, ідеї її духовної свободи, надзвичайного значення надавали почуттям, фантазії, духовній неповторності кожної особистості. У повісті такого виду значну роль відіграють романтичні описи, а також використовуються елементи фольклору, музики, живопису.

Тож героїко-романтичним ми можемо називати твір у тому випадку, коли поряд з елементами романтизму в ньому зустрічаються описи героїчних сторінок нашої історії (у повісті – декілька значних епізодів, пов'язаних із життям головного героя), коли весь твір сповнений патріотичними мотивами.

Знайдіть у повісті «За сестрою» характерні ознаки героїко-романтичної повісті. Підтвердіть відповідь цитатами.

Романтичний герой – це образ у художньому творі, побудований на принципі різкого контрасту з рисами пересічного сучасника, тобто це людина високих духовних устремлінь, сильного характеру, здатна на надзвичайні вчинки.

Герої романтичних творів – особистості виняткові, в ім'я високої мети долають усілякі перешкоди, нехтують небезпеками для власного життя, самовіддано стають на захист рідних, близьких, усіх тих, хто потерпає і потребує допомоги.

Якими рисами романтичного героя наділено Павлуся? Чи є ще романтичні герої в повісті Андрія Чайковського? Аргументуйте свою відповідь.

Композиція (з латинської – «складання», «поєднання», «створення») – це побудова художнього твору, розміщення і співвідношення усіх його компонентів. Складовими композиції є сюжет і позасюжетні елементи, до яких належать: пейзаж, портрет, інтер'єр, монологи, діалоги, полілоги, ліричні відступи, авторські коментарі, вставні епізоди, пролог, епілог, обрамлення. Доцільність сполучення всіх цих елементів та сюжету вирішується автором на основі єдиного композиційного принципу, який учені називають архітектонікою твору. Це слово походить із грецької і означає «мистецтво будувати». Зверніть увагу: воно дуже близьке до слова «архітектура», бо композиційно довершений літературний твір схожий на прекрасний витвір архітектури – величний палац.

Визначте і перерахуйте у прочитаному вами творі елементи композиції.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Вам, мабуть, не хочеться так швидко розлучатися із відважними героями повісті А. Чайковського. Тож спробуймо продовжити це знайомство. Коротко, але емоційно та з власним коментуванням перекажіть зміст прочитаного твору. А творче завдання буде таким – уявіть, що могло б статися з братом і сестрою, коли вони поверталися додому. Можна влаштувати в класі конкурс на найбільш цікаве продовження цієї історії.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогоднішня літературна п'ятихвилинка допоможе вам виявити кмітливість і знання тексту повісті «За сестрою», уміння розумітися на людських характерах. Протягом п'яти хвилин підберіть подані приказки відповідно до характеристики котрогось героя або ситуації у творі. Дві приказки повинні виявитися зайвими.

1. Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води!
2. Біда вимучить, біда й виучить. 3. Лихо по людях ходить, не по лісі. 4. Яка совість, така й честь! 5. Старого лиса не виведеш з ліса. 6. Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю. 7. На чужині як у домовині. 8. Сім літ мак не родив, і голоду не було. 9. Без ради і військо гине. 10. Дівка не без щастя, козак не без долі. 11. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче. 12. Яка гребля, такий млин; який батько, такий син. 13. Посієш вчинок, виросте звичка. 14. Вже ж і в пеклі гірше не буде. 15. Лучче птиці на сухій гілці, чим у золотій клітці.

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ

(1912–1983)

Михайло Стельмах

«Поки людина живе — повинна чекати чогось великого»

Поверталися з далекого вирію гуси-лебеді, летіли вони над самою стріхою, і майбутньому письменникові, а тоді маленькому Михайликові, здавалося, що вони струшують на землю «бентежні звуки далеких дзвонів». Тоді небо уявлялося дитині неповторним оркестром, у якому можна почути шляхетний спів скрипки і тонке бриніння сопілки, тихі акорди бандури і притлумлений голос кобзи... Світ такий гарний, життя таке прекрасне! І про це Михайло Стельмах протягом усього життя розповідав людям.

*Може, тим без пісні я не
можу
Працювати, жити
навіть дня,
Що округ земля моя
хороша,
А на ній – моя рідня!*
Михайло Стельмах

Як ви гадаєте, чому твір про своє дитинство автор назвав «Гуси-лебеді летять»?

Дітьми всі ми вчимося пізнавати світ, бачити його красу, співіснувати з ним. Але на створення дивовижних історій з дитинства здатні лише письменники, і не всі, а тільки ті, які ще змалку навчилися розуміти мову трав і птахів, усього живого, серцем і душею відчувати, сприймати те, що їх оточує. Таким був Михайло Панасович Стельмах. Інакше як би він міг дізнатись і переповісти нам, як уночі досягають суниці, котрі «стають схожими на росу, що випала з зірок», як «в саме небо врізались вітряки і намотують на свої крила сонячні нитки і час», а «на сніг рожевими калюжками лягли мерехи світанкової зірниць»?

Чарівні спогади залишились у письменника про його дитячі роки: «Я й досі прислухаюся до світанків! Мене й досі хвилює, як досвіт назбирує ще темні роси, визбирує з крайнеба зорі, солодко позіхаючи, бреде посеред туманів, відчиняє двері якоїсь хати-білянки, посилає дівчину по воду, а далі прочинить оті двері, за якими ночувало сонце, і посміхнеться, вдоволений своєю роботою».

Пригадайте, у якому творі вам уже траплялися схожі поетичні описи природи, яка оточує людину в дитинстві.

У пам'яті Михайла Стельмаха навіки закарбувалися слова його діда Дем'яна: «...І він, Шевченко, босоніж до школи ходив». Бо його самого

батько носив до школи на руках – чоботи були одні на всю родину. А вчитися хлопцеві, ой, як хотілось!

А найдужче любив хлопчик Коляду та Щедрий вечір – найвеселіші зимові свята! Луною линули над Михайликовим селом щедрівки, а він думав: *«І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі, де є зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори...»*. Дуже вражали батькові примовляння, у яких озивалися *«оті великі надії на хліб новий, на рій золотий, на щастя у дворі, на рогову й дрібну худобу в оборі»*. І тоді ще вірив хлопчина, що *«настане той час, коли господар на току буде зорі віяти, господиня в хаті золото прясти, а сиві срібноногі воли потягнуть за собою срібні плуги»*.

А які щедрівки ви пам'ятаєте? Як гадаєте, які з них співали на батьківщині Михайла Стельмаха, у селі Дяківцях на Вінниччині?

А знаєте, яка знаменна подія сталася в житті майбутнього письменника? Йому довірили жати жито! «Твій перший сніп, – сказав батько, – твій перший хліб». І це була така урочиста хвилинка, що Михайлик щиро зізнався: «Що не кажіть, а вже інакше почуваш себе, коли стаєш женцем!».

Які жниварські пісні ви вже вивчали? На вашу думку, у ті часи, коли малий Михайлик уперше взяв до рук серпа, ще співали цих пісень?

Ось такими були «університети» М. Стельмаха, який пізніше відтворить у своїх романах і повістях майже всю історію України в буремному ХХ столітті. А поки що він вчиться у школі, «щоб в голові меншало полови». Пише свою першу п'єсу, яку похвалить учителька й інсценізуватиме¹ в хаті-читальні.

Він поки що знаходиться під крилом батьківської та материнської ласки, огорнений родинним теплом і любов'ю. Поряд з ним люди, почуття до яких збереже у серці впродовж усього життя. Спогади про дитинство зігриватимуть письменника на нескінченних кривавих дорогах Другої світової війни. Він воюватиме до того часу, поки не зітхне з полегшенням рідна земля, порятована

Т. Яблонська. Дві копички

Г. Меліхов. Письменник
М. Стельмах

¹ Інсценізувати – переінакшити літературний твір для постановки в театрі чи кіно.

від фашистської навали. А потім, уже в мирні роки, будучи знаним сивочолим письменником, урешті сяде до столу, й оживуть під його пером ті коштовні скарби, що не розгубив у боях і зумів зберегти в душі, – найтепліші згадки про батьків, близьких людей, світлі дитячі роки і, найголовніше, мудрість, передану йому ще змалку від могутнього роду Стельмахів:

Небагато літ прожив на світі
У краю лісів, озер і трав,
Там навчився я людей любити
І чудовий світ пізнав.

ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ...

(Скорочено)

*Моїм батькам –
Ганні Іванівні
й Панасу Дем'яновичу
з любов'ю і зажурую*

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо...

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!

Чи вони послухались мого слова – обкружляли навколо села й повернулись до мене, чи це новий ключ?..

А віща скрипка і срібний відгомін бринять, еднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану дальину. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...

«Так-так-так», – притирається до моєї ноги стара, з перебитим крилом качка. Вона чогось непокоїться, викручує рухливу шию і то одним, то другим оком придивляється до неба і тріпоче єдиним крилом. Їй щось дуже важливе хочеться сказати мені, та вона більше не знає слів і знову повторює: «Так-так-так».

За високою стрункою дзвіницею, що теж поривається вгору, десь у білому підхмар'ї зникають лебеді, але дзвін їхніх крил ще озивається в мені, а може, то вже озиваються розбуджені дзвони на дзвіниці?

– От і принесли нам лебеді на крилах життя, – говорить до неба і землі мій дід Дем'ян; у його руці весело поблискує струг¹, яким він донедавна вистругував шпичі.

– Життя? – дивуюсь я.

– Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнетесь сік у деревах, прокинетесь грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю.

– Діду, а які в сонця ключі? – ще більше дивуюсь я, бо й не догадувався досі, що воно, наче людина, може мати ключі.

– Золоті, внучку, золоті.

– І як воно відмикає ними землю?

– А ось так: якоїсь доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й спитає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути? Місяць кивне головою, а сонце посміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, в поля і на воду ключі, а вони вже знають своє діло!

Я уважно слухаю діда і раптом страхаюсь:

– Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама?

– Що, що, надзигльований²? – мов сіро-блакитнаві, побризкані росою безсмертники, оживають старі очі. Дід ошелешено підкидає вгору брови, потім одгетькує мене вільною рукою і починає сміятись. Він дуже гарно сміється, хапаючись руками за тин, ворота, ріжок хати чи дерево, а коли нема якоїсь підпірки, тоді нею стає його присохлий живіт. У таку хвилину вся дідова постать перехитується, карлючки вусів одстовбурчуються, з рота вириваються клекіт і «ох, рятуйте мою душу», з одежі осипається дерев'яний пилок, а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них.

Тепер я заспокоююсь: значить, сонце не може загубити своїх ключів, воно їх десь носить на шиї або ув'язує на руці. Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови.

– Діду, а куди лебеді полетіли?

Михайло Стельмах
у дитячі роки

¹ Струг – інструмент, за допомогою якого стругають деревину.

² Надзигльований – непосидючий.

– На тихі води, на ясні зорі, – пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід, поглядом показує мені на хату і йде до вчорнілої катраги¹ майструвати колеса. (...).

А чи знаєте ви, що й прізвище Стельмах означає назву древнього ремесла: стельмахи майстрували вози.

Вулиця наша насправді вузьенька, ще й покарлючена. Весною, коли на її колії й зелені моріжки падає вечір, вона стає схожою то на річку, то на довжелезний міст. Тут з-за хворостяних тинів привітно здоровкаються з людьми веснянкуваті вишняки, а в них то сумують, то веселять біленькі й блакитнаві хати. Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство² і мірошництво.

Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян, якого знав увесь повіт³. Чого тільки не вмів мій дідусь! Треба десь зробити січка́рню⁴, драча⁵, крупорушку⁶ чи керата, – співаючи, зробіть, дайте тільки заліза, дерева. А хочете вітряка, то й вітряка вибудує під самі хмари; у кузні вкує сокиру, у стельмашні злагодить воза й сани, ще й дерев'яні квіти розкидає по них.

Фото з альбому В. Школьного
«Десна»

Залізо й дерево аж співали в діда, поки сила не повиходила з його рук. Міг чоловік нехитрим інструментом вирізати і просту людину, і святого. Сусіди не раз, сміючись, згадували, як на замовлення він робив нашому панові фігури апостолів Петра й Павла. Вони виходили з дерева не піснями святенниками, а могутніми молодокими бороданями, яким приємно було тримати в руках і книгу, і ключі від раю. (...).

А як О. Довженко змальовував працю своїх рідних? Пригадайте відповідні уривки з повісті «Зачарована Десна».

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

(...) Та є в мене, коли послухати одних, слабкість, а коли повірити іншим – дурість; саме вона й завдає найбільшого клопоту та лиха. Яюсь я швидко, самотужки навчився читати, і вже, на свої дев'ять років, нема-

¹ Катра́га – курінь.

² Бондарство – виготовлення бочок.

³ Пові́т – одиниця старовинного адміністративного поділу, сучасне – район.

⁴ Січка́рня – пристрій для різання сіна, соломи та ін.

⁵ Драч – пристрій для переробки проса на пшоно.

⁶ Крупору́шка – пристрій у млині, де переробляють зерно на крупи.

ло проковтнув добра і мотлоху, якого ще не встигли докурити в моєму селі. Читав я «Кобзаря» і «Ниву», казки і якісь без початку і кінця романи, «Задніпровську відьму, або Чорний ворон і закривавлена рука» і «Три дами й чирвовий валет»... (...).

З щедрівок, які взимку виспівувалися під вікнами добрих людей, я знав, що за плугом навіть сам Бог ходив, а Богоматір носила їсти орачам. Тому й досі, коли я в полі бачу обрис жінки, що несе обід уже не орачеві, а трактористу чи комбайнеру, в моїй душі трепетно сходяться ранкові легенди минулого із сьогоднішнім днем... (...).

На ярмарку за тоненьку книжечку «Три торби реготу» я віддав безсовісному крамареві аж п'ять крашанок, знайдених на вишках у кубельці отої зозулястої, що завжди норовить потаємно вивести курчат, бо дуже хотілося посміятись. Та недарма кажуть: дасть Бог купця, а дідько розгудця¹. Хтось про мій торг переказав матері, й дома за ці три торби реготу мав я аж сім смутків... Отак і дізнаєшся, що сміх і гріх живуть по сусідству. (...).

Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малого, за руку і вела подивитися на це диво, і тоді в блакитнавих очах її назбирувалось стільки радості, наче вона була скарбничим усієї землі. Вона перша у світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній гороб і калину, вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує оп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем...

Забувши про мене, мати починає тихцем розмовляти з насінням, одне вихваляючи, а друге жаліючи або навіть гудячи.

– Ой гороше, гороше, чого ти минулого літа допустив до себе черву? – докоряє вона добірним горошинам. – Гляди, в цьому році не зроби такого. А ти, бобе, чому почорнів, яка журба тебе поїдом їсть?..

З двору входить дідусь, він дивиться, що робиться на столі, й посміхається:

– Почалось бабське чаклування. (...).

З двору наполохано виходить у рам'ї, у розтоптаному взутті глибокоока, ще молода жінка, її погляд шукає землі, а розгонисті брови летять угору.

А. Коцка. Краєвид

Михайло Стельмах з матір'ю

¹ Розгудець – обманщик.

Збоку до неї тулиться босоногий без картузика хлопчак. Їхні страдні, виснажені обличчя припали темінню далеких доріг і голоду. Жінка зупиняється навпроти мене, потрісканими пальцями поправляє хустку, а в її чорних очах закипають темні сльози...

Я й досі пам'ятаю того, хто пожалів її материнству, її дитині скибку насущного хліба. Це був багатий і богомільний чоловік, через руки якого проходили голодом пригнані катеринки, петрики, золоті імперіали¹ і срібні карбованці з великими головами дрібного царя. Я й досі пам'ятаю опасисту постать цього дукача². Він мав святовиду голову й бороду, в нього завжди добре родили поля, луги, лісові загороди – і тільки під перелогом лежала одна душа. Лише тому, що він уже помер, не називаю його імені...

Жінка, схрестивши руки на грудях, боязко озирнулась, шукаючи дворища, яке б не оцирилось на неї собарнею, а дитя недовіжливо, спідлоба дивилось на мене. На його тонкій шиї похитувалась заважка голова, що вершилась збитими хмелястими кучерями. І тут я згадав про своє насіння. Вийняв жменю і подав малому. Він обома ручатами схопив зернята, а потім поглянув на матір. Та кивнула головою і зітхнула точнісінько так, як іноді в недобру годину зітхала моя мати. Потім я висипав у поділ сорочечки хлопчака насіння з однієї кишені і взявся за другу. Але жінка зупинила мене.

– Спасибі, дитятко, не треба більше, ой, не треба, – прихилила до мене скорбні очі, розгонисті брови, і я на своїй щоці почув дотик її уст і сліз. – Хай тобі, дитино, завжди, завжди добре буде поміж людьми.

Мене так вразили її сльози й слова, що я теж мало не заплакав із жалю...

Яким виявив себе Михайлик у ситуації із жebraчкою?

А може, то не жінка, а моя глибокоока селянська доля тоді прихилилася до мене?! (...).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

(...) Уже сонце потроху почало визбирувати росу, коли я доїхав до Якимівської загорожі. Вона була обнесена веселим свіжообструганим воринням³, за ним спадисто ішла під сонце висока трава. Тут червоніли хрещики дикої гвоздики, красувався перестріч⁴ гайовий, хвалилася білими віночками ромашка і все з кимсь переморгувалась тендітна віяста метлиця⁵. А над травною височіли безладно розкидані черешні, яблуні, груші й напатлані кислиці. (...).

Я обернувся. Біля самого вориння з козубом⁶ у руці стояла чорнява худенька дівчинка років восьми, очі в неї карі, з краплинами роси, рум'янці темні, а губи відстовбурчились рожевим потрісканим вузликом і чогось

¹ Катеринки, петрики, золоті імперіали – грошові знаки в Російській імперії.

² Дукач – тут: лихвар, здирник.

³ Вориння – жердини в огорожі.

⁴ Перестріч – однорічна трав'яниста рослина з синюватим листям і жовтими квітками, бур'ян.

⁵ Метлиця – бур'ян.

⁶ Козуб – невеличкий кошик із лози.

радіють собі. То чому й мені не посміхнутись дівчині? Я це залюбки й роблю, примруживши очі, в які натрусилося сонця.

– А я знаю, як тебе звати, – довірливо каже дівчина і двома пальцями перебирає скляне з краплинами сонця намистечко.

– Не може такого бути.

– От і може таке бути, – показує чорнява свої рідкуваті зуби.

– Звідки ж ти дізналась?

– А зимою, пам'ятаєш?.. – пирснула вона.

– Що зимою?

– Пам'ятаєш, як спускався на ночовках з горба?..

Тепер ми починаємо сміятися обоє, хоча мені не дуже приємно згадувати, чим закінчилося те спускання. Але цього вже дівчина не знає.

– Я тоді й подумала: сміливий ти!

– А чого ж, – не знаю, що сказати, хоча й приємно стає від похвали: знайшлася-таки хоч одна людина, яка не огудила мене за те спускання.

– Хочеш суниць? – простягає до мене повну козубеньку, посередині скріплену прутиком.

Хто б не хотів поласувати ягодами, але ж не личить хлопцеві брати їх у дівчинки, і я байдуже кажу:

– Ні, не хочу.

– Бери, я ще назбираю. Тут їх багато.

Тоді я збиваю в козуба вершечок і висипаю ягоди в рот.

– Правда, смачні?

– Смачні. – Нарешті пускаю самопасом у ліс коняку. – А як тебе звати?

– Любою.

– І що ти робиш тут?

– Пасіку доглядаю.

– Сама?

– Сама-самісінька, – посмутніли посіверілі¹ уста дівчини, а бровенятка стали такими, наче хтось їх почав називувати зсередини.

– А де ж твої батьки?

– Мати дома пораються, а тато пішли на закладини хати. Напевне, пізно прийдуть за мною. (...).

Вона провела мене за вориння, ще й рукою махнула, коли я вискочив на коняку. Проїхавши трохи, я оглянувся. Люба вже стояла біля куреня і проводжала мене очима. А в цей час від дороги славно-славно обізвалася пісня, і дівчинка радісно метнулася їй назустріч. З-за дерев, співаючи, з'явилася струнка жіноча постать, ось вона простягла руки, і в них із розгону влетіла Люба... А далі мене вже наздоганяли два голоси, що журились над долею соловейка, який не знайшов щастя ні в лісі на орісі, ні в долині на калині...

Дома (...) дідусь сказав, що мій чуб пахне суницями, а завтра, мабуть, запахне річкою.

¹ Посіверілі – пошерхлі.

М. Дерезус. Околиця Обухова

Чи важливою була ця зустріч для Михайлика? Чому?

- А чого річкою?
- Бо взавтра я піду ловити рибу, то, може, й ти пристанеш до мене?
- Таки пристану! – радісно вигукнув я. (...).
- А чого, діду, в небі немає стельмахів?
- Бо там живуть одні святі.
- То й що? – пильно дивлюся, чи не підсміюються з мене. – Хіба святі не їздять один до одного в гості?
- Ні, не їздять – вони пішки ходять. (...).

О. Лопухов. Проня

На сінешньому порозі з'являється бабуся. Вона ще не знає що й до чого, але теж починає сміятися, бо ж чогось сміється її чоловік.

Я ніколи не бачив дружніших людей, як мої діди. У селянстві, та ще й у нестатках, усього доводилось мені надивитись і начутись. Але жодна критика житейського бруду не виповзла з двору моїх дідів, недобре слово з їхніх уст не торкнулося жодної людини.

Із незвичайної делікатності дідуся дивувались і потроху підсміювались наші вуличани. Де ж це видано так жалувати в селянстві жінку, як жалував він? Коли дідусь пізно повертався з роботи чи заробітків, то шкодував будити

свою дружину, а сідав на призьбі коло її вікна й отут, припадаючи росою, засинав до ранку. За це не раз його сварила бабуня. Дід обіцяв, що більше цього не буде, і знову робив по-своєму. (...).

І наоралися, і насіялися, і накопилися його всі біляві сини й онуки, аж поки не взялися їх косити війни і смерть. Косили вони, не жалуючи, і залишилось тепер з усього нашого великого роду тільки двоє чоловіків... (...).

Я припадаю до подушки, і незабаром під слова молитви і воркування закоханих щось починає злегенька погойдувати нашу хату. То, певне, дрімота підійшла до неї і робить своє ділечко... Ось вона трохи розгорнула темінь, і наді мною зашелестіла росою пісня-черешня, з вечірнього куреня вийшла усміхнена Люба, а побіля нори, прислухаючись до лісу, насторожився борсук.

А далі в мій сон залітають лебеді, їх стільки, скільки може бути лише в сні. Вони підхоплюють мене на крила і летять своїм лебединим шляхом на широку долину, де вже із саком стоїть мій дідусь. (...).

Знайдіть спільні риси в описах дідусів і бабусь у «Зачарованій Десні» Олександра Довженка й у повісті Михайла Стельмаха.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

За хмарами-хмарами куталось сонце; воно зрідка опускало під краї неба імлаві просвітки, і тоді земля трималась на них, мов колиска. Навколо

тихо бринів золотий півсон передосіннього степу. Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба, вітряки намотували на свої крила баби-не літо і час...

Я і досі завжди із хвилюванням входжу в передосінню золотисту втому полів, я і досі не можу спокійно дивитися на останні, сизі від негоди, вітряки, на ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі.

Мені іноді здається, що я теж схожий на вітряка, який основою, хрестовиною тримається чорної, репаної землі, а крилами жадає неба... (...).

Що їй думалось тоді, моїй сільській босоногій Ярославні, перед людяністю, скромністю і мудрістю якої я й досі схиляю свою вже посивілу голову? Не знаю, як би склалась моя доля, коли біля неї не стояла б, мов благання, моя зажурена мати. Я й досі чую на своєму чолі, біля свого серця спокій і тепло її позазілюваних, потрісканих рук. Може, тому його й було так багато, що воно трималося не на поверхні, а в глибоких шпиринях материнських рук... (...).

Моя мати муром стала між мною і шевством. Вона благала, сварилася, плакала, ночами не спала і батькові не давала спати, наполягаючи, щоб він оддав мене вчитися далі – у школу селянської молоді, що була за двадцять верст од нашого села.

– Коли б ти була трохи розумнішою, то я б тебе недотямком назвав, а тепер уже й не знаю як! – гнівався батько. – З яких статків я його вчитиму, коли таке убожество обсіло нас? Якби можна було руки віддати під заставу, віддав би до останнього пальця, а сам би пішов по ярмарках за жебрацьким хлібом.

– Ти ж сам бачиш, Панасе, як він аж тремтить за наукою. Зроби щось, Панасе!

– Хоч ти мене живцем не пилай. Що я можу зробити, коли, де не стану, на злидні наступаю.

– Тоді продай, Панасе, корову.

– Корову?! Ти що? – У хижці одразу стало тихо, бо хто не знає, що таке корова в бідній селянській сім'ї? Навіть мати примовкла...

Згодом батько змирився, що йому й далі доведеться вбожити: продав корівчину, а я пішов учитися (...).

Й. Бокшай.
Осінній багрянець

У кого ще з героїв відомих вам творів спостерігалась така сама непогамовна пристрасть до навчання?

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

(...) Думки на своїх крилах несуть та й несуть мене до батька, до зустрічі з ним, а тим часом лукава коняга вже пощипує траву і наміряється скинути мене.

Я зіскакую на землю, путаю Обмінну й розміркову, куди ж гайнути по гриби: в березину чи в загороду Костюків, де весною бувають сморжі, влітку – суніці, а восени – опеньки. Та опеньки в нас це не гриби, а півгриби, їх, коли вони є, і п'ятилітній малюк назбирає. Інша справа знайти боровика! Він так уміє притаїтися, що не кожний, навіть зіркоокий, побачить його. Для мене зустріч з боровиком чи більш безпечним красноголовцем, який дуже полюбляє хвалитися своєю шапкою, завжди буває несподіваною і радісною. І я не можу, як інші, одразу хапати гриба; мені треба придивитися, присісти, погомоніти з ним, а потім уже орудувати кіскою¹.

Я пускаю низом пісню, а мені за дорогою грубше обзивається луна – їй теж хочеться співати.

Ой диби, диби, диби –
Пішов дід по гриби,
Баба по опеньки.
Дід свої посушив,
Бабині сиренькі.

А чого б їй теж було не посушити? Все б мала собі що кидати взимку в борщ. Та й квашені опеньки смачні, коли їх полляти олією. А від пирогів з опеньками хто відмовиться! І хоч я лише з пісеньки знаю цю бабу, що полінувалася сушити опеньки, але гуджу її, несхвально похитую головою, а далі подаю голос на другі гони. І знову до мене обзивається луна. Збиваючи росу, я іду до неї, а очима так і пантрюю на всі боки. Он біля пенька розпухирилась маремуха², червона шапка її блищить, ніби смальцем помашена, а в неї вп'ялися білі крапинки: трохи далі синіють крихкі сиріожки. Але я їх не беру, бо, поки доїдеш додому, вони перетруться на сміття.

Ой гайку, гайку,
Дай мені бабку.

І гай, не довго думаючи, дає мені бабку. Вона примостилася під розтрісканим кореневищем берези, ніжка на ній темна, лусковита, верх сиренький, а низ оксамитно-білий ще й просвічується рожево. Але це місце не грибне. Підем далі, де небо аж ллється в ліси і струшує з них листя.

І от уже низом стало срібно-срібно, вище – золотаво, а вгорі – блакитно. Це березняк, що побратався з полохливою осичиною. Чи є вітер, чи нема

А. Янін. По гриби

його, а вона, позеленівши, тремтить і тремтить, наче холод і переляк увійшли в кожний її листок. Ось тут я вже пильную: це ж таке місце, де не тільки земля, але й дерево пахне грибами. Я присідаю навпочіпки і тихенько придивляюся, що робиться довкола. Тут галасувати не можна, бо гриб злякається людського голосу і піде в землю. Раптом моє серце тенькнуло, опустилось трохи вниз і радісно завмерло: невдалік од отруйного стебла «воронячого ока» красовито

¹ Кіска – невеличкий гострий ніж.

² Маремуха – мухомор.

стоять два близнюки-червоноголовці. Вони такі молоденькі, що їхні зрошені туманом картузики не встигли відліпитись од міцних товстеньких ніжок. (...).

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Зоря іде – долю веде.

Народ

Під осінніми високими зорями затихають оселі, і тепер стає чутнішою мова роси, напівроздзягнених дерев і вчорнілих задуманих соняшників, що вже не тягнуться ні до сонця, ні до зірок.

Мене все життя ваблять і хвилюють зорі – їхня довершена і завжди нова краса, і таємнича мінливість, і дивовижні розповіді про них. Та й перші спогади мого дитинства починаються із зірок.

І тепер, проживши піввіку, я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть сіном, велетенські шоломи копиць, останній срібний дзвін коси і перший скрип деркача, і соняшник вогника під косарським таганком¹, і пофоркування невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що струшують зі своїх крилець росу, і дитячий схлип річечки, в яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не журяться, а цвітуть собі.

А над усім цим світом, де пахоці сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого, зерна, сяють найкращі зорі мого дитинства. Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, що стала в чиемусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям. От аби й нам узяти одну зірку у свою оселю...

І здається мені, що, минувши потемнілі вітряки, я виходжу в синє крайнебо, беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село. А в цей час невидимий сон, що причаївся в узголів'ї на другому покосі, торкається повік і наближає до мене зірки.

Їх стає все більше та більше, ось вони закружляли, наче золота метелиця, я почув їхній шелест, їхню музику... і поплив, поплив на хиткому човнику у похимерних ріках сну...

Н. Онацький. Соняшники

Пригадайте химерний кораблик із повісті Віктора Близнеця «Звук павутинки». Що спільного він має з образом човника у повісті Михайла Стельмаха?

Я потягнувся до пісні, до неба, до вечірньої зорі і завмер у тому смутку і диві, що їх робив чийсь голос із моїм дитячим серцем.

Віджурилась, віддзвеніла пісня на шляху, зникли вершники вдалині, а дід, похитуючи головою, зітхнув раз і вдруге, щось тихенько сказав до себе, а потім обернувся до мене:

¹ Таганок – триніжок, до якого підвішують казан над вогнищем.

С. Колесніков. По господарству

– Життє... Чуєш, і він, Шевченко, босоніж до школи ходив. Такий був наш латаний талан. А завтра, дитино, як доживемо дня, підстрижу тебе, візьму за руку та й підемо до школи.

– Дідусю, це насправді? – аж тьохнуло в мене серце і дрогнув голос.

– Атож: як сказав, так і зроблю!

– І книжку мені купите? – в надії прикипів я очима до дідового обличчя.

– І книжку тобі купимо, і чорнила з бузини зробимо, і на крамну сорочечку розстараємось. А потім, гляди, на чобітки розживемося, підіб'єм їх підкова-

ми, будеш іти межі люди і вибивати іскри...

– Справді? – вірю й не вірю, що стільки щастя може прийти одній людині. Я вдячно прихилиюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя...

І радість і горе ходили цієї ночі разом. (...).

Прокинувся дід на світанку з хворобою в грудях, її вже не змогли вигнати ні піч, ні парене зерно.

Через три дні спочивав у домовині. На подушці біля його голови востаннє лежали любисток, материнка й шавлія... І хоч як я плакав, як благав, щоб він підвівся, дідусь вперше в житті не послухав мене...

Недовго пережила його й дружина: тяжко засумувавши, вона злягла, а коли почула свою смертну годину, підвелася, сама вибілила стіни, помастила долівку, принесла з городу прив'ялих чорнобривців, купчаків¹ і паністки², розкидала по хаті і звеліла увечері скликати рідню.

При поганенькому, бензином заправленому, сліпаку востаннє вечеряла зі своїм родом бабуня.

І хоча її думи і очі вже летіли в небо, ніхто не вірив, що вона прощається зі світом: адже і мастила, і прибирала сьогодні в хаті, і нічого, крім душі, не боліло в неї... Та, напевне, біль душі – найстрашніший біль. Через день бабуню поховали поруч з дідусем. Рідня і осінній день плакали над її могилою, а із цвинтарної груші в могилу впала грушка. Напевне, для того, щоб бабуня й на тому світі садила сади...

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Сиплеться, осипається листя, гнуться, горбляться берези, плаче і посміхається крізь сльози осінь і натрушує журбу на мою наболілу душу. Поменшав світ, померхли дні мої, а ночі так тривожать, що я прокидаюсь мокрий од сліз. Мамина рука витирає їх, а голос тихо-тихо заспокоює мене:

– Не плач, Михайлику, не плач, любий... Всі люди вмирають. Он бачиш зорі? – показує мені на вікно, в яке заглядає клапоть проясненого неба. – Гарні ж, наче з казки повиходили, а теж помирають.

¹ Купчакі – декоративні рослини із запашними квітами жовтого кольору.

² Паністка – інша назва квітки «кручені паничі».

– Я не хочу, щоб умирали зорі, – кажу крізь плач і дивлюся, як знову на той клаптик неба злодійкувато наповзають хмари.

– Багато чого нам не хочеться, Михайлику, а життя має свою дорогу: одні покидають її, а другі виходять на неї і все сподіваються чогось кращого собі... Засни, синку.

Я засинав на материних руках, і в мої сніги прибивалась хитка дорога, на яку вже не вийдуть мої діди, і в моїх снах зорі, як і осінні листя, як і люди, падали на землю. (...)

Вчителька повела мене за собою на ту половину класу, де вчилася друга група.

– Ось тут, Михайле, будеш сидіти, – показала мені на тримісну парту. – Завтра приходь з ручкою, чорнилом, олівцем, а книги я тобі зараз дам...

Додому я не йшов, а летів, бо, по-перше, міг похвалитися, що мама одразу має школяра не першої, а другої групи, по-друге, треба було збігати в ліс, – нарвати ягід бузини, надерти дубової кори, а потім зварити їх з іржею, щоб назавтра було те чорнило, яким писали тоді. (...)

Вчився я добре, вчився б, напевне, ще краще, аби мав у що взутися. Коли похолодало і перший льодок затягнув калюжки, я мчав до школи, наче ошпарений. Напевне, тільки це навчило так бігати, що потім ніхто в селі не міг перегнати мене, чим я неабияк пишався.

Коли ж, прокинувшись одного ранку, я побачив за вікнами сніг, усе в мені похололо: як же я тепер піду до школи? У хаті цього ранку журився не тільки я, але й мої батьки. Після сніданку тато одягнувся у кирею¹ з грубого саморобного сукна і сказав:

– Сніг не сніг, а вчитися треба. Підемо, Михайле, до школи, – він узяв мене на руки, вгорнув полами киреї, а на голову надів заячу шапку.

– Як же йому, горопасі, без чобіт? – болісно скривилася мати.

– Дарма, – заспокоїв її батько. – Тепер такий час, що не чоботи головне.

– А що?

– Тепер головне – свіжа сорочка і чиста совість, – посміхнувся батько. – Правда, Михайлику?

– Правда, – щільно притуляюсь до тата, і ми обоє під зітхання матері покинули оселю.

Дорогою люди дивувались, що Панас на руках несе в школу сина, деякі школярі на це диво тицяли пальцями, а я мало не заплакав і з жалю, і з тієї радості, що батько не дасть мені покинути науку.

Отак перші дні зими тато заносив мене у школу, а після уроків знову загортав у кирею і ніс додому. До цього призвичаїлися і школярі, і вчителька, і я... Якби тепер запитали, яку найкращу одіж довелося мені бачити по всіх світах, я, не вагаючись, відповів би:

3. Шолтес. Село взимку

¹ Кире́я – верхній довгий суконний одяг із відлогою.

кирею мого батька. І коли іноді у творах чи п'єсах я зустрічаю слово «кирея» – до мене трепетно наближаються найдорожчі дні мого дитинства.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

(...). А я взявся писати п'єсу. Напевне, прочитавши ці слова, не один читач поведе правим чи лівим плечем і засумнівається: чому саме п'єсу, а не вірші? На все, як сказав один філософ, є свої причини. Були вони й на п'єсу. (...).

Поки я так розмірковував над особливостями жанрів, у хаті все світлішало й світлішало. Ось уже й сонце золотою пучкою постукало в моє вікно, а за вікном на тепло заворкували голуби. Пора й до школи. (...).

А ми з Любою, узявшись за руки, йдемо до школи, ідемо по тих свіжих коляях, що залишились на березневій дорозі.

І враз угорі над моїм смутком обізвались бентежні звуки далеких дзвонів. Ми з Любою підіймаємо голови до неба, до святково білих хмар і бачимо, як прямо із них вилітають лебеді й натрушують на хати, на землю і в душу свою лебедину пісню.

І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі...

А лебеді летять... над моїм дитинством... над моїм життям!..

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Автобіографічний (від грецьких слів «життя» і «пишу») **твір** – це авторська оповідь про самого себе, власне життя або якийсь його період, побудована на спогадах (своїх чи інших людей). Близький до автобіографічного жанр мемуарної літератури, коли оповідь ведеться не лише про оповідача, а й про визначні події, свідком яких він був. Серед творів, які ви вивчали, автобіографічними можна вважати деякі поезії Тараса Шевченка, повість О. Довженка «Зачарована Десна» та інші.

Символ (з грецької – «умовний знак», «натяк») – це умовне позначення предмета, поняття, явища іншим предметом, поняттям, явищем на основі подібності і з метою стисло і яскраво передати суть чогось або певну ідею. Певний образ стає символом, якщо він часто повторюється для означення того самого явища (наприклад, хліб і сіль у повісті М. Стельмаха стали символом гостинності, рідного дому).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Коли жив Михайло Стельмах? Які події з його життя вам видаються найважливішими?
2. Назвіть головних і другорядних героїв повісті «Гуси-лебеді летять...».
3. Доберіть правильне закінчення до висловлювання: «Михайло Стельмах змальовує своїх рідних...»:
  - а) як зовсім чужих і байдужих для нього людей;
  - б) як найдорожчих, найрідніших, найближчих людей;
  - в) як недосяжних і лише здалеку обожнюваних людей.

4. Від імені кого ведеться розповідь? Чи характерно це для автобіографічної повісті?
5. Які образи, пов'язані з описами природи, вам найбільше запам'ятались?
6. Доберіть із наведених нижче ті характеристики Михайлика, які ви вважаєте відповідними: добрий, кмітливий, заздрісний, щирий, забіякуватий, ледачий, веселий, розумний, чесний, базіка, байдужий, чулий, брехливий, талановитий, хоробрий. Випишіть у зошит обрані вами характеристики. До них доберіть по 1–2 речення з тексту на підтвердження своєї думки і також запишіть.

Міркуємо

1. Ви ознайомились із фрагментами повісті й деякими епізодами життя-пису письменника. Що в них можна віднайти спільного?
2. Напишіть письмовий переказ уривка повісті, який вам найбільше сподобався.
3. Перекажіть історію дитячого життя Михайлика від імені будь-кого з інших героїв (батька, матері, бабусі, дідуся).
4. У яких фрагментах повісті розповідається про пісню? Яку роль відігравала пісня в житті маленького Михайлика?
5. Запишіть у зошит перелік образів, що викликали в уяві хлопчика гуси-лебеді. Які художні засоби використовує письменник для їх створення?
6. Складіть цитатний план характеристики образу Михайлика.

Аналізуємо

1. Визначіть провідну ідею повісті «Гуси-лебеді летять...».
2. Які епізоди твору свідчать про глибоке розуміння хлопчиком краси навколишньої природи? Перекажіть ці епізоди і прокоментуйте.
3. Схарактеризуйте (за вибором) образи діда, батьків або подружки Люби.
4. Чи простежується у творі єдність світу природи і світу дитячої душі? У чому саме?
5. Про які звичаї і традиції української родини ви дізналися з твору? Чи у вашій родині їх дотримуються? Можливо, ви зможете розповісти про якісь інші, характерні для вашого краю?
6. У яких епізодах твору змальовано переживання, а в яких – роздуми маленького героя? Що є здебільшого предметом його переживань, а про що він постійно розмірковує?
7. На кого з маленьких героїв прочитаних вами творів (і не лише української літератури) схожий Михайлик? Чим саме?

Дискутуємо

1. Визначіть основні риси твору, які дозволяють вважати його автобіографічною повістю.
2. Які риси маленького героя, на ваш погляд, свідчать про те, що він згодом став талановитим і визнаним письменником?
3. У чому полягає символічність образу гусей-лебедів? Які ще образи-символи ви зустріли на сторінках повісті?
4. Знайдіть спільні і відмінні риси повістей О. Довженка «Зачарована Десна» і М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять...».
5. Знайдіть елементи фольклору в прочитаних вами уривках. Прокоментуйте їх, використовуючи знання, набуті також і в попередніх класах.
6. Визначіть провідні художні засоби, використані автором повісті. Проаналізуйте, у яких епізодах автор надає перевагу тим чи тим тропам. З чим це пов'язано? Які художні прийоми справили на вас найбільше враження?

«Стою перед вами, зачарований людською красою...»

Й. Бокшай. Травень

Ви звернули увагу, що повість має надзвичайно поетичне обрамлення – картину багатозвучної весни із лебединою піснею у високім небі. Це немовби завершене полотно, досконала розповідь про найпотаємніше, сокровенне. І хоч «Гуси-лебеді летять...» має продовження – ще одну повість, «Щедрий вечір», але кожна з них – цілком особня мелодія життя Михайла Стельмаха.

Початок твору вже налаштовує нас на ліричний лад. Це поетичний заспів, що пронизує символом гусей-лебедів увесь сюжет. Одразу звертаєш увагу на те, що хлопчик бачить світ по-особливому, знаходить якісь незвичайні слова та образи, щоб передати його красу, бо ця дитяча душа відкрита поезії навколишнього буття.

Як ви думаєте, у чому загадка, як її розгадати? Спробуйте зробити це разом!

Зверніть увагу, маленький Михайлик немовби персоніфікує, оживлює все, що його оточує. Навіть вітряки схожі в нього на казкових велетнів, що мандрують світом, творячи якесь таємне, їм одним відоме, чаклунство. А ще вони намотують на крила бабине літо, даруючи всім людям залишки тепла і сонця. Хлопчик живе у світі народних звичаїв і традицій, знає таїну великодніх крашанок, диво-насіння, з якого виростають здоровенні гарбузи, аби лишень матуся над ним почарувала! Спробуйте подивитись на світ очима Михайлика, вловити неповторні запахи весни й літа, почути *«бентежні звуки далеких дзвонів»*, *«віщу скрипку»*, *«срібний передзвін»*. Спробуйте, як і він, відпустити свою душу, щоб підняли її на крила лебеді і забрали в *«нерозгадану далину»*! Повірте, вам так само «хороше, і дивно, і радісно» стане *«в цім світі»*!

Пригадайте поезії Б.-І. Антонича. А як йому вдалося «оживлювати» природу? Що спільного в його творах із повістю М. Стельмаха?

Народні пісні ще з дитинства так запали в душу письменника, що молодий Михайло Стельмах, учителюючи в школах Поділля та Київщини, зібрав тисячі народних пісень, записавши не лише тексти, а й мелодії. Ось що він говорив: *«Лірична пісня – це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями, це незміряна, воїстину народна любов до своєї дідици і ненависть до її ворогів, це достой-*

на людська гідність і людське страждання, це стихійний блиск селянської коси над одичалою панською головою і квиління чайки-небоги над тяжким шляхом життя, це чисті пориви до щастя і чиста сльозина на віях дівочих, це муки матерів на чужій землі і цнотлива вечірня усмішка на устах нареченої. Приторкаючись до ліричної пісні, ми входимо в безмірний світ народного життя. Українська лірична пісня, виплекана історією і побутом, супроводить людей-трудівників – своїх творців і хранителів протягом всього їхнього віку».

Прокоментуйте слова письменника, використавши свої знання з фольклору.

Зверніть увагу, наскільки життєвою виглядає повість «Гуси-лебеді летять...» уже завдяки своїй композиції! Адже в ній немає чіткого сюжетного стрижня, а події натомість розгортаються довільним плином, немовби саме життя. Відтак і образ Михайлика розкривається різними способами: і завдяки самохарактеристиці, і через розповіді інших героїв про поведінку, вчинки, характер хлопчика, а також – у його ставленні до природи, яка є для дитини храмом, сповненим глибокої таїни і чарівливості.

Знайдіть у творі відповідні уривки, у яких автор наводить самохарактеристику персонажа, характеристику його іншими героями.

Серед улюблених художніх засобів письменника – метафора, порівняння, вибагливі епітети. Усе це створює неповторну образну в'язь повісті, вона сприймається як пісня, що полонить уяву читача. А прислів'я, приказки, афористичні вислови, що вільно ллються з уст дідуся й бабусі, тата й мами! Кому б не хотілося зростати в такій поетичній атмосфері!

«Гуси-лебеді летять...» – це історія сонячного дитинства, з якого бере початок потужний талант письменника, коли він вчиться дружити, дорослішає, зустріча-

Чи таким, як на картині, ви уявляєте село, змальоване в повісті «Гуси-лебеді летять...»?

С. Васильківський. Околиця села

ючись не лише з радістю, а й з горем. Ми знайомимося з найкращою подругою Михайлика – Любою, яка так само тонко відчуває природу і не подіячому мудра. Ми помічаємо, з якою великою любов'ю згадує Стельмах своїх рідних – маму, тата, бабусю, дідуся. Коли він сказав, що є люди, *«на яких недарма падало сонце»*. Саме їхній світлий пам'яті присвячена повість Михайла Панасовича...

ПОДРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

У кожного вони свої, спогади дитинства, у кожного – власна історія змужніння. Проте, де і як би не зростала людина, для неї це завжди час незабутніх відкриттів і захоплень, сповнений фантазіями й мріями, хоч трішки, та ідеалізований. Там, у дитинстві, – витoki сподівань і звершень дорослого життя.

Російська письменниця Валентина Осеева написала цікавий твір, багато в чому автобіографічний, про дівчинку Дінку. Місцем дії вона обрала Україну, почасти – й Київ. Зверніть увагу, як багато спільного в сільського хлопчини Михайлика і дівчинки з родини російських інтелігентів Дінки:

«А в Дінчиному житті сталося справжнє диво. Вона раптом відчула себе господинею всіх лісів, полів і річок. І не лише лісів і полів, але й двох сіл, між якими в лісовій гушавині притулилась біленька хатинка. Незліченні скарби ховались у лісах для Дінки... Солодка дика малина, припечені сонцем ягоди суниці, грайливі шапки лисичок, вкриті білою плівкою, молочні масляки, сповнені власної гідності білі гриби на товстих ніжках... А птахи, білки, зайчики, а калина, всипана червоними намистинами!.. У Дінки спершу розбігались очі, і, зупинившись серед заростей малини, вона розводила руками і співала.

Сховавши обличчя у букет польових гвоздик, вона мчала стежиною через луки до вузенької, покрученої річечки... У буйній траві на вологих луках поважно походжали чорногузи. Їхні довгі дзьоби майстерно вилувляли собі на обід неухажних жаб.

Побачивши дівчинку, що бігла стежкою, чорногузи спроквола ляскали крилами і, склавши, як дві палички, ноги, перелітали на інше місце...».

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Знайдіть у домашніх чи бібліотечних мистецьких альбомах картини видатних українських художників, на яких зображено пейзажі, що могли б стати ілюстраціями до повісті М. Стельмаха *«Гуси-лебеді летять...»*. Влаштуйте їхнє обговорення, зачитуючи відповідні уривки з тексту. Визначіть найбільш вдало підібраний малюнок і напишіть короткий твір-опис про нього, за початок узявши відповідну цитату з повісті.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Із запропонованих слів знайдіть потрібні і заповніть ними пропуски в тексті. Переможцем вважатиметься той, хто першим виконає завдання.

(Блискавки, хліб, увечері, ранку, оремо, батька, борозну, зайця).

«Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. Коли ж вони повертались ... додому, їх стрічали старі й малі. А яка то була радість, коли орач виймав тобі з торби шматок причерствілого хліба і казав, що він од ... . Це був найкращий ... мого дитинства! А хіба не святом ставав той день, коли ти сам торкався до чепіг і проводив свою першу ...? І досі з глибини років озивається голос мого ..., який одного прихмареного ... поставив мене, малого, радісного і схвильованого, до плуга, а сам став біля коней. Дома він про нашу працю говорив як про щось героїчне: «Хмари йдуть на нас, громи обвалюються над нами, ... падають перед нами і за нами, а ми собі ... та й оремо поле»».

Григір Тютюнник

Мало – бачити. Мало – розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка любові.

Григір Тютюнник

У попередніх класах ви вже ознайомилися з життям і творчістю Григора Тютюнника. Що пам'ятаєте про нього? Що зрозуміли з його оповідання «Дивак»? Можливо зараз, коли ви постаршали, інакше оцінюєте цей твір.

ГРИГІР ТЮТЮННИК (1931–1980)

«З його біографії народжувалися біографії його героїв...»

Навчився він за своє життя цінувати ті речі, котрі ми зазвичай не помічаємо і сприймаємо як належне: хліб – бо голодомор в Україні на багатьох людських долях поставив своє тавро; чисте небо – бо добре пам'ятав, як розтинали його шуліки-літаки з чорними хрестами на крилах; а ще – мир, любов, материнську ласку, рідну мову. І, звичайно, свою батьківщину – маленьке село Шилівка на Полтавщині, де стояла *«хата наша, батьківська й дідівська, старовинна... над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча. Стояла при самій греблі – вся у вербах, берестах, жовтій акації та бузині. Одразу ж за глухою стіною мало не від призьби й до самої річки лежав родючий низовий сінокіс...»*. Саме звідти пішов у життя Григір Михайлович.

Дуже непростим був шлях Григора Тютюнника до своєї першої книги і до своїх читачів.

Уявіть собі: простує спопеленою окупованою Україною одинадцятилітнє хлоп'я, у торбі в якого – лише кілька сухарів, перепічка і слоїк¹

з медом. І так цілих два тижні – із голодного Донбасу, де мешкав у тітки, на Полтавщину, до матері. Чимало протягом цього часу довелося витерпіти малому, гартуючи характер, за яким потім його, уже дорослого, пізнаватимуть друзі. Про це все – у повісті «Климко», де Григір Тютюнник описав свої враження від тієї подорожі.

І то була, на жаль, не перша з недитячих трагедій у його ще дитячому житті. Скільки їх повинно було перекраяти серце малого хлопчика, запектися гірким боєм, щоб потім постати перед людьми у відвертих і щирих оповіданнях!

Уже у півторарічному віці майбутній письменник мало не втратив життя від голоду. Григір *«перестав ходити (вже вмючи це робить), сміється й балакать перестав»*. Опухла вся родина, помер дід – Василь Феодулович.

¹ Слоїк – невеличка посудина зі скла чи глини.

Ледве зіп'явшись на ноги після страшної моровиці, втратив хлопчина батька. Коли ви подорослішаєте, прочитаєте оповідання «Три зозулі з поклоном» – про те, як загубився в «Сибіру неісходимому» засланий туди тато майбутнього письменника, звинувачений у неіснуючих політичних злочинах.

Але всі біди, що випали на долю Тютюнника в дитинстві, лише зміцнили його характер.

Пригадайте, дитинство кого з письменників також було обпалене війною. Хто так само боляче переживав цей період в історії України?

Про що ж писав Григір Тютюнник? Він сам зізнавався: *«Ніколи не працював над темою. Завжди працюю над почуттями, що живуть навколо мене і в мені»*. А які ж почуття переповнювали його? Прислухайтесь до слів письменника: *«...Ідеалом для мене завжди були і залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших проявах»*.

Отаким він був, Григір Тютюнник. Письменник, про якого писав класик української літератури Олесь Гончар: *«Григір Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго. Прийшов, щоб не розлучатись»*.

КЛИМКО

(Скорочено)

РОЗДІЛ І

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, – без жайвороння, без легких із позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув солому напроти очей. Він спав під скиртою. (...).

Уночі йому снилася велика згряя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не згряя і не химера опівнічна – то був вихор з великого кленового та дрібного вишневого листа, що знявся над висілкою, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна згряя стовпом стала у піднебесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася і зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі,

Ілюстрація із книжки
«Три повісті про війну»

і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

«Нічого, – подумав. – Пробіжуся з гори – зогріюся».

У степу було тихо. Блищали од сонця стерні й ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори. Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, – бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину. (...).

Климко витер холодними брудними пальцями очі й сів у своєму солом'яному кублі. (...).

А невдовзі понад телеграфними стовпами замаячив довгий німецький обоз. (...).

Климко на всяк випадок глибше врився у своє кубло, а солдат незграбно сплигнув з хури, озирнувся на сонце, червоно блиснувши окулярами, і рушив до скирти. Але, ступивши кілька кроків, вернувся назад і прихопив карабін.

Він ішов помалу, як гайворон. Климко добре бачив крізь солому неголене зморшкувате обличчя, товсту обвислу нижню губу і високо підняте плече з карабіном на реміняці. Він був уже підтоптаний, цей солдат, і, певне, йшов до скирти, щоб набрати соломи під своє утле тіло. Климко зрозумів це, коли дядько приставив до скирти карабін і спробував смикати солому, щось бурмочучи. Потім побачив купку вже насмиканої – Климкове кубло – і пішов до неї. Климко завмер, не знаючи, що йому робити: схопитися, крикнути, ворухнутися?.. І коли солдат заніс твердий чорний черевик, щоб скинути зрошений верхняк з Климкового схову, він, уже нічого не думаючи й нічого не бачачи перед собою, крім блискучої підкови на підборі, схопився на коліна, – брудний, нестрижений, в остюках. Солдат на мить заляк з піднятою ногою, потім тоненько вискнув і одплигнув убік. Він ухопив карабін і наставив його далеко перед себе на Климка. Климко німо дивився в маленьку чорну дучку карабінного дула – воно тремтіло, націлене йому в перенісся, – потім розціпив кулачки й показав солдатові худі сині долоні.

– Не бійтеся, дядьку, – сказав, затинаючись від холоду. – Бачте, в мене ж нічого в руках немає.

Той по-волячому сапнув носом і голосно зітхнув, проте карабіна не опустив.

– Немає, кажу, – Климко ще раз показав долоні й навіть розчепірів.

– О-у, – сказав солдат, звівши над окулярами рідкі миршаві брови, і засміявся. Спершу дрібненько, по-баб'ячому, потім зареготав так лунко,

що сині птиці ракші зняли з стовпів над шляхом і перелетіли далі. А Климко дивився з навколішок у роззявлений його рот з підковою прокурених зубів угорі і теж пробував засміятися, але виходила гикавка.

Заспокоївшись остаточно, солдат протер пальцем очі під скельцями окулярів і спитав:

– Кто ти есть?

Климко мовчав, здивувавшись не німецькій вимові солдата. Тоді солдат затис карабін між коліньми і, загинаючи пальці на звільненій руці, став перелічувати:

– Иван, Александр, Петер...

– Ні, – сказав Климко. – Мене звати Клим.

– О-у, Клім Ворошілоф! – реготнув солдат. – Клім! Розумем... Тут есть твой дом?

– Ні, – похитав головою Климко. – Я тут тільки ночував. Дому в мене ніде нема.

– Так, – сказав солдат і заджеркотів щось швидко-швидко. Він говорив довго, тицькав у Климка пальцем, як наганом: «Пуф! Пуф!» – і кілька разів повторив слово «партизан». Аж тоді Климко зрозумів, що цей солдат, який, очевидно, був чехом, боїться якихось партизанів і мало не застрелив його, Климка, зненацька.

– Я йду по сіль, отуди, – Климко показав на білі гори. – Мені треба солі, – і потрусив собі з пучки на долоню. – Солі.

– А-а, соль! Розумем... Хлеб-соль!..

Він оглянув Климкові ноги, обсіпані курятами, брудні побуряковілі од холоду, велів зачекати й пішов на шлях до хури. (...).

Чех повернувся вже без карабіна, тримаючи в руках пакунок із вицвілої плащ-палатки в рудих та зелених плямах, і подав його Климкові.

Затим набрав оберемок соломи, ще раз оглянувся на Климка, похитав головою: «Война, война... Плохо...» – і пішов до коней, згорблений, у важких, не про старечу ногу, ботинках.

Підвода рушила шляхом навздогін за обозом, що був уже далеко, і незабаром скотилася у виярок.

Климко розгорнув пакунок. У ньому лежала пачка сухих – вони торохтіли – зеленкуватих галет у прозорому лопотючому папері і кругла чорна коробочка солі – може, зо жменю. Климко розірвав папір, дістав одну галету, надкусив і почав швидко жувати. У роті зробилося терпко і холодно. Під ложечкою млосно зассав голод. Климко понюхав галету і враз перестав жувати: вона пахла м'ятно і ладанно, як сухі квіти в головах у дядька Кирила. Голод враз улігся, зник, від нього лишилася тільки туша різь у животі.

Климко підвівся, прикидав галети соломою і швидко, з плащ-палаткою та сіллю під пахвою, пішов до шляху, сколюючи ноги холодною од роси стернею. Він одійшов був уже далеченько, потім підбігцем вернувся до скирти, одрив у соломі галети й загорнув у плащ-палатку. «Мо', за них солі дадуть або ще чогось», – подумав. (...).

Які почуття пережив хлопчик під час спілкування зі старим солдатом? Про що свідчить цей епізод?

РОЗДІЛ II

Климко йшов уже восьму добу.

Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на до-розі гріла босі ноги, в кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів із білого хліба і чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках. (...).

...Сонце стало вже височенько і пригрівало в спину, а земля була холодна, від неї потерпли підошви і зробилися як дерев'яні. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав. (...).

Найдужче боліли ноги зранку після ночівлі. Але Климко вже знав, що бити їх не слід, а треба легенько розтерти, поляскати долонями і перші кілька кілометрів йти помаленьку. Далі вони вже не боліли, йшли собі слухняно, тільки німо дзвеніли кожною жилочкою.

Климко підкинув у багаття картоплиння, роздмухав жарок і довго одігрівав ступні, час від часу дотуляючи їх просто до полум'я. Нагріє, потре добренько обома руками і знову суне до полум'я. Аж доки вигнав зашпори. Потім узяв палицю, котрою розворушував багаття, і пішов по картоплинню, розкопуючи нею лунку за лункою. (...).

До обіду Климко накопав п'ятдесят сім картоплин – великих, менших і зовсім дрібних. Дванадцять, найдрібніших, він спік. Їв помаленьку, вмочуючи в коробочку із сіллю: помаленьку – щоб довше, та й живіт не заболить. А то глodu он переїв – і знудило. Потроху треба було...

Й. Бокшай. Осінь

Про які риси Климка свідчить його подорож?

На дорогу він ще раз добре одігрів ноги, закинув за плечі торбину з картоплею і рушив далі через вибалок: може, де вода трапиться. По дну вибалка поміж камінням справді біг струмок, мив боки тому камінню, полоскав зеленісіньку травицю, що клалася на воду рівними чубчиками, і ніс жовте листя. Климко став навколішки, припав до води – холодна та добра! – тоді вмився і втерся галстуком од матроски. А вгорі над струмком дрімала жовто-зелена тиша осені й наче уві сні ронила листя. Було так м'яко і затишно в цьому вибалку над співучою поміж камінням водою, що Климко не одразу підвівся з колін, а стояв і стояв... (...).

РОЗДІЛ III

То була не копичка, а старий курінь на баштаниці із прив'ялим уже огудинням та дрібною, із яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат.

Климко розбивав їх об коліно і смакував блідо-рожеву холодну серединку: ба, не встигло ще й сонце заховатися, а земля вже холоне. Осінь... (...).

Того задушливого від полум'я і диму серпневого дня, коли згоріла станція, Климко знайшов собі притулок у невеличкій кімнатині на шахтній сортувальні, де була колись вагова¹. Товсті кам'яні стіни вагової і зовні, й зсередини були густо вкриті чорною кіптявою: зовні від вугільної куряви й штибу², що лежав тут-таки, одразу за ваговою, високими кучугурами; зсередини – від диму з круглої чавунної грубки-«буржуйки», що виходила іржавою трубою надвір через бляшану шибку у вікні. Ще у ваговій стояв старий конторський стіл, за яким сидів колись вагар і важив вагони з вугіллям; стіл ряхтів од великих і малих чорнильних плям.

Климко переніс із гуртового барачного погреба ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь: шестеро відер дрібної картоплі-«розовки», два кусники сала, старого, жовтого зверху, та з десяток цибулин – і зажив у ваговій сам-один. А втім, він рідко коли залишався наодинці в закіптюжених стінах, бо в нього частенько – бувало, що й до ночі, – засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство – бідові непосидючі висілкові хлоп'яки. А Зульфат Гареев, онук дідуся Гареева із хлібопекарні, той і ночувати мало не щодня зоставався. Хлопцям до вподоби було в низенькій кам'яній Климковій хижі серед глухих штибових кучугур на одшибі від висілка – ніби на Робінзоновому острові... Повсідаються долі, сплівши ноги потурецьки, і гомонять – без світла, серед червоних райдуг від напаленої до вишневого кольору чавунної «буржуйки». Або ж умовкнуть нараз усі не змовляючись і слухають, слухають далекий гуркіт нічного бою. (...).

А через півмісяця – сталося те зранку – після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували, як цигани. (До їхнього приходу ні Климко, ні Зульфат не знали, що кури можуть літати незгірш за всяку птицю, тільки невисоко). Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-трое, пхалися від двору до двору і шукали собі їжу за гроші.

– Марка, марка!.. – вигукували вони.

Ніхто у висілку не розумів, що те означає, і ті, у кого завалилися марки для конвертів, виносили їх італійцям. Вони сердилися і то по-своєму, то понімецьки кричали, вибалушивши чорні циганські очі. (...).

Тоді італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де кращій.

¹ Ваговá – приміщення для зважування вантажів.

² Штиб – дрібне або подрібнене кам'яне вугілля.

Ілюстрація із книжки
«Три повісті про війну»

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми і пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики й «кіровські» годинники на вузеньких ремінцях... І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...».

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов з рукава, гарячий хліб і де ще й досі пахло хлібним духом, Климко із Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди – надивилися вже на змучених голодом людей з якоюсь дитячою жалібною надією в очах, – якби там не зчинився ґвалт.

Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою у кого що було:

– Візьми в мене! Новісіньке, подивися!..

На возі, запряженім парою коней, стояв здоровецький бородатий дядько і гув примирливо, перемацуючи очима товари:

– Тихо, тихо... Що мені треба – все візьму. Сам виберу. Тільки тихо, громадяни! Ша! Ану одійди, не мацай мішків, бо так батогом і встюжу. Мацає воно... Ти, з драпом, давай. Що тобі? Борошно є, кукурудза, сіль біла, слов'янська...

Натовп ізнову загув, заколихався.

– Були б оце наші шахтарики, вони б тебе вдягли і взули, ще й підперезали б... – неголосно мовила якась жінка. В руках у неї було приношене дитяче пальтечко.

Бородань почув її, знайшов кам'яними очима в натовпі і сказав:

– А ти вобше можеш тут не стоять. Вобше не підходь, бо я в тебе й золота не візьму, хоч би в тебе воно й було. Їх пожалій, привези, а вони ще й зубами скреготять...

На жінку несердито зацитькали, ніби просили її мовчати.

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди із трояндової сукні зацвітали в неї й на щоках. (...).

– Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко з Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

– Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали... – І осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок...

– Ей ти, молодице! – гукнув бородань. – З червоним платтям. Підходь, я беру твій товар.

Наталя Миколаївна повільно обернулася до нього і сказала тихо, але так, що всі в натовпі почули і оглянулися:

– Ні-ні. Вам я його не проміняю... нізащо...

Бородань примружив кам'яні очі і, перекосивши рота, сказав:

– Поду-умаєш, яка цяця... Ва-ам! Ну, тоді пухни з голоду! – Видно, сукня йому подобалася.

– Ходімте, хлопчики, проведете мене трошки, – сказала Наталя Миколаївна до Климка і Зульфата.

Вони пішли геть від базару. А бородань перепитав у когось із натовпу:

– Хто вона? Вчительша? – І погукав: – Ей ти, вчи-тельша!.. Горда! Іди сю...

Він не встиг доказати, хутко присів на возі й затулив голову руками. Каменюка пролетіла понад ним і вдарилася об стіну аптеки. Натовп одсахнувся від воза, всі злякано дивилися на Наталю Миколаївну та хлопців, а Зульфат тремтів і кричав:

– Я вб'ю його! Таких треба вбить! – Він ухопив грудку породи, прищулив очі й замахнувся вдруге...

– Не смій, Зульфате! – звеліла Наталя Миколаївна, а Климко перехопив товаришеву руку і сказав:

– Не треба, Зуль, а то ще свого когось улучиш. (...).

– Ну годі-бо, Зульфате, заспокойся... Кармелючок мій милий. – Вона тихо, лагідно засміялася, і хлопці, мовби вони ждали знаку, теж заусміхалися. Тоді Климко нерішуче спитав:

– А можна, ми подивимося на вашого маленького?

– Маленьку... – На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. – Її звати Оля. – Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко із Зульфатом разом, зіткнувшись лобами, заглянули під той косинчик. Вони побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинкові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

– Зараз, зараз... – промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися:

«Олю, О-олю!» – і причмокували губами.

– Де ти живеш тепер, Климку? – Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. – Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

– Ми зараз удвох із Зульфатом, – сказав Климко. – Додому до нього, правда, навідуємося щодня – води наносимо, вугілля навибираємо під териконом¹... Там тепер усі гребуться. І знову до мене. У ваговій живемо, на сортувальні. Де штибові кучугури, знаєте? Італійці туди ні разу й носа не поткнули! У нас там гарно, тепло, грубка є залізна, картопля... – Климко перезирнувся із Зульфатом. Той на мить заплющився, тоді швидко закивав головою. – Наталю Миколаївно... – Климко зупинився і подав учительці її трояндову сукню, яку досі ніс під полою дядькової

¹ Терикон – штучний насип із відпрацьованої породи.

діжурки. – Не треба вам нічого промінювати, а переходьте – це ми вас із Зульфатом удвох просимо, – переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо... (...).

– Спасибі, – тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: – Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива... (...).

– Знаєш, що я придумав, Зульф, – збуджено сказав Климко. – Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

– Куди?

– У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла»? А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав – увечері вже дома... – І зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: – Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, коли тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

– Сам не підеш, – уперто сказав Зульфат. – Я теж з тобою.

– А по молоко в Лобовку? А дома, з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому... (...).

Климко тихо підсипав у «буржуйку» вугілля (він і вночі вставав підсипати, як звук те робити, ще живучи в бараці з дядьком Кирилом), узяв чистий зошит, олівець і написав:

«Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро вернуся. Клим». (...).

Як німці і їх поплічники – поліцаї – ставилися до населення України? Як по-вашому, друзі Климко й Зульфат допомагали Наталі Миколаївні лише тому, що вона була їхньою вчителькою? Чи вони вчинили б так само стосовно будь-якої людини, що потребує допомоги?

РОЗДІЛ IV

Він устав разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі й туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млюсть, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», – подумав Климко. І злякався: що тоді? Були б оце сірники або хоч кресало, розпалив би солом'яне вогнище, зогрівся, картоплі напик. Може, після гарячого й полегшало б. Хоч їсти йому не хотілося.

Дістав з торби галети, подержав у руках – просто так, аби знати, що вони є, – і поклав назад. «Хай, пригодяться». І знову тяжко закашлявся.

В очах бриніли сльози, бриніла сиза роса на бур'янах та кавунячому огудинні, а руки так трусилися, що він міцно сплів їх пальцями і затис між коліннями.

«Треба швидше йти. Там хоч люди».

Климко підвівся – ноги одразу загули і налилися гарячим, – похитнувся, але не впав і не сів знову, а, тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив на двір. Земля була холодна. Сяло сонце, гралося з росою у блискітки – хто кого переблищить – і зовсім не гріло. З рота йшла крута

пара. Климко й кашляв парою, і тремтів, тримаючись руками за курінь. Ні, по такій холоднющій землі далеко не зайдеш, хоча й близько вже: оно воно, місто, і за ним гори з рожевими вершечками – рукою наче дістав би.

Климко повернувся до куреня, узяв плащ-палатку і, зіпивши од напруги зуби, одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навіпл – і вийшло дві онучі.

«Однаково холодно буде, як намокнуть», – подумав Климко.

Навибирав, де цілішої, сухої соломи, поробив товстенькі устілки і примірів їх до ступні, щоб ні великі були, ні малі. Потім туго обмотав ноги разом з устілками плащ-палатяними клаптями і позав'язував кінці вище кісточок. Підвівся, обійшов довкола куреня – ступалося у новій взувачці легко і м'яко – і сказав сам собі, як дід Гареев:

– Можна жить! (...).

Климко зупинився коло старої-престарої бабусі, яка гомоніла до перехожих тихим німечним голоском, але не жалібно, а так, ніби казку вела:

– Прийшла німеч, люди добрі. Оце дивіться на мене та й побачите, яка вона, тая німеч. Кажу земельці: розступися, забори стару... А вона не розступається. Прошу-прошу – не хоче й квіт... – В пелені у бабусі лежало три картоплини, дрібна цибулинка і з десяток гривеників. Бабуся подивилася на Кліма вологими вилинялими очима й сказала: – Іди, іди, хлопчику, це я не тобі розкажую...

Климко видлубав з кишені одну тридцятку і поклав бабусі в пелену, а сам швидко пішов геть. (...).

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки – великі й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

– Здалеку йдеш чи тутешній? – спитав.

– Із Донбасу я, – сказав Климко.

– А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув. (...).

– А чого ж босий?

– Щоб легше на ноги... – Климко ледь скривив губи, пробуючи усміхнутись. – Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда...

– Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

– Більші бери, щоб онуча влізла, – порадив швець. Климко послухав його, взув більші й заходився розв'язувати торбу.

– Не треба, – сказав швець. – Носи собі, раз уже ти землячок...

Він скрутив цигарку, припалив од саморобної, з патрона, запальнички і сказав, огортаючись димом:

– А сіль ти, синок, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль – це біла Артемівська. Чув? (Климко чув і навіть бачив це місто здалеку днів три тому). Так ото біля нього станція така є, називається вона

В. Савадов. Ілюстрація до повісті «Климко»

Сіль. Там сіль. А тут що – крейда, сода, вода солоня в озерах є, але ж у торбу її не набереш... Проминув ти, брат, сіль.

Климка обсіпало колючим жарком, а ноги потерпи і знемоглися, як після цілоденної ходьби. Він сів на проломлений дощаний ґанок і мовчав, стиснувши долонями щоки.

– Що ж... треба вертатися, – насилу вимовив він, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

– О, як тебе пробрало. – Швець поклав на плече Климкові велику руку, подзьобану вугільними скалками, наче покроплена синькою. – Нічого, не скисай, щось придумаємо. (...).

Поліцаї пройшли повз шевця й Климка, навіть не глянувши на них, і той, що в кубанці, сказав другому:

– Бачив, яка краля? Може, зараз візьмем?

– А куди вона дінеться? Встигнемо ще.

Люди поміж тачками загомоніли:

– Що то воно?

– Поліцаї, хіба не бачиш?

– Так наші чи німці?

– Турки!

– Ха-ха...

– Цсс...

– Нова власть...

– Нові прихвосні, – сказав швець, і на нього заозиралися – одні з острахом, інші – ховаючи посмішки. (...).

– Молоденьких виловлюють, – сказав швець, примружено, гостро дивлячись туди, де вирувало людське стовписько.

Він обернувся до дівчини з хусткою:

– Ти, дочко, йди сідай коло мене. Та хустку оту заховай, бо цвіте на весь базар.

Дівчина, бліда, з величезними карими очима, в яких аж кричала безпорадна мука од страху, зібгала хустку тремтячими пальцями й сховала її

під полу жакетика. Вона сіла між Климком та шевцем, затулила обличчя руками і заплакала.

– Цить, – суворо звелів їй швець. – Сиди собі й годі. Як щур у горах – тихенько. (...).

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову і дивилася на поліцає повнісінькими сліз карими очима.

– Уююй... Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

– Не руш дитини, – тихо, але владно сказав швець.

– Ш-шо? – перепитав поліцає, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. – Ш-шо ти промекав?!

– Не руш дитини, кажу, – хрипко вимовив швець.

– Ану встань! – випростався поліцає. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. – Вста-ань, кому сказано!!!

– Немає на що стать, – осміхнувся швець. Він не дивився на поліцає, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцає коротко, прямо вдарив його п'ятірнею в обличчя.

Швець похитнувся назад, але не впав – устиг обіпертись на руки.

Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцає одкинув чоботом ковдру й відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев'яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки – дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

– Шмаркач, – незлостиво промовив з-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцає. – Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті зоставив, а ти мене за це – по зубах...

Поліцає покашляв у стулені докупи пальці, потер ними губи, ніби поправляючи скривлений рот, і знову обернувся до дівчини:

– То тебе що – просить? – сказав крізь зуби, вхопив її за руку й смикнув на себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розсілася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плащ-палатку, вчепився дівчині в другу руку й закричав:

– Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!!!

– Та облиш ти цих старців, Стьопа... – сказав третій поліцає, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки й підійшли ближче. – Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

– Н-нух, – зло видихнув той, що в кубанці. – Однак ти далеко не зайдеш. Чула?!

Поліцаї пішли через токовисько до порожніх прилавків і скоро зникли за ворітьми.

– От бачиш – і минулося, – сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи. (...).

– Назад мені треба, – сказав Климко.

Повз них тягла тачку якась жінка у довгому синьому плащі і в калошах на босоніж. (...).

Швець озвався до неї:

– Ви ж підмогніть там хлопчині. Як тебе хоч звати, земляче? Климко? Бувай, Климку, кріпися в дорозі, бо вона ж тобі неблизька. Бувай. – І помахав Климкові дощечкою-підпихачкою.

Він, не оглядаючись, поїхав щербатим цегляним тротуаром по негустому опалому листю: тьох-тьох, тьох-тьох, – озивалися підшипникові коліщата під його візком. А дівчина згорблено, низько опустивши голову, тягла за ним свою тачку на дерев'яних колесах.

– Поїхали й ми, тітонько, – сказав до жінки Климко. – Разом веселіше буде, еге ж?

– А ти бідовенький, – завважила жінка. – Бідовенький же?

– Не знаю, – зніяковів Климко. (...).

Яким виявив себе Климко в цій ситуації? Про що свідчить тепле ставлення людей до хлопчика?

РОЗДІЛ V

...Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, – велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні (воно світило, мов крізь морок), і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

– Тітонько, тьотю Марино... Що воно – ранок чи вечір? Де ви, тітонько? – спитав так тихо, що ледве почув свій голос.

– Тут я, синок, осьо, – тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло. – Слава Богу! – зраділа. – Охолонув лобик. А то ж горів, як жарина. Ранок зараз, дітки, сонечко тільки що зійшло.

– Довго я спав, тьотю? – спитав Климко.

– Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку. Не знали вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже...

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

– Треба йти. (...).

– А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? – спитала вона невпевнено. – Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж – хворе хлопчєня... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити Бога, є що – німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глуша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни – хай там його, козака, смерть обминає – житимемо втрьох, будеш нам за рідного сина... У школу тебе оддамо... Га? – В очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

– Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що часто разом з ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат – що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна – що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком на-

зад до вагової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко – усміхнений, мовчазний і синьоокий.

Але його немає...

Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть).

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

– Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу. (...).

Вагон розгойдувало дужче й дужче, а стрічки від безкозирки лоскотали і лоскотали Климкові шию – так м'яко, так ніжно...

Він прокинувся від гучного гуркоту дверей. І не зразу розгледів на тлі сірого дощового неба німця у вагоні, що стояв простоволосий, без зброї, у довгих, по самі лікті, шкіряних рукавицях. Німець обвів ліхтариком усі кутки, помовчав, розставивши ноги і згасивши ліхтарик, і раптом крикнув, як вистрілив:

– Гераус!!!!

Першим пішов до дверей дядько, що все куриє. У руках у нього був кошик і невеличкий вузлик. Німець ждав його, стежачи за ним зосереджено, спідлоба. Коли дядько підійшов близько, німець відкинувся плечима назад, обкрутнувся на одній нозі, а другою з усього маху вдарив старого вище колін. Дядько охнув і сторчма випав з вагона. Німець знову став у попередню позу і ждав жінок. Климко поспробував одчинити свої двері, але вони не подавалися, видно, намокли за ніч під дощем. Зойкнула жінка, закричала друга, третя... Німець бив їх так само, як і старого, – мовчки, із усього маху. Климко на превелику силу встав з клунком за плечима і пішов до дверей. Він помітив, що німець б'є лише правою ногою, і хотів проскочити зліва від нього. Німець скоса стежив за Климком, Климко теж не зводив з нього очей. Не дійшовши до дверей кроків три, він зігнувся калачиком, аж клунок посунувся на голову, подався ще трохи вліво од німця і разом з клунком полетів із вагона, перекинувся у повітрі й посунувся сторч головою по крутому мокрому насипу просто в калюжу, а клунок боляче придавив шию. Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні так заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі. Біля переднього пасажирського вагона стояв гурт німців. Вони курили й реготалися. Коли до них підійшов той, що викидав, гурт обступив його й зареготав ще дужче.

Скоро поїзд рушив.

Климко розтер груди й коліно – добре, що тітонька Марина дала штани, хоч були вони й великі, а то живого місця на ногах не зосталося б, – подумав, підвівся і видерся на насип. Недалеко, кілометрів за три, він побачив станцію і впізнав її: то було Дебальцево!

Тепер йому лишалося пройти кілометрів шістдесят. Климко повернувшись за акацієву посадку й побачив неподалік у степу старого з кошиком та жінок з мішками за плечима. Вони посувалися помалу й дуже горбилися. Климко пішов слідом за ними.

А мокрий степ гірко пах полином і тихо шумів од вітру. Низько над ним сунули хмари.

¹ Герáус – геть (нім.).

Поміркуйте, наскільки сильно ризикував хлопчина, рушаючи в подорож по сіль.

РОЗДІЛ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло у кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею.

Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилась, як упав з вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. (...).

Дома, дома!.. Уже дома.

Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака і хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько в двері... «Хто там? – питає Наталя Миколаївна. – Заходьте, будь ласка»... Климко усміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. «Невже знову італійці?» – подумав Климко. (...).

Знову бахнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

Ілюстрація із книжки
«Три повісті про війну»

**Чому загинув Климко?
Якими почуттями
продиктований
його останній вчинок?**

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік – босий, у солдатському галіфе із розв'язаними поворозками і в гімнастерці без ремінця.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному. Один з них припав на коліно й вистрелив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

– Туди, дядю, біжіть! – закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. – Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

– Климка-а-а! Кли-и-мка-а! – почув Климко з гарячої п'їтьми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Які факти біографії Григора Тютюнника використано в повісті «Климко»?
2. Перекажіть найбільш вражаючий епізод із повісті. Аргументуйте свій вибір.
3. Яким ви уявляєте собі Климка? Опишіть його коротко.
4. Назвіть головних і другорядних героїв твору. Кому з них ви особливо симпатизуєте?

Міркуємо

1. Чи передає, на вашу думку, автор трагізм свого власного дитинства в повісті? З яких саме епізодів це видно?
2. У якому з епізодів найбільше розкритий характер Климка?
3. Яким ви уявляєте собі Зульфата? Опишіть його.
4. Як письменник описує природу? Що саме він підкреслює?

Аналізуємо

1. Порівняйте те, що ви знаєте з історії про Другу світову війну, і те, що дізналися з повісті Григора Тютюнника про цю трагедію ХХ століття. На які події війни звернув особливу увагу письменник?
2. Перекажіть сюжет повісті від імені різних персонажів: Зульфата, Наталі Миколаївни, старого швеця, тітки Марини, дівчини з базару. Визначте, що спільного в розповідях усіх цих героїв про Климка.
3. Поміркуйте, якими засобами автор розкриває образ Климка. З'ясуйте авторське ставлення до хлопчика.
4. Як гадаєте, що давало знесиленому хлопчику сили йти вперед?
5. Чи можна назвати Климка героєм? Аргументуйте свою думку.

Дискутуємо

1. Як, на ваш погляд, мали позначитися на характері Григора Тютюнника події, пережиті ним під час Другої світової війни?
2. Як гадаєте, чому так важливо для хлопчика було роздобути солі? Що саме ви знаєте про скрутні часи, про війну, щоб зрозуміти таку мету його подорожі?
3. Визначте найбільш яскраві художні деталі повісті. Проаналізуйте їхню роль. Поміркуйте, чи міг би автор якимось інакше підкреслити ті чи ті важливі моменти, не вдаючись до постійного звертання і зосередження на художній деталі.
4. Подумайте, чому старий солдат – чех, окупант – поставився так до Климка, коли вони зустрілись у полі. Що автор хотів цим підкреслити?
5. Спробуйте назвати основні, визначальні риси, притаманні характеру Климка. Яких ситуацій він не сприйняв би? Проти чого «наїжачився» б? Що могло б вразити його до глибини душі? Аргументуйте свою думку.
6. Вихованню яких важливих якостей людини присвячено цей твір?

«...Я ніколи нікому не казав неправди...»

Вдячна людська пам'ять береже імена ваших однолітків, які виявили недитячу мужність під час Другої світової війни, велике почуття любові до рідної землі, залишалися Людьми в будь-яких ситуаціях. Саме звідти прийшли в літературу такі персонажі, як Климко. Проте він не почувався героєм. Ніколи. Він просто робив те, що підказувала йому совість. Через те й кожен, хто зустрічався з ним, відчував до підлітка глибоку симпатію, хотів бодай чим-небудь йому допомогти, вберегти дитячу душу від опіків жорстокого дорослого світу, бо тільки там буває війна, голод, зрада.

Які ще твори про війну ви читали? Що їх об'єднує?

Світлий образ хлопчика-сироти, що був здатен на ті вчинки, на які не завжди спроможні й дорослі люди, надихнув друга письменника, літературного критика Анатолія Шевченка, на такі слова: *«...Климко життям заплатив за високе благородство свого серця – він допоміг утекти військово-полоненому. Фашистські нелюди вбили хлопчика – і його передсмертний тихий зойк громом пролунав на весь світ. Як реквієм¹ по загубленому юному життю і як прокляття війни...»*.

У яких іще творах можна знайти подібні промовисті художні деталі?

Григорій Тютюнник добирає для характеристики маленького героя своєї повісті найтепліші барви, найласкавіші слова. Проте деякі художні деталі – зашкарубла дядькова «діжурка», плащ-палатка, подарована солдатом, – ніби навмисне підкреслені автором. Вони вказують на безглуздість війни, яка так рано змусила подорослішати Климка.

Чи ви колись замислювалися над тим, що сіль – цей звичний продукт на кухні, на який ми мало звертаємо увагу, – може цінуватись на вагу золота? І здобуття солі перетворюється на справжній подвиг? Що від голоду й смерті вона теж може врятувати? Климко це розумів, і тяжкою була його дорога, «солоня» як сльози, як сама сіль.

Дуже важко, коли гине герой книги. Особливо той, до якого прониклися щирою симпатією. Але в тому й сила твору, що смерть Климка є перемогою над обставинами, ствердженням Життя. І цей оптимізм – не просто слова, він зумовлений усією логікою сюжету повісті. Климко залишився жити. Назавжди. У серцях тих, хто його любив. І в наших з вами серцях...

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Літературний таланти народжується не лише з природних даних, а й з того потужного культурного спадку, який має кожен народ. Григорій Тютюнник добре оволодів мистецтвом влучного використання художньої деталі, започаткованим Михайлом Коцюбинським в українській літературі, Антоном Чеховим – у російській. Останній, творчістю якого чи не найбільше захоплювався Григорій Тютюнник, настільки майстерно міг через невелику деталь змалювати найхарактерніші риси людини, розкрити

¹ Рékвієм – музичний багатоголосий твір скорботного характеру.

їхню сутність, окреслити тло розповіді, передати індивідуальність мови персонажа, що здається, ніби всі його твори побудовані лише на деталях.

Спробуйте визначити, яка головна художня деталь в уривку з оповідання «Дітлашня» А. Чехова.

«Копійку загубив! – заявляє раптом Гриша схвильованим голосом. – Стривайте!»

Знімають лампу і лізуть під стіл шукати копійку. Хапають руками горіхову шкаралупу, стукаються лобами, але копійки не знаходять. Починають шукати знову і шукають доти, доки Вася не вириває з рук Гриші лампу й не ставить її на місце. Гриша продовжує шукати навпомацки. Але ось нарешті копійка знайдена. Гравці сідають за стіл і хочуть продовжити гру.

– Соня спить! – заявляє Олексійко.

Соня, поклавши кучеряву голову на руки, спить солодко і міцно, немовби вона заснула годину тому. Заснула вона ненароком, поки всі решта шукали копійку».

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Художня деталь – особлива риса, ознака, подробиця в портреті, поведінці персонажа, його навколишньому оточенні, що часто повторюється письменником при змалюванні даного героя (героїв) і служить для розкриття якихось глибинних його характеристик. Зверніть увагу: одна з художніх деталей повісті «Климко» – босі, змучені ноги хлопчика.

Скажіть, а які ще художні деталі ви виокремили б у цьому творі? Що саме вони підкреслюють?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

З кожним роком ми віддаляємось у часі від трагічних подій, які зветься Другою світовою війною. Але ми не маємо права забувати тих, хто віддав життя за мир для майбутніх поколінь. Чи знаєте ви, що лише в Україні під час фашистської окупації загинуло майже 74 тисячі дітей? Проте зазвичай героям художніх творів вдається оминати небезпечні життєві перипетії. Як ви гадаєте, чому твір Григора Тютюнника завершується загибеллю Климка? Спробуйте написати власну кінцівку повісті, про те, як могла б скластися подальша доля хлопчика.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Протягом п'яти хвилин віднайдіть у тексті повісті якнайбільше слів, які можна віднести до військової лексики. Запишіть слова у зошит і поясніть їхній зміст.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «ПРО МИНУЛІ ЧАСИ»

ЗАВДАННЯ 1–18 МАЮТЬ ПО ЧОТИРИ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ,
З ЯКИХ ЛИШЕ ОДНА ПРАВИЛЬНА.

1. «Захар Беркут» за жанром – це
А оповідання   В легенда
Б повість   Г переказ
2. Правильне твердження наведено в рядку
А Пета й Бурунда були необізнаними з військовою тактикою ватажками
Б Тугар Вовк зрозумів нищість свого вчинку в останні хвилини життя
В Максим не довіряв Мирославі через її батька-зрадника
Г Захар Беркут не бажав одруження свого сина й доньки Тугара Вовка
3. У творі «Захар Беркут» НЕ ПОРУШЕНО проблеми
А патріотизму   В самопожертви
Б братовбивства   Г кохання
4. НЕ СТОІТЬ проблема життєвого вибору перед героєм твору «Захар Беркут»
А Тугаром Вовком   В Максимом
Б Захаром Беркутом   Г Мирославою
5. Творчість Тараса Шевченка поділяється на періоди, яких налічують
А два   В чотири
Б три   Г п'ять
6. Тарас Шевченко відбував заслання на території
А Далекого Сходу   В Киргизії
Б Казахстану   Г Сибіру
7. Першим відомим твором Тараса Шевченка є
А «Тополя»   В «Причинна»
Б «Іван Підкова»   Г «Заповіт»
8. У вірші «Мені тринадцятий минало...» Тарас Шевченко розмірковує про
А долю дітей-сиріт у Російській імперії
Б свої поневіряння на чужині
В роки козачкування при панові Енгельгардту
Г радощі й скорботи свого сирітського життя
9. У творі «Заповіт» автор звертається до
А друзів і товаришів   В гнобителів України
Б сучасників і нащадків   Г свого роду
10. Помилкове твердження про твір Тараса Шевченка «Тополя» зазначене в рядку
А фольклорна основа
Б чаклунка перетворила дівчину на тополю
В провідний мотив – нещасливе кохання
Г романтичний твір

11. Героїко-романтичним є твір
 А «Заповіт»   В «Тополя»
 Б «За сестрою»   Г «Гуси-лебеді летять...»
12. Правильне твердження про твір «За сестрою» зазначено в рядку
 А брат в усьому брав приклад із сестри
 Б Павлусь – хоробрий, мудрий, чуйний хлопець, саме це й допомогло врятувати сестру
 В без допомоги брата й батька Павлусь не врятував би сестру
 Г усі загарбники України виявилися жорстокими й нечесними
13. «Гуси-лебеді летять...» М. Стельмаха є повістю
 А романтичною   В автобіографічною
 Б сатиричною   Г героїко-романтичною
14. У творі «Гуси-лебеді летять...» є персонаж
 А Мирослава   В Михайлик
 Б Павлусь   Г Ганнуся
15. У творі «Гуси-лебеді летять...» слова «*З яких статків я його вчитиму, коли таке убожество обсіло нас? Якби можна було руки віддати під заставу, віддав би до останнього пальця, а сам би пішов по ярмарках за жебрацьким хлібом*» виголошує
 А дід Дем'ян   В старший брат
 Б батько   Г дядько
16. Символом у творі «Гуси-лебеді летять...» є образ
 А соняшника   В лебедів
 Б сонця   Г колоска
17. У півторарічному віці маленький Григір Тютюнник перестав ходити, сміятися й розмовляти через
 А війну   В хворобу
 Б голод   Г переляк
18. Трояндову сукню продавала героїня твору «Климко»
 А вчителька   В бабуся на базарі
 Б дівчина з хусткою   Г тітка Марина

ЗАВДАННЯ 20–22 НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ.
 ДО КОЖНОГО РЯДКА, ПОЗНАЧЕНОГО ЦИФРОЮ,
 ДОБЕРІТЬ ВІДПОВІДНИК, ПОЗНАЧЕНИЙ БУКВОЮ.

20. Установіть відповідність між героєм і назвою твору
Герой твору	Назва твору
1 ворожка	А «Захар Беркут»
2 Пета	Б «За сестрою»
3 Павлусь	В «Климко»
4 Зульфат	Г «Гуси-лебеді летять...»
	Д «Тополя»

21. Установіть відповідність між характеристикою і назвою твору

Характеристика твору

Назва твору

1 автобіографічний

А «Гуси-лебеді летять...»

2 історичний

Б «Захар Беркут»

3 героїко-романтичний

В «За сестрою»

4 романтичний

Г «Тополя»

Д «Заповіт»

22. Установіть відповідність між автором і назвою твору

Автор твору

Назва твору

1 Тарас Шевченко

А «Захар Беркут»

2 Іван Франко

Б «За сестрою»

3 Андрій Чайковський

В «Климко»

4 Григорій Тютюнник

Г «Гуси-лебеді летять...»

Д «Тополя»

У ЗАВДАННЯХ 23–28 ЗАПИШІТЬ ВІДПОВІДЬ СЛОВОМ,
СЛОВСПОЛУЧЕННЯМ ЧИ РЕЧЕННЯМ.

23. У творі «Захар Беркут» діалектизмами є _____.

24. Твір Тараса Шевченка _____ є романтичним, тому що _____

25. Героїко-романтичним є твір _____, бо має такі ознаки: _____.

26. Символ – це _____

27. Художня деталь – це _____

28. Твір «Заповіт» було написано через те, що автор _____

Розділ 3

ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ – ЛЮДИНА

Дуже важливо в будь-яких скрутних життєвих ситуаціях не втрачати гідності, залишатись Людиною. Хоч так нелегко дивитись в очі ворогові і мужньо чекати страти – як Іван Підкова. Можна було відмовитись від гри на фортепіано і літературної творчості, зважаючи на нестерпний фізичний біль від хвороби, але сила волі не дала цього зробити Лесі Українці. Можна було не терпіти солдатську муштру і знущання офіцерів-невігласів, зректись своїх переконань, але безмежна любов до України дала Тарасові Шевченку наснаги, стійкості і закарбувалась у його захалавних книжечках. Адже:

*Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Той ім'ям не вмере ніколи
В спогадах народу.*

Олександр Олесь

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО

(1806–1874)

Олекса Стороженко

*Матуся наша, Вкраїна,
не покинула нас без свого
благословення.*

Олекса Стороженко

А як ви гадаєте, про що може йтися в оповіданні з такою дивною назвою – «Закоханий чорт»? А в оповіданні «Скарб»?

«Ще передають діди онукам його оповідання»

Уявіть-но собі приємну зустріч із симпатичним вусатим чоловіком, що лукаво позирає на вас мудрими очима з-під розгонистих брів. І пересипана його мова приказками та прислів'ями, спалахує час від часу іскрами теплого гумору, а інколи так пече перцем, що аж дух забиває! Саме таким постає зі сторінок своїх творів Олекса Петрович Стороженко. Тож настав час познайомитись із цим письменником, що зумів побачити закоханого чорта й розповісти нам про нього.

Стародавній козацький рід, прославлений сотниками та полковниками, дав Україні ще й письменника – Олексу Стороженка. Доля щедро наділила цю людину талантами. Вдався він у прадідів – обрав справою життя військову службу. І не посоромив рід свій: за воєнні звитяги в турецькій війні дістав найпочесніший орден російської армії, хрест Святого Георгія.

ДІЗНАЙТЕСЬ БІЛЬШЕ ПРО ПИСЬМЕННИКА

Напевно, для вас не є секретом те, що головний герой популярних фільмів, таких як «Турецький гамбіт» та «Статський радник», Ераст Петрович Фандорін був чиновником з особливих доручень при Міністерстві

Подивіться ці фільми, спробуйте знайти спільне в житті героя фільмів та українського письменника.

внутрішніх справ. Цей образ створив грузинський письменник Борис Чхартішвілі (псевдонім – Борис Акунін). А чи відомо вам те, що Олекса Стороженко також тривалий час був чиновником

з особливих доручень при київському генерал-губернаторі Бібікові, а потім – при Міністерстві внутрішніх справ! І судячи з архівних матеріалів та спогадів, Олекса Петрович умів блискуче розкривати складні й заплутані карні справи. А вийшов він у відставку в чині дійсного статського радника.

Проте не менш цікавою була й інша частина його життя після виходу у відставку. Олекса Стороженко оселився у власному маєтку Горішині неподалік від міста Брест (Білорусь). І лише тут повністю віддався творчості.

А що обдарування мав різнобічні, то й визнання прийшло до нього заслужене. Олекса Петрович блискуче грав на віолончелі й знався на історії світової музики, виявив він також неабиякий талант у малюванні та скульптурі. За свої скульптурні роботи був нагороджений медаллю Академії мистецтв, а за проект пам'ятника Несторові Літописцю отримав титул художника.

Здається, письменник ніколи не «ви- гадував» своїх творів. Він сам зізнавався, що більшість історій чув від звичайних подорожніх, з якими зводила його доля під час постійних мандрів Україною, – бо такою була військова служба. Був О. Стороженко знайомий навіть з одним із останніх запорожців – 96-літнім Микитою Коржем. Один свій твір так і назвав – «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа». Вдячний виявився із письменника слухач – мов живі, постають зі сторінок його прози козарлюги-характерники¹, а то й прості українці, що над усе цінували гостре слово та дотепний жарт.

Хто ще з українських письменників був талановитим художником, музикантом?

Пригадайте творчість Степана Руданського. У його творах змальовані такі самі яскраві образи веселих козаків-запорожців!

А продовжити розмову про Олексу Стороженка можна словами з його оповідання: *«Велика була душа у сього чоловіка: разом хотіла жити на небі і на землі!»*.

СКАРБ

Був собі чоловік та жінка. Були вони люди заможненькі, усього в їх доволі: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора із садочком і левадою. Послав їм Господь на втіху одного тільки синка – Павлусем звали. Та вже ж і шанували, і пестували вони того одинчика! Не так батько, як мати. І що то вже за мати була! Між матірками – навдивовижу мати! Вже Павлусь був чималий пахолок², а вона ще возилася з ним, як з маненькою дитинкою. Було власними руками годує його, а він, телепень, тільки глита та, як той пущьвіринок, знов рот роззявляє. Усю зиму й осінь із хати не випустить: «Не ходи, синку, – каже, – холодно, змерзнеш, та ще, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не дїжду, поки ти й одужаєш». Прийде весна або літо – знов не пуска: «Не ходи, синку: душно, сонце напече головку, голова болітиме». Цілісінький рік не дасть йому порога переступити, хіба у неділю поведе до церкви та за ним і не молиться, та обома руками за його й держиться, щоб хто не то що шттовхнув, а й не доторкнувся б. Деколи, як обридне йому стояти, то такий галас підійме на всю церкву, буцім з його чортяка лика дере. «Ходім, мамо, додому, – хлипа, – їсти хочу!». То мати і веде його додому, не дїждавшись кінця служби і благословенія. Як кладе його спати, то сама і стеле, і роздягає, і хрестить, і ще й котка співає, неначе над годовичком. Часом батько, дивлячись на се

¹ Характєрник – чаклун, чарівник.

² Пахблук – підліток.

юродство, стане гримати на жінку і похваляться, що він Павлуся віддасть у школу до дяка аж у друге село. Так куди!.. І не кажи... Така з неї добра і покірна жінка; а як дійде діло до її Павлуся, то як скажена стане: і очі витріщить, і запіниться, і за ніж хапається; крий Боже, що виробляє!.. Кажу ж вам, що й між матерями навдивовижу була мати!

Доріс Павлусь до парубка. Так його вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. Та од чого б їм і пошерхнути? Зроду не то щоб цїп або косу в руках подержав, – не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимести хату. Було старий і стане доказувать жінці:

– На яку радість ми його вигодували? Який з його хазяїн буде? Що з ним станеться, як ми помремо?.. Останеться він на світі, мов сліпий без поводитаря!

– Е, чоловіче, – одкаже жінка, – як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучче, як теперечки!

Уже Павлусеві минув і двадцятий, вже б він і на вечорниці пішов, так мати не пуска.

– Не ходи туди, синку, – каже, – на вечорницях збираються самі п'яниці та розбишаки; там тебе обидять, віку тобі збавлять. Почекай трошки – я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всьому світі, саму роботящу, вона буде тебе і годувать, і зодягать, і доглядать як рідна мати.

Так не привів же її Бог оженити сина. Раз вночі розвередувався Павлусь, як на живіт кричить: «Меду та й меду!». У старих на ту пору не було меду. Що тут на світі робити?.. Устала мати, накинула на себе свитину, не схотіла будить наймичку і сама метнулась по селу шукати того меду. А на той час піднялась фуга, що не то що уночі, а вдень не побачила б світу Божого. Бігала, сердешна, бігала од хати до хати (у кого і є, та каже нема: не хочеться уставать) та якось уже випросила у попа. За один цільничок¹ обіщала бузівка² подарувати. Трохи не замерзла, та таки принесла, і що ж?.. Павлусеві вже не до меду; заснув манесенький – ніяк його і не розбуркаєш. Так через той-то мед занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько ноги простяг, а наш Павлусь і не схаменувся, як зоставсь круглим сиротою.

Що ж з ним сталось?.. Правду казала мати: «Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без батька і без матері житиме ще лучче, як за їх». У покійників – звісно, як у заможних хазяїнів, – був наймит і наймичка. Наймит – парубок ще молодий, працьовитий, непитущий, а наймичка – теж чесного роду, осталась бідною сиротою, і покійниця прийняла її до себе, як рідну дитину. За Павлусем і їм добре жилось; було чим-небудь йому угодють, то стара і дякує, і грошей їм дає, і добру одежу, а часом за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обижали її Павлуся, доглядали б його і були йому рідним батьком і

¹ Цільничок – рамка із сотами, наповненими медом.

² Бузівок – однорічне теля.

матір'ю, а вже вона на тім світі буде благати Господа, щоб він, милосердний, послав їм усякого щастя і талану.

Отож після смерті старих наймит оженився з наймичкою і стали собі господарювати. Щастя, як горох з мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся: і урожай у його луччий, як у других, і корів нема ялових¹. Накупили волів і послали кілька хур² у Крим за сіллю, на Дін за рибою, построїли шинок із лавкою та й годують скриню карбованцями, як свиню горохом. Кругом у сусідів талій³ давить скотину, а у Павлуся, як на сміх, хоч би один тобі віл іздох.

Раз наймит піймав у садочку ройка, так з того одного розроїлось колодок⁴ із тридцять. Наймичка доглядала Павлуся, як рідна мати: і годує його, і голову йому змиє, і розчеше, і одягає, і роздягає, і стеле, так йому у вічі й дивиться, думку його відгадує, бо Павлусь за весь день і пари з рота не пустить; хоч би часом чого і схотів, вже не попросить: якось йому й слово важко вимовити. Тільки йому й робити, що цілісінький день їсти (а лопав здорово) та спать. Було прокинеться вранці – зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку або качку, або повнісіньку макітру вареників зі сметаною; їсть неборак, аж за ушима лящить. Не вспіла наймичка його утерти, а він уже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на піч поспати ще в просі. Пообідає і знов куня; коли зимою, то знов у просо, а коли літом, то вийде в садок, ляже під грушею, а часом, глянувши угору, трошки й розсердиться: «Бісові груші, – пробубонить, – які спілі, і над самісінькою головою висять, а ні одна ж то не впаде у рот». І щоб то дригнути ногою та штовхнути об цівку! То й посипались би, так, кажу ж, йому важко і поворухнутись. Лежить, лежить та й засне. Пополудне – і знов іде в комору спати і спить вже аж до захід сонця. Розбудить його наймичка вечеряти, нагодує, здійме свитину, чоботи, покладе на перину, а він тільки вже сам засне. Лучалось, наймит вернеться з поля і навідається до Павлуся, а тому й голову важко держати на плечах.

– А чи не смикнули б, пане Павле, люльки? – питає наймит.

– Смикнув би, – пробелькоче Павлусь, – так люльки не знайду.

– Та ось же вона – біля вас на лавці.

– Та хто ж її наб'є?

– Та вона ж набита, я ж її вам набив, як їхав у царину⁵. Отже, біля вас і справу положив!

Та викреше вогню, розпалить люльку і устромить йому у рот, то він і смокче.

Л. Бруевич. Листівка

¹ Ялова – корова, яка не дає приплоду.

² Хура – великий віз або сани для перевезення вантажів, людей тощо.

³ Талій – хвороба, яка вражає худобу.

⁴ Колодка – старовинний вулик для бджіл.

⁵ Царина – засіяне поле; посіви; лан.

Було прийдуть до Павлуся парубки та й намовляють його, щоб ішов з ними на вечорниці.

– Не підуй! – пробубонить та й очі заплющить.

– Чому? – питають.

– Далеко. Якби вечорниці збирались біля моєї хати, то, може б, і пішов.

– Е, пане Павле! – кажуть йому парубки, – якби ти побачив наших дівчат, то не казав би, що далеко!

– Бачив, доволі бачив... – озивається Павлусь.

– Де ж ти їх бачив? Ти ж із хати ніколи носа не виткнеш!

– Так коли ж сняться, щоб вони показалися! Аж обридли!.. – одкаже Павлусь та й перевернеться на другий бік.

Засміються парубки та й підуть від його.

Раз на Зелені свята зібралось парубоцтво шукати скарба. Узяли із собою заступи, лопати та й пішли у степ. Ідуть біля Павлусевої хати, от один парубок і каже:

– Знаєте що, хлопці! Візьмемо із собою на щастя Павла Лежня (таке приложили йому прізвище), то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому світі не знайдеш!

Підійшли парубки до вікна (вікно було одчинене), дивляться, а Павлусь розпластався на перині й хропе на всю хату.

– Пане Павле, а, пане Павле! – гукнули парубки. – Ходім лишень з нами скарбу шукати!

– Не підуй! – одрізав Павлусь.

– Ходім-бо! – просять парубки, аж кланяються. – Ми тебе так з периною на руках і понесемо; не тебе нам треба, а твого щастя. Як ти з нами будеш, то, може, Бог дасть, і знайдемо скарб.

– Еге!.. Як Бог дасть, то й у вікно вкине!.. – одказав Павлусь. – Не підуй!

– Дожидайся ж, поки тобі Бог у вікно вкине, а ми підемо шукати. – Зареготались та й пішли собі, заспівавши чумака.

Ходили, ходили по степу аж до вечора. Шукали, розкопували могили, до всього приглядувались – і нічогісінько не знайшли. Розказують люди, що часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у якунебудь пакость: у старого шолудивого діда, або в миршавеньке козеня, або в дохлу кішку. Кому щастя, той і пізна скарб. Так, кажу, до всього приглядались – і нічого не побачили. Вже вертаючись, як смерклося, недалечко од села дивляться – лежить край дороги дохлий хорт. Мабуть, давно й іздох – аж гидко до його й близько підступити. От один парубок і каже:

– Слухайте, хлопці: візьмемо сього хорту та шпурнем Лежневі в хату – нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно вкине.

Й. Бокшай. Травень

Парубкам сподобалась ся вигадка; от вони підняли того хорта на дрючок та й понесли. Підійшовши тихенько до Павлусевої хати, розмахали хорта та й шпурнули у вікно, а він як бебехнеться об поміст, так і брязнув, і задзвенів, і, як жар, по всій хаті розсипався дукатами!

– Тривай, не руш! – закричали парубки, – се наш скарб, се наші гроші...

– Брехня! – каже Павлусь, – се мій скарб, се мені Бог у вікно вкинув! А що? Я ж вам казав – не вірили?

Парубки не слухають його та товпляться в хату, а тут на той галас де не взялись наймит із наймичкою, убігли в хату, за рогач та макогін, як штурхнуть одного, другого – так вони й угамувались.

– Будь ласкав, – кажуть парубки, – хоч що-небудь дай за те, що принесли твому хазяїнові скарб!

Наймит кинув їм кілька дукатів та й каже:

– Нате вам за працю, а се наші гроші, бо самі таки розсудить: хто б їх у чужу хату вкинув, якби не сам Бог того схотів!

Та, сеє кажучи, позбирав наймит гарненько дукати й сховав їх у скриню.

Отакий-то був щасливий наш Павлусь! Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матері, не треба й скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому неборакові на бездоллі в те ж саме вікно, у котре вкинувся скарб, улізе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нічого.

Щаслива нитка до смерті не вірвалась Павлусеві. Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і діточок, покірних, слухняних, працюючих, не таких, як він, пудофет¹, а у матір, бо жінка його була невсипуща господиня. І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волосся доспався. Спав, спав, аж поки навіки не заснув.

Що таке на світі щастя? – спитав би я у дуже письменних. Частенько чуеш, люди кажуть: отой щасливий. Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалується на свою долю. Зовуть щасливими і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба. Зовуть і скупого щасливим, бо у його багацько грошей; а він, неборак, увесь свій вік стереже тих грошей, як рябко на ланцюгу, ніякої користі з них не має – і голодний, і холодний, ще гірш од якого-небудь бідолахи.

Ні, панове, по-моєму, той тільки щасливий, хто другому не завидує, а дякує Богу за те, що він йому послав, – той, кого Господь благословив на добрі діла, що розкинулись вони по світу, як розрослась пшениця на добре виораній ниві. Нагодує вона і пахаря, і його сусідів, попаде од неї скибка і старцеві в торбу. Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспитья, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо в такого й душа буде не голодна.

Отже ж так загвоздив вам з-письменська, щоб самі одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може, таким тільки прозвали його заздрісні люди. Глядіть же, щоб не було по приказці: «Хвалить шинкар п'яницю, а дочки своєї за його не віддасть!». Завидуйте щастю мого Павлуса, а ніхто б не схотів бути Павлусем.

¹ Пудофет – ледар, нездара.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. У яку добу жив Олекса Стороженко? Учасником яких історичних подій він був?
2. Визначіть головних і другорядних героїв оповідання «Скарб».
3. Яку приказку пригадав Павлусь, відмовляючись іти з парубками шукати скарб?
4. Яким було ставлення до Павлуса батька, а яким – матері?
5. Чи є гумористичні моменти у творі «Скарб»? Перекажіть один із них.

Міркуємо

1. Розкажіть цікаві факти з біографії Олекси Стороженка.
2. Складіть план до оповідання «Скарб».
3. Яким вам уявляється головний герой: смішним чи поважним? Чому? Які саме риси роблять його таким?
4. Опишіть деталі українського побуту та звичаїв, змальовані автором в оповіданні.
5. Кого, на думку автора оповідання, люди можуть називати щасливим?

Аналізуємо

1. Складіть цитатний план характеристики образу Павлуса.
2. Як ви розумієте мораль оповідання?
3. Як характеризують Павлуса інші герої? Спробуйте переказати сюжет твору від імені будь-кого з персонажів (Павлусевих батьків, парубків-односельців, наймички чи наймита, дружини Павлуса).
4. Які засоби гумористичної характеристики героя використовує автор?
5. Чи про єдиний знайдений парубками скарб ідеться у творі Олекси Стороженка?

Дискутуємо

1. Визначіть і прокоментуйте: у чому полягає повчальний характер оповідання «Скарб»?
2. Як ви розумієте сам образ скарбу? Він алегоричний чи простий? Аргументуйте свою думку, скориставшись міркуваннями автора.
3. Чи вважаєте ви Павлуса щасливим? Поясніть, чим ви керувались, відповідаючи на це питання.
4. Чи хотіли б ви бути схожим на Павлуса? Чим саме? Поясніть як позитивну, так і негативну відповідь.
5. Як ви вважаєте, чи мало Павлусеве життя сенс? Чому? Спробуйте аргументувати свою точку зору.

«Мова квітчаста, склад сміливий, малювання розкішне»

Саме такі рецензії¹ чекали на твори письменника ще в 1870 році. Адже вже тоді критики помітили його блискучий талант народного оповідача. А друг Стороженка, Пантелеймон Куліш, із творчістю якого ознайомитесь

Чи згодні ви з такою думкою про творчість Олекси Стороженка?

у старших класах, зізнався, що серед співбесідників Олексі Петровичу взагалі не було рівних!

¹ Рецензія – стаття, що оцінює або аналізує певний твір.

«Скарб», безумовно, оповідання на морально-етичну тему. Автор зосереджує нашу увагу на тому, який спосіб життя обирає для себе кожна людина, якою робить її оточення; демонструє, від чого залежить, яким виросте Павлусь – чи то сердечним, роботязим і метким, а чи байдужим, самозакоханим ледарем, що тільки й знатиме: сиди собі, їж та спи.

А вам раніше траплялися схожі герої в літературних творах? Пригадайте, що саме робило їх такими.

Проте зауважте: автор не засуджує свого героя, а лише кепкує з нього і його звичок, міркує про те, чим і як Бог наділяє кожну людину. Адже в часи, коли жив Олекса Стороженко, люди були дуже релігійними, щиро вірили в Божу ласку чи Боже провидіння, тому варто сприймати твори письменника саме під таким кутом зору.

Взагалі, образ скарбу в оповіданні – символічний. Це і є те щастя, що дається людині від Бога, а вона вже сама повинна вирішити, як ним скористатись. Звісно, якщо її, як Павлуся, задовольнить сите, сонне та бездумне існування, – що ж, такий її вибір. А хтось інший, можливо, не задовольнятиметься саме таким «скарбом» – і шукатиме пригод, нових відкриттів, яскравих вражень. Недаремно автор наголосив: *«Завидуєте щастю мого Павлуся, а ніхто б не хотів бути Павлузем».*

Як гадаєте, чи можна інакше прожити життя, ніж Павлусь, маючи такі привілеї, як у нього? Чи на всіх однаково впливає добробут і забезпеченість?

А взагалі, погодьтесь, ця історія дуже цікава, інтригуюча і... реальна! Починаєш вірити, що справді бувають на світі такі випадки й такі люди, адже недаремно народ склав про них величезну кількість приказок і прислів'їв! Ось, наприклад: *«Кому щастя, той на кії впливе»*; *«Щастя знає, кого шукає»*; *«Не родися красна, а родися щасна»*; *«Треба жити, як набіжить»*; *«Де не повернеться, золоті верби ростуть»*. Тож і оповідання «Скарб» Олекса Стороженко недаремно додав до циклу «Приказки і казки». Адже твір так і рясніє дотепними висловами та народними мовними зворотами. Автор майстерно передає характер народного гумору, вплітає в текст оповідання анекдоти, а побутові, етнографічні деталі надають йому національного колориту, неповторності.

Письменник кожного з вас має за гідного співбесідника, а тому серйозно ставиться до того, що і як оповідати. Своїм корінням його твори сягають у глиб усної народної творчості, народної фантастики, і «Скарб» – яскраве цьому свідчення. Адже чи не найбільша кількість легенд і переказів у всіх народів світу – про пошуки дивних, символічних скарбів!

А що для вас є найбільшим скарбом?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Світом блукають історії про таких-от ледарів, як Павлусь, яким, проте, щастить у житті. А талановиті письменники переповідають нам ці історії.

Ви, напевно, вже чули про бравого вояка Швейка або бачили фільм про нього. А чи знаєте, що цей літературний образ, створений Ярославом Гашеком, зацікавив чеського художника Йозефа Лада, який став автором живописної версії знаменитого персонажа? Крім того, він писав дитячі книжки – «казки навиворіт», у яких дракон замість дихати полум'ям робить манікюр і мріє стати зіркою Голівуду, королева куховарить, король працює в полі, а принцеси пасуть гусей або гасають у спортивних автомобілях. Також у Йозефа Лади є одна казка, героя якої можна вважати названим братом нашого Павлуся. А називається вона «Ледачий Гонза»:

«На околиці села в затишному будиночку жила вдова Шкубанкова зі своїм сином Гонзою. Шкубанкова була працелюбною жінкою і з раннього ранку до пізнього вечора не розгинала спину, намагаючись заробити собі та синові на шматок хліба.

Гонзі вже виповнилось двадцять років. Виріс він здоровим і міцним, як дуб, а коли збирався позіхнути, просив матір відкрити йому рота. Перевертатися на інший бік Гонза вважав за непосильний труд і частенько жалівся: якби він мешкав в іншій країні, йому, певно, платили б за це чималі гроші!

Коли ж уночі Гонза перевертався з боку на бік сам, то вимагав для себе додаткової винагороди, як за надмірну роботу.

Замість того щоб узяти віника та зігнати сина з печі, добросерда матір нерідко захищала його перед сусідами.

Що сказав Павлусь парубкам, які зібралися на пошуки скарбу?

“Йому, бідоласі, нелегко, – говорила вона. – Підсмажується на гарячих цеглинах, як рибина на пательні”. І додавала: “Щастя прийде – й на печі знайде!”».

А щоб довідатись, чи знайшов своє щастя Гонза, прочитайте цю «казку навиворіт» Йозефа Лади. Аби вас заінтригувати, скажемо: не лише щастя знайшло Гонзу на печі, з неї він навіть спромігся вбити дракона!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Пригадайте визначення гумору, вивчене в попередньому класі.

гумористичного зображення. Такими можуть виступати: гіперболізація (перебільшення певних рис, можливостей, якостей героя, що викликає сміх); сполучення реального й фантастичного, трагічного і смішного в одному епізоді; надання чомусь чи комусь невластивих йому рис; смішно побудовані фрази, мовний суржик персонажів; використання в тексті народних приказок, прислів'їв, анекдотів; іронічні авторські коментарі; карикатурне зображення героя (спотворений вигляд).

Відшукайте в оповіданні «Скарб» засоби гумористичного зображення, якими скористався автор.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Спробуйте написати коротеньку казку, в основі якої лежала б якась цікава народна приказка чи прислів'я. Ось вам декілька варіантів:

1. Оці ще з'їм, та після ще сім, та ще полежу, та ще стільки змережу, подивлюсь на сволок, та ще сорок, а як не полегшає – значить, пороблено.

2. Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.

3. Раз на віку трапилося черв'яку залізити на моркву та й каже: «Я вище всіх!».

А ті, хто особливо люблять фантазувати, «перенесіть» Павлуся у XXI століття. Нехай живе у... Ну от і починайте уявляти!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

У нас сьогодні буде веселе й корисне завдання. Спробуйте протягом п'яти хвилин пригадати всі відомі вам приказки та прислів'я, які можна було б застосувати до оповідання Олекси Стороженка «Скарб». Звісно, у цьому змаганні може бути й переможець – той, хто пригадає й запише найбільшу кількість прислів'їв та приказок.

Богдан Лепкий

БОГДАН ЛЕПКИЙ (1872–1941)

«Мов одна велика казка, весь Господній світ»

А які поезії українських авторів, що стали народними піснями, ви можете пригадати?

*Ні, ні, не встою довше я
на варті,
закрию очі, кину кріс, піду.
Я України не знайшов на
карті,
Може, в душі її я віднайду.
Вона там є. Єдина,
неподільна...*
Богдан Лепкий

Серця багатьох українців з далеких Америки, Канади, Австралії линуць журавлями до рідної землі, яку вони покинули в пошуках кращої долі. А «Журавлі» Богдана Лепкого стали для наших співвітчизників-емігрантів справжнім гімном, народною піснею, тією життєдайною криницею, з якої черпали вони свої сили, яка не давала їм забути про своє коріння. Лише людина такого поетичного таланту могла перетворити звичайні слова на вічні рядки народної пам'яті!

У сім'ї малого Богданка, де батько був священиком, завжди панувала атмосфера пошанування Бога, цінувалося все прекрасне і добре, що є в людині, цікавилися мистецтвом та національною історією. Тож не дивно, що письменник часто в дорослому житті згадував своє рідне Поділля:

*«Поможи пам'яті моїй, церквце деревляна, старенька й маленька...
Ти перша чула мій шепіт молитви, перша бачила мій перший лет у країну тайн незбагнених...»*

Багатьма талантами був наділений Богдан Лепкий – гарно співав, декламував, мав неабиякий хист до малярства і навіть збирався до Відня навчатися цього, але перемогла в його душі любов до слова, до літератури. Також він виявився обдарованим дослідником і викладачем. Можливо, ще й досі живі його колишні студенти з Ягеллонського університету з Кракова (Польща), які можуть засвідчити велику пошану до свого улюбленого професора Богдана Сильвестровича.

На жаль, доля постійно розлучала його з Батьківщиною. Відтоді, як по Першій світовій війні вони з братом, січовим стрільцем Левком Лепким, схилили голови над руїнами батьківської оселі, зустрічі з рідною землею ставали щораз коротшими. Останньою такою зустріччю став відпочинок у с. Черче у нинішній Івано-Франківській області, де Богдана Сильвестровича захопила Друга світова війна. І письменнику довелося негайно повертатися назад до Кракова, тікаючи від радянських військ, що наступали.

У кого з відомих вам українських письменників була схожа доля?

ДІЗНАЙТЕСЬ БІЛЬШЕ ПРО ПИСЬМЕННИКА

Простим селянським возом дістався Богдан Сильвестрович до Дрогобича, звідти – до Самбора й Сяну, а там і до Кракова. Ця подорож була вкрай небезпечною – зупиняли, обшукували, саме тоді Лепкий втратив мазепинський перстень, яким нагородив його уряд України в екзилі (у вигнанні) з нагоди 60-річчя. Але найнебезпечніший момент трапився на кордоні: свого професора впізнав офіцер-прикордонник, що колись навчався в Ягеллонському університеті. Колишній студент здивувався: чому видатний науковець, літератор, який міг би стати ректором Львівського університету, виїжджає за кордон, до окупованої вже на той час фашистами Польщі? Проте, глянувши у вічі свого вчителя, він нічого не сказав і допоміг Лепкому донести валізу до самого кордону. Цю «безслівну» розмову, коли розуміння відбувається з півпогляду, Богдан Лепкий описав у творі «Заки вдарили громи».

Поміркуйте, про що свідчить цей факт біографії письменника.

В історії української літератури Богдан Лепкий зарекомендував себе ще й як неперевершений співець української осені, автор прекрасних ліричних мініатюр, що розповідають нам не лише про його життя, а й про життя України в першій третині ХХ століття. Ось що писала про нього газета «Свобода»: *«Це Богдан Лепкий приходив кожного року зі своїми щедрівками і Великодніми віршами про коляду і колядників, про Святвечір на Україні, про Великодні дзвони і гагілки. Це Богдан Лепкий промовляв зі сторінок газет, журналів, збірників, антологій образами і спогадами про далекий рідний край з хрестами, смутком і сльозами, із закликами не втрачати віри. Стояти твердо, як скеля, боротися за те, щоб воскресла, встала Україна. Це Богдан Лепкий своїми повістями й оповіданнями зачаровував, утверджував славу могутньої козацької України і її гетьманів».*

Спочиває український письменник на Раковецькому цвинтарі Кракова, так і не возз'єднавшись, навіть по смерті, з рідною землею. Тяжка недуга довгі роки терзала серце Богдана Лепкого, а коли фашистська навала попвзла рідною землею, коли «казку його життя», рідну домівку – Кругулець, Бережани – було знівечено, серце не витримало. Але він залишив своїм нащадкам такий заповіт:

Воскресне, встане Україна!
Тільки не тратьте, браття, віри,
Тільки не будьте маловіри,
Тільки не будьте, як бур'ян,
Хто скосить – той тому і пан.

МИШКА

(Казка для дітей; для малих і великих)

Була собі мишка. Така, як і другі: сіренька, маленька, кінчасті вухка, довгий, гладкий хвостик.

У самім кутку хати, де нога від ліжка щільно притикає до стіни, мала свою нору. Мешкання не розкішне, але безпечне.

Ніхто з людей не заглядав туди.

О, люди – це дуже цікаві сотворіння!

Мишка боялася людей.

Коли на хаті не видно було ані одного чобота, ні одної ноги, висувала головку, зиркала направо й наліво, і скоренько, скоренько, як шнурочок, пересувалася попід стіну в двері.

Шу-усть! – і вже на подвір'ї.

Там не боялася нікого. Ні пишно вбраного когута, що ходив, мов жан-дар, ні круторогого вола, що лежав біля стайні, мов гора, і ремигав, ні господині, що на ціле село таракотіла терлицею¹, а язиком ще голосніше, ніж терлицею, – нікого!

Бігла на поле.

Там стрічалася зі своїми сестрами із міста.

Ці були дуже бідні: худі, голодні, миршаві. Ледве хвостики волокли за собою. Розказували, що тепер у них в городі страх погані часи. Люди не мають що їсти, а про миші, то вже і не згадує. Їм просто пропадай! Ніде ні кришинки хліба, ні одної крупинки, нічого. Господиня, як крає хліб, то над тарілкою, а крає так тонко, що руку крізь крайнку видно. Як пряче із стола, то кришки на долоню згортає і дитині до рота несе, щоб з голоду не вмерло... кажуть, війна. Люди людей мордують, не мають часу працювати на хліб...

А наша мишка на те до них:

– У моїх господарів не те. Єсть чим пожитися. Коли я й вибігаю в поле, то це не з голоду, а так, із привычки, щоб подивитися на світ, бо у норі скучно. Все з тими дітьми, та й з тими дітьми. Такі вам неслухняні, пишчать, а на мені шкура терпне, щоб господар не вчув. О, мій господар дуже страшний. Його всі бояться. Колись двох кабанів забив. Такі здорові кабани, а він їх порізав. Сало повісив у димарі коптить. А м'ясо їдять. Добре їдять. Вночі приходять якісь чужі люди, і він їм продає. За гарні гроші. Гроші ховає у ящик під ліжком, недалеко від моєї нори. Іноді, як ціле село спить, перед хату заїжджає візок. Злазить двоє людей і з хати виносять м'ясо, масло, яйця, крупу і сало. Таке чутке сало, що аж в носі вертить...

– Не говори, сестричко! – перебивають городські мишки. – Не говори, бо нам млісно стає. Ми вже й забули, як сало виглядає.

Мишці жаль голодних городянок, вона важко зітхає і говорить даліше.

– А коли вже добре навантажить візок, то господар випроваджує його польовою доріжкою під ліс, а сам вертає в хату. Тиче жінці гроші під ніс і каже: «Що, гарно пахнуть? Ха-ха-ха! От бачиш, і війна на щось придасться. Перше ми за рік не заробили стільки, що тепер за місяць. Розбагатіємо». І ховає гроші в ящик під ліжко. У цьому ящику стояли колись гранати, а тепер гроші. Ще трохи, і ящик цей тяжко буде замкнути, так їх багато

– А господиня? – питають цікаві мишки.

---

¹ Тёрлиця – знаряддя для вичинки льону.

– Господиня ходить тепер, як паня. Які у неї сорочки, які кружева – пфу! Пахучим милом вимивається.

Городські миші вірити не хочуть. «Пахучим милом вимивається, а наша вмивається слізьми...».

Наговорившись доволі, мишка вертає домів.

Перетиснеться крізь двері, як тінь, майже попід стіну і – шу-усть! – до нори. Тільки хвостик іноді визирає. Але й хвостика ніхто не бачить, бо де там тепер людям заглядати під ліжко.

Їм не до того.

Раз якось вертає наша мишка і чує: в хаті чужим духом пахне. Знялася на задні лапки – заглядає. Перше побачила великі черевики на деревляних підошвах, а там обшарпана спідниця, а вище полатана сорочка, а ще вище обличчя, худе, худе, лиш шкура та кості, лиш ці червоні, заплакані очі. «Це одна з тих, із міста, – погадала собі мишка. – Вони приходять без нічого і відходять з нічим. Побачимо».

А жінка говорила, мовби за труною ішла:

– Змилосердіться, господине, дивіть! Ніг собі в цих проклятих колодках не чую. У мене хора дитина, як мені без молока вертати? Най би хоч перед смертю напалося. Совісті нема на тую муку дивитися. Я ж – мати. Я вам цього, спасителько моя, вівіки не забуду. Я вам гроші в суботу принесу, так мені, Боже, дай спокійно сконати, що принесу...

А господиня:

– Мої корови тільки молока дають, що кіт наплакав. От, дою, щоб не запустити. Прийдіть, як отеляться. Тепер ми самі не маємо що пити. Спитайте в наших сусідів. Може, продадуть; вони на гроші ласі й рідного батька продали б, а в нас нема що продавати, хоч і хотіли б.

Як мишка тую розмову почула, то так їй соромно зробилося, не за себе, а за господиню, що чим скорше побігла до нори.

«Добре, що діти сплять, а то б ще навчилися брехати, як люди. І як цим людям язик на таку брехню повертається? Погані люди. Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають. Хіба ж папір важніший від життя? Але я їм!».

І в маленькій мишачій голові зродилася велика ідея. Знищити, потрошити цей папір, що його кривдою людською чути, поганий папір.

Вона припала до деревляного ящика, і гризла, і гризла, і гризла. Зразу ящик, а там і гроші. Працювала цілу ніч. В днину відпочивала, а на ніч далше до роботи. Так кілька діб, аж не було що гризти.

* * *

Одної днини каже господар до своєї жінки:

– Я чоловік праці. У мене ніхто не сміє дармувати. Гроші також. Їх треба пустити в рух. Купимо за них кілька свинок, двоє-трьох телят, підгодуємо, продамо і купимо нових, і знов продамо, поки не будемо мати стільки грошей, що в банку. Бог знає, коли буде друга війна.

Кахикаючи і постогнуючи, бо був товстий, як годований кабан, поліз під ліжко. Добув ящик, відчинив і... очі йому пішли в стовп, брови підлізли вгору, волосся дубом стало.

– Погризли, погризли, погризли!

– Що? Де? Коли? – питалася жінка.

– О, дивися! О!

І вона теж встромила ніс у ящик:

– А-а-а!

– Це ти тому винна, це ти!

– Всьому я винна, всьому я... – плакала жінка.

А господар кричав:

– Я не раз говорив, що треба нам кота, великого, здорового кота, а ти ложки молока жалувала для його: ти! ти! ти!

І кинувся на неї з кулаками.

Але мишка не чекала, що далше буде: моргнула на дітей, і вони шнурочком вибігли крізь відчинені двері на поле.

Краще там, ніж у такій хаті.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть жанр твору Богдана Лепкого «Мишка».
2. Визначіть головних і другорядних героїв казки.
3. Коли відбувались описані у творі події? Прочитуйте відповідний фрагмент твору на підтвердження своєї думки.
4. Як мишка покарала господарів?
5. Якими відразливими рисами наділив автор людей у своїй казці?

Міркуємо

1. Назвіть причину, яка змусила мишку покарати господарів будинку, у якому вона жила.
2. Чому нарікали на життя мишки-городянки?
3. Опишіть, якими ви уявляєте господарів будинку, в якому мешкала кмітлива мишка.
4. Що саме засуджувала мишка у своїх господарях? Чи згодні ви з нею?
5. Визначіть найбільш трагічний, на вашу думку, епізод твору.
6. Яка головна ідея твору?

Аналізуємо

1. Перерахуйте основні елементи композиції твору.
2. Складіть цитатний план оповідання.
3. Дайте порівняльну характеристику образів мишки та господаря будинку, в якому вона мешкала.
4. Як ви вважаєте, чи може мишача помста чогось навчити господарів цієї оселі?
5. Що саме у цьому творі є реальним, а що – уявним?

Дискутуємо

1. У чому полягає мораль прочитаної вами казки?
2. Розкажіть, які почуття викликає у вас кожен з героїв твору. Доведіть свою точку зору.
3. Поділіться своїми думками: як ви уявляєте події, змальовані в оповіданні, різних його героїв (мишки, її подруг – мишок-городянок, господаря хати, господині, згорьованої матері, що прийшла до багатіїв просити молока для вмираючої дитини). Із чим ви погоджуєтесь, а з чим – ні в інтерпретації інших учнів?

4. Як ви гадаєте, чи можна вважати цей твір актуальним і нині? Аргументуйте свою думку.
5. Спробуйте запропонувати власне закінчення казки. Чому саме таке? Обґрунтуйте.

«Я чую радість, чую болі...»

Богдан Лепкий адресував свою казку дітям – малим і великим. Хто, на вашу думку, є великими дітьми? Можливо, це дорослі люди, яким теж не завадило б прочитати цю історію?

Напевне, ви погодитесь, що вигаданого, фантастичного в цій казці не так уже й багато – хіба що миші між собою розмовляють. Але ж історія не лише про справедливу, дотепну й мудру мишку! Насправді в ній розповідається про людей, про те, якими вони можуть бути – жадібними, жорстокими, нахабними, брехливими. Навіть маленька тваринка не бажає, щоб її дітки чинили так, як люди – та чи й можна назвати їх людьми? Чи не в цьому полягав творчий задум письменника: показати, що мишка може мати більше людських рис, аніж господарі, у яких вона не схотіла жити, хоч і мала сите й затишне життя?

Богдан Лепкий немовби «зіштовхнув» у казці реальне й уявне – світ людей і казкову історію про побут різних мишачих родин. Але саме цей несподіваний художній прийом дозволив письменнику найбільш яскраво і виразно проілюструвати найганебніші людські вади.

Ви прочитали вже не один твір про війну і знаєте, що це найбільше лихо з тих, що трапляються з людьми, з країною. Тепер маєте змогу поглянути на це явище немовби з-за лаштунків – війна буває не лише страшною, вона буває потворною, як оті господар з господинею, що пожалкували молока не лише помираючій дитині, а навіть власному котові. Мишка покарала пожадливих людей, що намагались нажитись на людській біді. Про те, що принесла людям війна, ви теж дізналися з розповідей мишок-городянок. Вони, ці непомітні створіння, на відміну від деяких людей, виявилися здатними на співчуття, співпереживання, навіть на помсту тим, хто давно втратив людську подобу.

А в яких українських чи зарубіжних казках ви вже читали про поєднання реального й уявного світів, де б співіснували люди і мудрі тварини?

Наша казочка, як ви вже зрозуміли, має мораль. Давайте подумаємо разом, чого вона вчить? На чому наголошує письменник? Чи не на тому, що не можна мати зиск із біди людської, що є на світі гріх і кара, є милосердя і співчуття? Деякі люди не мають душі. Тому Б. Лепкий наділив душею тварину, щоб кожен із нас не забував про те, що нас робить людьми.

Про які реальні події з історії України можна довідатися із цієї невеличкої казки?

ПОДРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Напевно, жодного з вас не залишила байдужим історія про цвіт щастя. Бо хто ж не мріяв знайти справжнє диво і поділитися ним зі своїми рід-

ними? Про це розповідають письменники багатьох країн, адже діти в усіх куточках земної кулі однаково плачуть і сміються, однаково мандрують за своїми фантазіями... Так і відомий російський письменник Володимир Одоєвський переписав історію про «Містечко в табакерці». Це захоплююча казка про маленького Михася, який відкрив чарівний світ татової табакерки. Він, як і герой Богдана Лепкого, не послухав старших і доторкнувся до заповітної пружинки: багато чого навчився хлопчик у таємничому і загадковому містечку, прихованому в черепаховій табакерці:

«Нарешті Михась упевнився, що музика справді грала в табакерці. Він підійшов до неї, дивиться, а з-за дерев сонечко виходить, крадеться тихесенько по небу, а небо й містечко усе яснішають і яснішають; віконця палають яскравим вогнем, і від башточок немов сяйво...

– Татусю! Татусю! Чи не можна увійти в це містечко? Я б дуже хотів!

– Важко, мій друже; це містечко не на твій зріст.

– Нічого, татусю, я такий маленький; тільки пустіть мене туди; мені так би хотілося знати, що там робиться.

– Справді, мій друже, там і без тебе тісно.

– А хто там живе?

– Хто там живе? Там живуть дзвіночки.

З цими словами татусь підняв кришку на табакерці, і що ж побачив Михась? І дзвіночки, і молоточки, і валик, і колеса. Михась здивувався.

– Нащо ці дзвіночки? Нащо молоточки? Нащо валик з гачками? – запитував Михась у татуса.

А татусь відповідав:

– Не скажу тобі, Михасю; сам роздивись уважненько і подумай: може й відгадаєш. Тільки ось цієї пружинки не займай, інакше все зіпсується.

Татусь вийшов, а Михась залишився над табакеркою. От він сидів-сидів над нею, дивився-дивився, чому ж дзвонять дзвіночки?

А тим часом музика грає та й грає; от все тихше й тихше, немов щось чіпляється за кожну нотку, немов щось відштовхує один звук від іншого. От Михась бачить: внизу табакерки відчиняються дверцята і з дверцят вибігає хлопчик із золотою голівкою і в сталевій спідничці, зупиняється на порозі й манить до себе Михася.

“Чому, – подумав Михась, – татусь казав, що в цьому містечку й без мене тісно? Ні, мабуть, у ньому живуть добрі люди, бачите, запрошують мене в гості”.

– Будь ласка, з великою радістю!

З цими словами Михась побіг до дверцят і здивовано помітив, що дверцята саме йому по зросту. Як добре вихований хлопчик, він вважав за свій обов’язок передусім звернутися до свого провідника.

– Дозвольте поцікавитися, – сказав Михась, – із ким я маю честь розмовляти?

– Дінь-дінь-дінь, – відповів незнайомий, – я хлопчик-дзвіночок, житель цього містечка. Ми чули, що ви дуже бажаєте побувати у нас в гостях, і тому вирішили просити вас зробити нам честь до нас завітати. Дінь-дінь-дінь, дінь-дінь-дінь...».

А про інші пригоди Михася в казковому містечку табакерки прочитайте самі!

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

А чи ви звернули увагу на те, що казку Богдана Лепкого можна було б продовжити? Ось і матимете таке творче завдання: придумайте, що могло б відбуватися з мишкою та її дітлахами після того, як вона покинула негостинний дім своїх господарів. Варіантів оповідання може бути декілька. Наприклад, уявіть, що мишка потрапила до людей добрих і щедрих. Як би вона поводитись? Чого вчила б своїх діток?

А ось інший варіант: вона знову потрапила до не зовсім привітної оселі. Тільки цього разу тут мешкали люди ледачі, неохайні, заздрісні. Як би їх могла провчити мишка? Влаштуйте конкурс на кращу історію про мудру тваринку.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Кожен з вас рано чи пізно ставить перед собою питання: що таке щастя? А чи схожі уявлення різних людей про нього? Хочете перевірити? Візьміть аркуші паперу і, не зазначаючи своїх прізвищ, одним реченням спробуйте продовжити фразу: «Щастя для мене – це...». Потім зберіть ваші відповіді й порівняйте, чи багато відповідей збігається, чи точок зору рівно стільки, скільки учнів у класі. Це міні-опитування дасть уявлення про те, що саме робить людину щасливою, які цінності є для неї найважливішими в житті.

Ліна Костенко

А як ви гадаєте, якими саме якостями повинна бути наділена людина, щоб мати право називатись Поетом?

*Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться,
у мене жодних претензій
нема
до Долі – моєї обраниці.*

Ліна Костенко

віршованих рядків було нескінченне виття бомб, від яких ховались у сипкому окопі. Тому й вірш вона назвала безпомилково щиро: «Мій перший вірш, написаний в окопі».

Доля попервах складалася, як і в багатьох звичайних дітей – школа, педагогічний інститут, а ще далі – знаменитий Літературний інститут у Москві, який Ліна Костенко успішно закінчила в 1956 році.

Початок її творчості припав на роки так званої «хрущовської відлиги», яка прийшла на зміну періоду сталінізму в Радянському Союзі. Почався процес демократизації суспільного життя. Люди відчували, що свобода – це не просто слово, узятє з книжок геніальних письменників. Заради того, щоб ви сьогодні могли взяти до рук поетичну збірку будь-якого автора, зокрема Ліни Костенко, саме вона боролася за це ваше право завжди, кожним рядком своїх поезій, кожним своїм вчинком.

Ліні Костенко попервах щастило – на вдячних читачів, на переповнені зали спраглих до вартісного поетичного слова співвітчизників, на письменників-побратимів. Адже її шлях в літературу починався разом із Василем Симоненком, Василем Стусом, Миколою Вінграновським, Іваном Драчем. Але дуже скоро демократичні процеси в тогочасній радянській країні почали поступово згасати, а поетичне слово Ліни Костенко – від-

ЛІНА КОСТЕНКО (народилась у 1930 році)

«Найкращий вірш ще ходить на свободі...»

Ліна Василівна Костенко народилась в учительській родині в містечку Ржищеві Київської області 19 березня 1930 року. У віці 6 років переїхала до Києва. Відтоді поетеса творила «над берегами вічної ріки» – так назвала вона Дніпро. Але от про початок поетичної біографії вона сама розповіла в одному з найпроникливіших своїх віршів:

писала мало не осколком,
великі букви, щойно з букваря, –
той перший віршик, притулившись скраю,
щоб присвітила поночі війна.

Вона дорослішала під невпинний гуркіт гармат Другої світової війни. Тоді ж і стала поетесою – коли музичним супроводом для перших

значалося гостротою і не було пристосоване для того, щоб не помічати несправедливість.

Чому, на вашу думку, Ліна Костенко виявилась такою принциповою?

На той час у її творчому доробку було вже кілька поетичних збірок – «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця».

А далі почалися роки вимушеного мовчання. Поетеса надто відверто визначила своє життєве кредо, щоб влада дозволила їй вільно спілкуватися із читачем. А громадянська позиція Ліни Костенко була однозначною:

Поезія – рідна сестра моя.
Правда людська – наша мати.

Довгих шістнадцять років не мав змоги український читач припасти до живлющого джерела її поезії. Довгих шістнадцять років влада намагалася скорити цю незвичайну жінку, а вона й не збиралась коритися. А лише пояснила вершителям людських долі:

Я трохи звір, я не люблю неволі,
Я вирвуся, хоч лапу відгризу.

Кілька збірок, написаних кров'ю серця, так і залишилися в письмовому столі. Офіційних заборон не було – але для віршів Ліни Костенко не знаходилося місця ані в тогочасній пресі, ані в книжковій крамниці.

Лише наприкінці сімдесятих років ХХ століття Ліна Костенко повернулася до своїх читачів. Повернулася із неповторною збіркою поезій «Над берегами вічної ріки», з унікальним навіть для світової літератури історичним романом у віршах – «Маруся Чурай». Цим твором видатна українська поетеса віддавала данину героїчним предкам, що виборювали волю для своєї багатостраждальної Вітчизни. Роман став подією в літературному житті України, а його авторка була відзначена найвищою літературною премією України – Шевченківською.

Назвіть українських письменників, також нагороджених Шевченківською премією.

Відтоді, щоправда не так часто, як би бажав спраглий істинного поетичного слова читач, виходять збірки Ліни Костенко. Вони здатні допомогти будь-кому, хто по-справжньому пірне в глибини поетичної думки, пізнати світ, зрозуміти самого себе, знайти в житті справжні непідробні цінності.

У 1989 році з'явилася збірка поезій «Вибране», до якої поетеса включила деякі з віршів, що свого часу були зупинені по дорозі до свого читача.

Нині Ліна Василівна – чи не єдина з українських поетів, хто рятує для нащадків скарби національної матеріальної культури. Вона – організатор регулярних експедицій до чорнобильської зони, у якій, кинуті напризволяще, врастають у землю українські хати, покинуті господарями. А в тих хатах – вся історія народу, вишита на рушниках і вирізана з дерева, виконана українськими ковалями, що, може, ще самому Байді кували шаблю, і національні стріи, заховані на самому дні чарівних бабиних скринь. І всі ті унікальні речі поетеса взялася порятувати і зберегти для нащадків разом з такими ж безкорисливими ентузіастами, як і вона сама.

Протягом навчання в школі ви ще матимете щасливу нагоду ознайомитись не лише із творами поетеси для дітей, які склали збілочку «Бузиновий цар», але й з «дорослими» поезіями та романами. Читайте уважно. Бо за кожним рядком поезій Ліни Костенко – відкрита для болю душа і невідомість, історія української душі і пристрасна думка, високе мистецтво, за яким ми давно вже визначаємо справжнє мірило прекрасного...

ЧАЙКА НА КРИЖИНІ

В цьому році зима
Не вдягала білої свити.
Часом вже й приміряла,
Та хтось її зразу крав.
Пошукала, поплакала...
Що ж робити? –
Бідувала в старій
Із торішніх зів'ялих трав.
Як коли лютувала,
Стелила рядно ожеледиць.
Сперечалася з морем,
Несла сум'яття вітрів.
Все збиралась на силі.
Та не встигла огледіться,
Як проснулись дерева
І на Одрі лід потемнів.
Крига буйно ломилась
У відкриті двері протоки.
Лід кришився, б'ючись
Об каміння берегове...

І нарешті по Одрі –
Темній, широкій –
На останній крижині
Самотня чайка пливе.
– Ти куди ж розігналась?
Чи, бува, не до самого моря?
Чайки держаться гурту,
А ти відпливаєш одна.
А крижина тонка,
А крижина майже прозора...
Ну, а що, як її
розміє вода весняна?
Ну, а що, коли йї
Та удержать тебе несила?
Затріщить і відломиться...
Піде вода кругами...
– Дивна людино!
Я ж маю крила.
Нащо крилатим ґрунт під ногами?

Д. Шавикін. Чайки

КРИЛА

А й правда,
крилатим ґрунту не треба.

Землі немає,
То буде небо.

Немає поля,
То буде воля.

Немає пари,
То будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина.

А як же людина?
А що ж людина?

Живе на землі.
Сама не літає.
А крила має.
А крила має!

Вони, ті крила,
Не з пуху-пір'я,

А з правди,
Чесності
І довір'я.

У кого – з вірності
У коханні.

У кого – з вічного
Поривання.

У кого – з щирості
До роботи.
У кого – з щедрості
На турботи.

У кого – з пісні,
Або з надії,
Або з поезії,
Або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має.
А крила має!

«Моє завдання — дати імпульс до думання»

Прочитаний вами поетичний диптих є частиною надзвичайно глибокої за змістом і насиченої прекрасними образами поеми Ліни Костенко «Чайка на крижині».

Людина завжди мріяла мати крила, аби злетіти до неба, відчутти радість польоту. Але в диптиху Ліни Костенко образ крил має інше значення, вони уособлюють усі ті чесноти, які роблять людину Людиною: любов, дружбу, взаємодопомогу, чесність, справедливість, наполегливість, патріотизм, повагу до минулого. Поступово цей образ переростає в справжній символ чистоти й духовності.

А як же бути «безкрилій» людині, як їй подолати буденність – «стару свиту із торішніх зів'ялих трав»? Як відшукати шлях до неба, до вільного польоту?

У поезіях диптиху багато запитань. Кожен, хто приходить у цей світ, повинен відповісти на них. Принаймні собі. Але Ліна Костенко стверджує: кожна Людина має крила!

Що саме протиставляє поетеса одухотвореному життю людини?

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно,
іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,

коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом¹, –

кажу, давно, кажу, у Вишогроді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків,
її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
– Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне – так і побіжать.
У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом² і лежать.
Вони були нормальні і здорові.
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантиї³
сказав:

– Життя – це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку⁴?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться швидше про моральну шкоду.

Суддя спитав: – Вони на вас гарчать?
– Та, – каже, – ні. Але вони яскраві. –

---

¹ *Ладом* – так, як треба.

² *Жужмом* – купою, одне на одному, як-небудь.

³ *Мантия* – довгий широкий одяг у вигляді плаща, що спадає до землі.

⁴ У давнину такі дії приписували відьмам.

Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.
Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

ДОЩ ПОЛИВ...

Дощ полив, і день такий полив'яний.
Все блищить, і люди як нові.
Лиш дідок старесенький,
кропив'яний блискавки визбирує в траві.
Струшується сад, як парасолька.
Мокрі ниви і порожній шлях...
Ген корів розсипана квасолька
доганяє хмари у полях.

О. Зайцев. Світла мить

Незвичайне у звичайному

Напевно, ви вже точно знаєте, що є Поезія, а що – римований рядок. Свято зустрічі з Поезією – рідкість, бо буденних днів завжди більше, аніж свят. Тож радійте сьогоднішній зустрічі з невичерпним джерелом духовності, зі святом, яке, якщо ви забажаєте, буде тривати ціле життя. Тільки напитися із цього джерела поетеса дозволить лише тому, хто має чисту й чесну душу, високі та благородні помисли, не заплямоване сумління.

Чи знаєте ви, який він, український пейзаж? Які слова треба дібрати, щоб змалювати неповторність рідного неба і задумливу велич нескінченних степів, мальовничі плавні, у яких ховаються великі й маленькі річки, і божественне золото полів, серед якого соромливими сапфірами виблискують волошки? Ліна Костенко знайшла такі слова. Можливо, вона їх і не шукала, а вони самі зродились із безмежної любові до своєї землі, із щирої вдячності до тих, хто працював на ній і боровся за неї, з віри в талант і душу свого народу.

Навіть звичайний дощ у поезії «Дощ полив...» перетворюється під пером Ліни Костенко на казкову пригоду, що докорінно змінює уявлення людини про можливе і неможливе, про реальне і нереальне. Адже й справді, якщо людина здатна побачити зорі у звичайній калюжі, то чому вона не може визбирувати блискавки в траві разом із кропив'яним дідком? Чому сад не може стати для неї величезною різнокольоровою парасолькою, з якої можна струшувати краплі? Місткі образи поетеси насправді дуже прозорі і земні – що може бути більш простим і звичним, ніж квасоля? Але навіть ця буденна рослина стає довершеним поетичним образом, якщо людина спроможна бачити прекрасне навколо себе. Сільський пейзаж, створений авторкою, є взірцем поетичної майстерності. Він написаний у проникливо-світлій гамі, поетеса осмислює

якусь органічну силу природи, яка живе жагою постійного оновлення. У зовнішній простоті приховані така вічна і непомильна краса, така гармонія і мудрість!

Скажіть, ви замислювались над тим, чи є у вас здатність побачити щось незвичайне у звичайних речах? І що для цього взагалі повинна вміти чи знати людина? А от Ліна Костенко точно знає цю таємницю. Будьте певні, поетеса і сама вміє бачити неповторність у кожній краплині вранішньої роси і в кожному помаху пташиного крила. І її героїня – Анна – також уміє. І не лише бачити, але й творити справжні дива.

Про все це Ліна Костенко розповіла нам у своєму вірші «Кольорові миші». Спочатку твір звучить подібно до казки. Колись дуже-дуже давно, у якомусь середньовічному місті, дуже схоже, що й в українському, жила собі звичайно-незвичайна дівчинка Анна. Часи були похмурі та недобрі. Що ж доброго в тім, що народові задля розваги треба було подивитися на страту?

Але ж не зло правило світом! І серця людей ніколи не могли закам'яніти, бо серед них завжди знаходились такі Анни, які творили добрі дива. І тоді діти не гралась навіть дорогими, але неживими іграшками. Вони прагнули доторкнутися до дивних створінь, які невідомо як оживали і народжувались невідомо як, але це були живі мрії, живий порух дитячих душ.

Цей на перший погляд фантастичний сюжет про те, як Анна робила кольорових мишей, поступово поєднується із цілком буденними і навіть жорстокими життєвими обставинами. Адже він стає предметом розгляду справжнього суду! І тут, на суді, окрім Анни, що тихенько сиділа на лаві для підсудних, з'являється брутальний і черствий душею сусід, який звинувачує дівчинку, судді, що намагаються перевести цю фантастичну історію в розряд буденних юридичних справ. Ніхто з них навіть не замислюється над тим, що насправді дівчинка просто відпускала на свободу свої мрії, вона благородною силою своєї душі вміла й інших навчити бачити навколо себе не потворні згарища пекельних багать, а вічну таїну кленового багрянцю.

А всі ці люди навколо Анни були сірі. Вони жили в сірому світі, де немає місця палахкотінню осінніх барв і життєдайному диханню мрійників.

Мабуть, читаючи цей твір, ви й посміхнулись. Чи ж не кумедним виглядає «поважний» суддя, що ставить такі ж «поважні» запитання? Але, повірте, справді були такі часи, коли люди щиро вірили у відьом, які вночі вилітають із димарів на мітлах, у чаклунів, що могли красти навіть зорі з неба!

Але довелося визнати розлюченому сусідові, що насправді ніякої шкоди не чинять ті кольорові миші, окрім того, що його власні діти стали іншими і дивляться на світ іншими очима.

Усе, що відбувається в суді, насправді, звісно, вигадана авторкою ситуація. Але вона спирається на цілком реальні знання з історії Середньовіччя, коли на таких судах і справді могли засудити навіть на смерть благородного мрійника лише за те, що сірий світ здавався йому аж занадто сірим. І навряд чи ви самі хотіли б жити в такому сірому світі. І кожен з вас із задоволенням потоваришував би з надзвичайною дівчинкою, що навчила б вас бачити кольорові сни про кольорових мишей.

Авторка поезії дуже мало, на перший погляд, подає відомостей про Анну. Образ дівчинки розкривається опосередковано, фактично через роз-

повідь іншого персонажа, через розвиток сюжету, в якому вона нібито й не бере безпосередньої участі. Але за знервованими свідченнями сусіда, який поставив собі за мету домогтися покарання Анни, постає образ доброї, щирої, тендітної і душевно багатого дитини. Вона особлива, ця дівчинка. Інакше як би їй прийшов на допомогу кольоровий кіт, що перекинув на судовий вирок слоїк із чорнилами!

Кожна людина – це нескінченний усесвіт думок і почувань, мрій і фантазій, віри і надії. Кожна людина – це особистість, яка приходить у цей світ з добром, любов'ю, чистим серцем і сумлінням. І якщо душа її відкрита для добра, то світ стає багатшим на цілу душу, на цілий усесвіт, у якому є місце Диву...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Пригадайте, де і коли народилась Ліна Костенко.
2. Перекажіть розмову людини і чайки.
3. Які слова повторюються в поезії «Крила»?
4. Що, на думку Ліни Костенко, змінило світ у поезії «Дощ полив...»?
5. Назвіть героїв поезії «Кольорові миші».
6. Подумайте і розкажіть, якою ви уявляєте дівчинку Анну.
7. Вивчіть (за вибором) один вірш напам'ять.

Міркуємо

1. Назвіть поетичні збірки Ліни Костенко, найбільш видатні твори, написані нею. До якої збірки входять прочитані вами твори?
2. Які поетичні порівняння використані авторкою в поезії «Дощ полив...».
3. Назвіть основні мотиви прочитаних вами поезій Л. Костенко.
4. Перекажіть власними словами сюжет поезії «Чайка на крижині».
5. Спробуйте докладно описати, із чого і як робила кольорових мишей дівчинка Анна.
6. Яка ще кольорова тварина з'являється наприкінці твору і яку роль у творі вона відіграє?
7. Поясніть, чому сусід привів дівчинку Анну до суду?

Аналізуємо

1. Як складалася творча доля Ліни Костенко і чому саме?
2. У чому полягає метафоричний підтекст образів поетеси?
3. Визначте і проаналізуйте, у чому полягає неповторність образів поезії «Дощ полив...».
3. Спробуйте розвинути думку Ліни Костенко: завдяки чому виростають у людини крила?
4. Які несподівані образи можна виокремити в поезіях Л. Костенко?
5. Як вам здається, на чиему боці були судді, що розглядали справу дівчинки Анни?
6. На якій основній алегорії побудовано цей твір? Доведіть свою думку.

Дискутуємо

1. Поміркуйте і дайте обґрунтовану відповідь на запитання: чому ми називаємо Ліну Костенко «королевою української поезії»?

2. Підтвердіть або заперечте думку, що провідна ідея є спільною для поезій «Чайка на крижині» і «Крила».
3. Чи можна, на вашу думку, за поезією «Доц полив...» визначити характер самої поетеси – вона оптимістка чи песимістка?
4. Чи важливе для людини духовне багатство? Аргументуйте.
5. Як саме характеризує поетеса головну героїню свого твору «Кольорові миші»? Спробуйте визначити усі засоби характеристики.
6. Визначте провідну ідею твору, у якому розповідається про історію особливої дівчинки Анни.
7. Що для вас означає саме поняття «кольорові миші»?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Діптих (з грецької – «складений удвоє») – це композиція із двох самостійних, але водночас пов'язаних спільним ідейним задумом, змістом та провідним мотивом мистецьких творів (термін використовується також у малярстві, музиці, кіномистецтві). У літературі такі композиції найбільш поширені в поезії.

Визначте спільні елементи у прочитаних вами поезіях Л. Костенко і підтвердьте на їхньому прикладі, що вони є саме диптихом, а не самостійними елементами поеми «Чайка на крижині».

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ми всі мрійники. Усі без винятку. І в кожного з нас – свій світ, який ми творимо у власній уяві. І це так прекрасно, коли мрії збуваються! Коли оживає кленовий листок, і в долонях уже тремтить кольорова миша, коли розмовляє квітка, а сонце може кататися на велосипеді.

Найбільш талановиті мрійники світу – письменники – розповідають про свої мрії нам, читачам. І тоді люди різних народів стають ближчими один одному, стають друзями, однодумцями.

Пригадайте, коли ви були ще малими, як ви захоплювались історією про мрійника Малюка, що силою своєї уяви створив собі друга – найдивовижнішого у світі Карлсона! Цю прекрасну історію про небуденний погляд на світ ніби зовсім звичайного хлопчика подарувала нам видатна шведська письменниця Астрід Ліндгрєн.

Обидві письменниці – і шведська, і українська – розповіли нам про нас самих. Розповіли про те, що треба бачити світ душею, треба вміти серед сірих, буденних дахів Стокгольма, столиці Швеції, знаходити невеличку яскраву домівку найбільшого у світі любителя солодоців – Карлсона. Треба у різнобарв'ї кленового листа вміти знайти тремтячі кольорові створіння, що можуть потім приходити навіть у дитячі сни.

Ви, напевно, хоч раз бачили ліричний мультиплікаційний фільм про маленьку дівчинку, яка дуже хотіла мати маленького друга – песика. І це бажання було таким сильним, а серце й душа дівчинки були спов-

нені такої великої любові, що її старенька рукавичка раптом... перетворилась на маленьке щеня! Дівчинка була такою переконливою у своєму почутті, що всі навкруги також побачили не звичайну плетену рукавичку, а невеличкого веселого собаку.

І не поспішайте вже аж так дуже швидко дорослішати! Адже саме зараз вам неодмінно вдасться побачити або створити щось таке неповторне, на що в дорослому житті може просто не вистачити часу...

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам не просто прочитати поезію Ліни Костенко «Кольорові миші». Спробуйте в межах уроку або на додаткових факультативних заняттях інсценізувати цей твір. По-перше, ви можете додати свої репліки, а по-друге – спробувати немовби продовжити «судовий процес». Пропонуємо вам план, за яким ви могли б створити імпровізований фінал:

1. Повинен усе ж таки бути зачитаний вирок, знищений кольоровим котом.
2. Слід звернути увагу на враження, яке справив вирок на всіх учасників процесу.
3. Спрогнозуйте дії незвичайної дівчинки Анни.
4. За умови, якщо ви добре пам'ятаєте історію про шведського фантазера Малюка та його друга Карлсона, запропонуйте цим двом літературним героям – Малюкові та Анні – зустрітися. Історія їхньої зустрічі могла б стати зовсім новою історією... Отож фантазуйте!

Василь Симоненко

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО (1935–1963)

«Щось у мене було від діда Шевченка і від прадіда Сковороди»

Василя Симоненка на одному з літературних вечорів попросили розповісти про себе. «Я – українець. Оце і вся моя автобіографія» – так просто відповів поет. Він був гордістю свого покоління, сучасники йменували його «витязем» і «лицарем» – почеснішого звання не може здобути Поет і Людина...

Це дуже важко – жити у вічному неспокої душі. Коли поетичне слово не повниться примарною втіхою від життя, а тужавіє від пролитого поту і крові предків, коли напувається воно «відлунням кроків князя Святослава» і світлим розумом Ярослава Мудрого, коли оживають у ньому «огненні, пророчі» рядки «з прийдешніх сонячних віків», написані Лесею Українкою. Василь Симоненко узяв до серця увесь біль землі своєї і перелив те все в поезію, таку пронизливу, що вона не залишала байдужим жодного читача, який відтепер з нетерпінням чекав на вихід чергових збірок молодого поета, бо навчився розуміти «тишу і грім» його віршів, «земне тяжіння» його ества, хто згоден був разом з автором шукати «берег чекань».

Можливо, тому так рано, у 28 років, обірвалося життя Василя Симоненка, бо надто важкий тягар узяв він на свої плечі, бо непростою виявилася дорога, якою колись уже пройшли Сковорода і Шевченко...

Він поспішав, працював на межі людських можливостей – і як поет, і як допитливий журналіст, що цікавився не-

дослідженими сторінками історії, і як член клубу творчої молоді, яка всі надії покладала на національне відродження України, гартуючи патріотичне слово, що запалювало в душах людей вогонь свободи.

Поет ніби передбачив свою долю:

Не докорю нікому і ніколи,
Хіба на себе іноді позлюсь,
Що в двадцять літ в моєму серці втома,
Що в тридцять смерті в очі подивлюсь.

А що ви пам'ятаєте про життя і долю цього поета, його творчість із вивченого в попередніх класах?

*Скільки б не судилося
страждати,
Все одно благословлю
завжди
День, коли мене родила
мати
Для життя, для щастя,
для біди...*

Василь Симоненко

Як ви гадаєте, чи мав право Василь Симоненко вважати себе послідовником Григорія Сковороди і Тараса Шевченка?

Але Василя Симоненка не лякало передчуття смерті; він не міг зрадити своїм переконанням, не міг перекреслити все те, що вчився цінувати в дитинстві ще завдяки першим своїм навчителям – дідові Федору і мамі.

ДІЗНАЙТЕСЬ БІЛЬШЕ ПРО ПИСЬМЕННИКА

А чи знаєте ви, яким залишився в пам'яті матері малий Василько? Ось як вона згадувала про нього: *«Десятирічку закінчив із золотою медаллю. А вчитися йому було ой нелегко! П'ять класів він закінчив у Біївцях, а решту – в сусідніх селах. А це 9 кілометрів лише в один кінець. Повоєнні зими були люті й сніжні. А пальто у Васи – пошарпане, чоботи – діряві. Тільки ніколи, ні разу не запізнився він на урок. Було питаю його: “Важко тобі, Васю?..”. А він весело відказує: “Та чого там важко? Доки дійду до школи, то всі уроки повторю, а як назад вертаюся, то всі пісні переспіваю”». «Мадонно мого часу!» – так звертався поет до матері. А дідові все життя був вдячний за мудрий заповіт своїй матері: «Василя, єдиного онука, вивчи, доню, хай розумною людиною буде». Коли в поета народився син, він написав прекрасну поему – «Кирпатий барометр». Знаєте, чому він так назвав свій твір? Це своєрідна зустріч минулого з майбутнім – дід Федір Трохимович, присипляючи онука, часто шепотів: «Безсмертячко ти моє кирпате...». Йому ж присвячено один із віршів «Дід умер», де звучить переконлива думка про немарність життя рідної людини:*

Його думи нехитрі
додумають внуки,
і з очей ще віки
пломенітимуть в них
його пристрасть і гнів,
його радощі й муки,
що, вмираючи,
він передав для живих.

Як ви гадаєте, що означали для Василя Симоненка традиції його роду, родина, взаємини в ній?

У творчості В. Симоненка з однаковою любов'ю виписані образи рідної матері й України – його землі. Їм він присвятив своє коротке життя і не ділив свій народ на «чужих» і «своїх». Навіть ті міліціонери, що жорстко побили його темної ночі в черкаському містечку Сміла, були для нього українцями. Наслідки того побиття скоріше за все виявилися для Василя Симоненка трагічними. У своєму щоденнику, який поет назвав «Окрайці думок», він коротко записав: *«І зараз відчуваю, ніби щось обірвалось усе-редині...»*. Тоді уривалось його життя, уривалось на високому духовному злеті!

«Він мало жив, немов літак, що ховається за обрієм швидше, ніж доб'ється до нашого слуху шум його двигунів. Василь Симоненко зник за пругом життя скоріше, ніж долинув до нас могутній гук його серця, зарядженого тривогою двадцятого віку і любов'ю до української землі», – із сумом згадував Дмитро Павличко.

Пам'ятайте ці слова. Справжній патріот завжди був гордістю будь-якої нації!

І ще. Візьміть із собою в життя щирий заповіт Василя Симоненка:

Але правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.

Перш ніж почати знайомитися з творами Василя Симоненка, поміркуйте, що постає у вашій уяві, коли ви читаєте назви поезій: «Лебеді материнства», «Гей, нові Колумби й Магеллани...», «Ти знаєш, що ти – людина...».

У світовій літературі багато творів присвячено матері. Але вірш, який ви зараз прочитаєте, такий зворушливий і переконливий, що не залишається сумнівів у синівських почуттях автора.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати.
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибрати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибрати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

«Поезія — це прекрасна мудрість...»

Напевно, згадка про матусину колискову навіяла В. Симоненкові такі рядки: *«заглядає в шибу казка», «прийдуть з України верби і тополі»*. Але написаний цей твір про кожного з нас. І для кожного. Покладені на музику композитором Анатолієм Пашкевичем високі й разом з тим ніжні слова стали народними.

Довгою вийшла колискова в матері. Спочатку вона переносить сина у справжню казку, в якій є дивні «зорі сургучеві» і якась істота «досада», що може нашкодити дитині, і теплі ті ж самі зорі, що вміють ховатися під віями. А найголовніше – у цій казці є лебеді, символ чистоти і вірності, символ материнських рук, що, мов крила, завжди супроводжують сина, захищаючи його...

Ви вже вивчили багато колискових, знаєте, що це за твори, які їхні особливості. Що спільного у відомих вам колискових з поезією Василя Симоненка?

А потім мати з казки повертає дитину в реальний світ. Вона розуміє, що виростають сини й відлітають, немов у вирій, у доросле життя. І в тому житті вже нема теплої і затишної колиски, уже далеко рідний поріг батьківської хати. Там, у дорослому житті, порине син у вир кохання, але там ховаються і приспані матеріні тривоги.

І, нарешті, вона розповідає найголовніше: що є для людини найбільшими цінностями в житті. Незаперечною істиною для сина має бути те, що не вибирає людина в житті лише матір і Батьківщину. І вони такі споріднені, що найчастіше і об'єднуємо ми їх в одне: Україна-мати.

У творчості яких іще поетів ви зустрічали поєднання цих образів?

Яскрава образність твору демонструє вам характер мислення самого поета. Він бачить свою землю як країну чорнобрових мавок, білявих хатин, рожевих лебедів. Його образи поетичні, дуже незвичні, а найважливіше – символічні. І кожен у цих символах знаходить щось своє.

Визначіть, які образи-символи наявні в цьому творі.

А рефреном (повтором) уже котре десятиліття лине над Україною найголовніший материнський заповіт: *«Вибрати не можна тільки Батьківщину...»*.

Тільки-но мати провела сина в далеку дорогу. А ось поет уже звертається до нього як до першопрохідника і першовідкривача! Попередній твір ніби переливається в наступний, який ви зараз прочитаєте, і дивує їх

суголосність і взаємопов'язаність, ніби ми простуємо стежкою людського життя, де за дитинством видніє юність, а за юністю – молодість...

«ГЕЙ, НОВІ КОЛУМБИ Й МАГЕЛЛАНИ...»

Гей, нові Колумби й Магеллани,
Напнемо вітрила наших мрій!
Кличуть нас у мандри океани,
Бухту спокою облизує прибій.

Хто сказав, що все уже відкрито?
Нащо ж ми народжені тоді?
Як нам помістити у корито
Наші сподівання молоді?

Кораблі! Шикуйтеся до походу!
Мрійництво! Жаго моя! Живи!
В океані рідного народу
Відкривай духовні острови!

Геть із мулу якорі іржаві –
Нидіє на якорі душа!..
Б'ються груди об вітри тужаві,
Каравела¹ в мандри вируша.

Жоден вітер Сонця не остудить,
Півень землю всю не розгребе!
Україно! Доки жити буду,
Доти відкриватиму тебе.

Мріяти й шукати, доки жити,
Шкварити байдужість на вогні!..
А якщо відкрию вже відкриті, –
Друзі! Ви підкажете мені...

А ви почуваетесь Колумбами або Магелланами? Напевно, так! Адже скільки відкриттів ви вже зробили для себе, а скільки нових вам ще належить зробити!

Отже, поет звертається насамперед до вас, до юних фантазерів, а мрії, як відомо, можуть змінити світ.

Колись мрійник Жуль Верн вигадав підводний човен і повітряну кулю – нині цим уже нікого не здивуєш! А мрійник Василь Симоненко бачив у майбутньому вільні простори, вільний вітер, вільних людей, що напинають вільні вітрила – наше з вами сьогоднішня! І недаремно давала настанови в життя мати в «Лебедях материнства» своїй дитині – тепер її син має горде ім'я першовідкривача глибинних духовних

¹ Каравела – старовинний вітрильник з трьома або чотирма щоглами, на якому іспанці та португальці здійснювали морські подорожі.

скарбів, надбаних ще його предками. Прислухайтесь до мудрої поетової обітниці: *«Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе»*.

А ви багато знаєте про свою Вітчизну? Чи, може, варто, перш ніж захоплюватися красою чужих і далеких земель, побачити, як велично височіє над Києвом Софія, як причаїлися в сутінках на крутих схилах правого берега Дністра таємничі мури Хотинської фортеці?

Можливо, варто поглянути на Україну з висоти Говерли або вдихнути напоєне східними пахощами повітря заповідника Асканія-Нова, помилуватися блакитними хвилями Азовського моря на Арабатській стрілці? А може, треба піднятися на 65-метрову скелю, на якій розташований неприступний для ворога мукачівський замок Паланок? А примхлива Сула, що в'ється дівочою стрічкою просторами Полтавщини? Її ви бачили?

Ви бачили світанки над Дніпром, коли прокидається могутня ріка, символ землі української? Ось вони які, духовні острови нашого народу! І кожен з вас повинен пізнати їх. Так чинять небайдужі. Так починається Україна!

«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ – ЛЮДИНА...»

Ти знаєш, що ти – людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя – єдина,
 Мука твоя – єдина,
 Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
 Завтра на цій землі
 Інші ходитимуть люди,
 Інші кохатимуть люди –
 Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
 Озера, гаї, степи.
 І жити спішити треба,
 Кохати спішити треба –
 Гляди ж не проспий!

Бо ти на землі – людина,
 І хочеш того чи ні –
 Усмішка твоя – єдина,
 Мука твоя – єдина,
 Очі твої – одні.

Ти знаєш, що ти – людина?.. А вам хто-небудь уже ставив подібне запитання? Ви над ним замислювались?

У вас тільки-но відбулася розмова віч-на-віч з поетом. А писав Василь Симоненко цей твір як заповіт незадовго до смерті. Читач відразу звертає увагу на гостре, емоційне, пряме риторичне (що не потребує відповіді)

запитання. Кожен, безумовно, знає, що він – людина. Але автор випробує нас далі. Він визначає орієнтири, за якими й можна дізнатись – чи Людина ти? А головне все ж, на думку поета, мати сміливість поставити собі таке запитання. Осмислити його.

Ця поезія – суцільна хвиля емоцій, яскравий спалах почуття, прагнення, як і в інших творах, залишити у свідомості читача ключові слова, які не дадуть збрехати: ти – Людина!

Вам уже дещо відомо про творчість і життєву долю поета. Як ви гадаєте, чому саме Василь Симоненко написав цю натхненну поезію?

Поезія перейнята щирими почуттями автора, адже той, хто «натхненно і мудро» крокує по землі, точно чув у дитинстві материнську колискову про рожевих лебедів, подумки підкорював цілі незнайомі світи, знайшов відповідь на питання, хто є Людина, підкресливши неповторність кожної особи у Всесвіті. Бо лише ті, що усвідомлюють свою відповідальність перед життям та іншими людьми, не можуть скривдити або схибити, такі люди нездатні зрадити, бо той, хто творить, завше має чисту душу! Не думайте, що творчість стосується лише літератури, живопису, кіно. І в щоденному житті можна творити подвиг людяності, чесності, доброти, подвиг любові – до людей, до Вітчизни, до рідних і близьких. Творити для людей свято. Бо ж, як сказав поет, «...світ який – мереживо казкове!».

Прочитайте на дозвіллі інші вірші Василя Симоненка, спробуйте уважно осмислити їх. Тепер ви розумієте, чому саме перу Симоненка належить твір «Ти знаєш, що ти – людина...»?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Повторіть Симоненкове визначення автобіографії.
2. Між ким відбувається діалог у поезії «Лебеді материнства»?
3. Згадайте, що, на думку поета, не може вибирати людина (вірш «Лебеді материнства»).
4. Визначіть, до кого звертається автор у поезії «Гей, нові Колумби й Магеллани...».
5. Яка головна думка у вірші «Ти знаєш, що ти – людина...»?
6. Вивчіть (за вибором) вірш напам'ять.

Міркуємо

1. Розкажіть про дитячі роки Василя Симоненка, його родину.
2. Перекажіть власними словами думки матері над синоювою колискою.
3. Чому автор називає своїх читачів Колумбами й Магелланами? Хто це такі?
4. Оберіть правильну відповідь на запитання: «Симоненко ушлавлює у своєму творі “Гей, нові Колумби й Магеллани...” як одну з кращих якостей людини»: а) безжурність; б) терплячість; в) мрійництво; г) відчайдушність.

5. Поясніть, про що йдеться в поезії «Ти знаєш, що ти – людина...».
6. У чому, на вашу думку, полягає символічний зміст образу лебедів?

Аналізуємо

1. Узагальніть свої знання про життєвий і творчий шлях поета і розкажіть, якою людиною був Василь Симоненко.
2. Визначіть, які традиційні для української поезії й оригінальні образи використав Василь Симоненко у вірші «Лебеді материнства».
3. У яких рядках з поезії «Лебеді материнства» автор наголошує на міцному зв'язку людини з Батьківщиною? Наведіть відповідні цитати.
4. Чи можна сказати, що вірш «Гей, нові Колумби й Магеллани...» присвячений Україні?
5. Як ви гадаєте, чому вірш «Ти знаєш, що ти – людина...» написаний у формі звертання автора до кожного з нас?
6. Спираючись на прочитані твори В. Симоненка, спробуйте дати відповідь, у чому полягає сенс людського буття?

Дискутуємо

1. Прокоментуйте слова Дмитра Павличка, сказані про Василя Симоненка.
2. Підтримайте чи спростуйте твердження про те, що в поезії «Лебеді материнства» можна віднайти спільні риси з українськими колисковими.
3. Як ви розумієте вислів: «*В океані рідного народу відкривай духовні острови*»?
4. Оцініть значення рефрену в поезії «Ти знаєш, що ти – людина...».
5. Як ви гадаєте, який зміст вкладає поет у слова «жити спішити треба»?
6. Доведіть, що поезія «Ти знаєш, що ти – людина...» закликає до осмислення необхідності активної життєвої позиції та самореалізації людини.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Справжні митці, де вони не народилися б, мають спільне ставлення до тих понять, які окреслив у своїх творах В. Симоненко: до матері, Батьківщини, народу, мови, національних святинь. Кожен з них замислюється над своїм життєвим шляхом, яким він буде – чи як у Симоненкового перехожого, чи як у всіх тих, хто «бездумно волочать у пилюці очі».

Загалом, творчість «шістдесятників» дуже подібна. І не лише в Україні, а й в усіх країнах колишнього СРСР. Бо всі вони знали ціну свободи й любові до рідної матері і землі, що становили для патріотів єдине ціле. Хочете переконатись? Тоді прочитайте вірш вірменського поета Разміка Давояна «Подорож»:

Ніч іди, наступну іди
і не зраджуй надію,
зірку побачиш попереду ти,
що тільки-но зажеврила.

Рік іди і наступний іди,
не полишай дороги, –
вона сама приведе туди,
де відпочинуть ноги.

Тільки не треба, щоб кожен крок
тішив тебе і радував.
Тисячу років іди вперед
Напевно зустрінеш прадідів...

Якщо ж за зорею ітимеш ти,
а предків все ж не зустрінеш, –
вірного шляху тобі не знайти,
і зірку ти не засвітиш.

Ліричний герой – це образ самого автора в його ліриці, а також один із способів розкриття його свідомості, немовби художній «двійник» поета. У багатьох випадках виступає як чітко окреслена особа, що наділена індивідуальністю, психологічною повнотою внутрішнього світу. Проте ліричний герой не може повністю ототожнюватися з автором, хоча й виражає переживання, почуття, думки поета, пов'язані з тим, що стало предметом зображення у творі.

У поезіях В. Симоненка ліричний герой і автор надзвичайно споріднені, мають спільне світобачення і особисті переживання.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Напевно, ви вже знаєте, що в українському фольклорі й літературі часто використовуються символічні образи. У поезії Василя Симоненка «Лебеді материнства» використано символічний образ прекрасного граціозного птаха лебедя. Тож пригадайте, які ще образи птахів вам траплялись у фольклорних та літературних творах і що саме вони означають. Ось, наприклад, що символізує образ зозулі? Напишіть твір-мініатюру про символ того птаха, якого самі оберете з вашого улюбленого твору.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогоднішнє завдання пов'язане насамперед з вашими знаннями в царині географії та історії. Протягом п'яти хвилин спробуйте написати про таке:

1. Хто такий Колумб і що ви про нього знаєте?
2. Хто такий Магеллан і що ви про нього знаєте?
3. Що це за корабель – каравела?

Можете обрати будь-яке запитання. Влаштуйте конкурс: переможцем вважатиметься той, чия інформація буде найповнішою і найцікавішою. Але розповідаючи, ви обов'язково повинні використовувати образні вислови, лексику із твору «Гей, нові Колумби й Магеллани...» Василя Симоненка.

МАРИНА ПАВЛЕНКО

(народилася 1973 року)

Марина Павленко

Якби моя воля – видала б закон: заборонити нещасливі фінали в казках!..

Марина Павленко

«Райдуга в решеті»

Нам з вами сьогодні випадає нагода познайомитись із надзвичайно талановитою письменницею, художницею Мариною Павленко, яка народилася на Львівщині, у селі Старичі Яворівського району. Окрім того, що вона пише надзвичайно захопливі книги для дітей, вона ще й педагог, викладає в Уманському педагогічному університеті імені Павла Тичини українську мову та літературу.

Ця усміхнена жінка дарує нам хвилини істинного захоплення книгою, її талант належно поцінований в Україні – преміями «Смолоскип», «Гранослов». Ми будемо вивчати її повість «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських».

Давайте замислимось: адже всі письменники, з творчістю яких ви зустрічаєтеся на сторінках шкільних підручників, чиї книги приходять у ваше життя з полиць бібліотек чи екранів комп'ютерів, колись були дітьми! І з ними траплялися не менш карколомні пригоди, аніж з вами, повірте!

До речі, як ви гадаєте, чи впливає дитинство людини на її подальшу долю? Якщо так, то чому? Аргументуйте!

Так от, Марина Павленко відшукує цікаві факти дитячих біографій українських письменників і розповідає про це допитливим читачам. Так, з її книг ви можете дізнатися про дитинство Павла Тичини, Василя Стуса, Василя Симоненка, Ірини Жиленко та інших. А якщо по-справжньому зацікавитесь «Русалонькою...», то знайте: про цю надзвичайно привабливу й неординарну героїню Марина Павленко написала цілу серію книг!

РУСАЛОНЬКА ІЗ 7-В, АБО ПРОКЛЯТТЯ РОДУ КУЛАКІВСЬКИХ

(Скорочено)

1. Вони знову!

От нащо казки з нещасливим закінченням?!

Софійка й досі не заспокоїться. Так гірко! Так шкода Русалоньки! Хочеться в самісіньке вухо закричати нетямущому принцові: «Це ж вона, Русалонька, тебе врятувала!!!».

Але красунчик принц, схожий на однокласника Вадима Кулаківського, не чує. Він усе кружляє в танку з обраницею-обманницею, схожою на

Ірку Завадчук: он і татуювання на плечі таке саме! Русалонька невідвотро перетворюється на сьайливу хмарку і пропливає в небі над Софійчиним балконом. От-от упадуть на книжку солоні краплі...

– Ти плачеш? – раптом озвалася за спиною тітонька Сніжана.

Тітонька Сніжана також порятувала свого судженого. Але не з води. Валентин поламав ногу на футболі. До травм пункту потрапив саме на Сніжанине чергування. Так і познайомились. У них за півтора тижня весілля.

Тітонька поклала свою легку (так і її пацієнти кажуть!) руку на Софійчине плече:

– Я й собі колись за Русалонькою побивалась і не терпіла казок із поганим кінцем. Якби моя воля – видала б закон: заборонити нещасливі фінали в казках!

– То я не одна така? – схлипнула голосно, але з полегкістю.

– У мене вдалась! Правда, нині... – тітонька сумовито провела поглядом хмаринку і сперлась на поруччя, – і я не проти політати безтурботним клубочком пари...

– Ви серйозно, тітонько? – не вірила своїм вухам племінниця. (...).

Як вони любили вечори у колишній квартирі! Мама читала казку, на край ліжка зліталися птахи-зорі, а тісна кімнатина здавалася затишним кубельцем...

Тут – інакше. Мабуть, від незвички: переселились тільки місяць тому. Усі меблі стають проти ночі набундюченими, лихими. Ні сіло ні впало поскрипують паркетини. А тиша – наче води у вуха позаливали. Укритися з головою, заплющити очі... Не бачити, як по кутках збирається пільма, не відчувати, як важчає німота, як налягає на горло. Не помічати, як нашорошилась шафа, як лиховісно прикипіла до підлоги. Як на те, тато повернеться з відрядження аж за два дні. Без нього тутешні вечори ще моторошніші... Якби не поодинокій гуркіт далеких потягів і безтурботне викумування жаб десь аж із Олексівського болота...

Раптом поверхом нижче хтось побіг. Хтось по-молодецькому гасав кімнатами – тільки дверима хрюкало! На тілі виступають сироти, на голові їжиться волосся. До біганини додалися важкі старечі кроки із шарканням, охканням і постукуванням ціпка.

Софійка все глибше заривається в подушку. Мабуть, господарі повернулися. Вони мали від'їхати на півроку? То й що? Зараз і в Москві не дуже заробиш, от і повернулися, не пробувши й двох місяців... Кинулася до відривного календарика: повня! І минулого разу – також... Ці дивні бешкети відбуваються в повню!!! А може, це всього-на-всього фантазія? Софійка читала про людей, котрі піддаються впливу нічного світила. Тоді чому в їхньому старому помешканні було спокійно?

– Ха-ха-ха!!! – прокотилося внизу тонко, ніби здавлено.

Нетямлячись, рвонулася до спальні:

– Мамусю, мамусю, вони знову!..

Мама також не спала. Пригорнула доньку, обхопила колисочку з сном. Так і сиділи, обійнявшись. А там – стукотіло, реготало, хлипало...

Аж як у вікнах засірів світанок, у загадковій квартирі пролунав даленіючий свист – і враз усе стихло.

Так само раптово, як і почалося.

2. Вилазка до шафи

(...). На уроки встигла. Краще б запізналася: з математики все одно підхопила сімку! Кого винуватити? Братика? Русалоньку, через яку плакала замість уроки робити?

Не краще й з українською. Завдання виконала швидко, навіть дала списати Кулаківському, а той... Тільки й бовкнув: «Сенк'ю, ти – кльова!». Та всі перерви підкидав хрущів до рюкзака – не Софійці – противній Ірці Завадчук. Що ж, справжній рятівниці і в казці, і в житті застаються крихти зі столу суперниці!..

Додому не тягнуло. Взагалі, відколи переселились у новий будинок... От і мама каже: гнітить він її. І це, їй-богу, не тільки тому, що обтяжливо й нудно сидіти з дитиною в чотирьох стінах!

Не без утіхи Софійка зробила добрий гак. Тим паче, кортіло побачити колишнього сусіда Сашка, який і досі мешкав у напівпідвальчику.

Сашко, як і завжди, сидів на тротуарі під липою. Біля нього лежали ваги і в'язка штурпаків. Під в'язкою – напис на картоні: «Тирміново продаюця дрова. Приймаюця оптові замовляня». А поруч – відро з пучками яєсту. (...).

Свого часу й Софійка збирала стартовий капітал. Дуже мріяла про комп'ютер. Батьки ж затаїлись: «Поки не купимо квартири...». Окрилена сподіваннями, взялася працювати в Сашка художником (підписувала картонки для товару) і реалізатором за сумісництвом. Більше двох днів не витримала. На сонці нашмалилась, ніс облущився, а вторгувала хіба на пачку морозива. Кинула це діло. Їй не вистачає лише комп'ютера. А Сашко – єдиний мужчина в сім'ї. Мама працює прибиральницею, та й то часто хворіє, а в сім'ї ще трійня малих сестричок. (...).

Вона заторохтіла про гімназію, про новий двір і його собак та котів, про тітоньчине заміжжя і пережиті нічні страхи. Переказала навіть казочку про Русалоньку, тільки очі ховала, як ішлося про принца, так схожого на Вадима.

– Хочеш, наступної повні підкрадемося до тієї квартири? – покруглили Сашкові очі. – Ночами я вільний від бізнесу.

– Жити набридло?! – зойкнула перелякано.

– Ні-ні, ти подумай! (...).

Удома таки наполохались. Мама й тітонька нервово зметували тканину, по черзі термосили братика й висіли на телефоні. (...).

– Доню, коли звільнишся, полізеш до шафи. Треба дещо знайти. (...).

– А що шукати? – перепитала, коли тітонька поспішала до вітальні.

– Коралі, Софіє, коралі! – проспівала Сніжана, яка вже встигла ускочити в сукню для примірки.

А мама, підметуючи поділ, повідала, що кожна жінка їхнього роду під вінець одягала коралі. Намисто дісталось ще прапрапрабабі.

Ілюстрація до книжки
М. Павленко

Відтоді передавалося з роду в рід на щастя. Хоча Софійчина мама чомусь його всерйоз не сприймала. Вдягла тільки з поваги до реліквії. А по весіллі відразу кудись поділа, здається, таки до шафи. Якби не сестра – чи й згадала б?..

Стара шухляда неохоче, з басовитим рипом вилізла на світ Божий.

«Комедія! Прорипіла щось, ніби кор-р-ралі. Хитрюща, знає, що шука-тиму», – подумала Софійка. (...).

Сподівалася побачити щось незвичне, розкішне. Як ото величні морські химери з книжок і телевізора. А з'ясувалося, що це всього-на-всього коротенька, на обхват шиї, низка дрібних вишнево-коричневих трубочок.

Сніжана приклала коралі до своєї ніжної шкіри, і низка немов засвітилась, ожила. (...).

Вибігла на балкон, задивилася на захід сонця і уявила: вони з Вадимом Кулаківським стоять у церкві перед вітварем, а на ній – коралі...

Коли нарешті зібралась поскладати назад газети й фотографії (роздивитись би їх до пуття – таж математики не довчила!), помітила, що шухляда... замкнена!

– Навіщо було замикати? – сердилась тітонька Сніжана, знову колупаючи невидимкою в замковому вічку.

Та не замикала Софійка! Навпаки, залишила висунутою, щоб усередині протерти!

– Все шкереберть! – нервувалась тітонька. – Мені сукню переробляти, а тут грайся з вашими замочками!

– А шафа ця таки загадкова! – бубоніла Софійка, запихаючи до шухляди старі папери.

3. Розмова під акацією

(...). Уже коли рушала додому, розминулася з Вадимом у коридорі. І він подивився! Вперше за весь день! Погляд, від якого хотілося вирости, вирівняти плечі, розправити... розправити комірець. Але що це? Коралі?! Вчора забула зняти! Ось чому всі її розглядають...

Але ж Вадим!.. Він же подивився не тільки через коралі?! І вона зараз у цьому переконається!

Навпрошки подалася парком і ніби випадково опинилася на стежці, якою ітимає Кулаківський.

А він уже сидів на пеньку, під кущем квітучої жовтої акації. Сидів і димів цигаркою! (...). Але ж хлопець Софійчиної мрії не мусив би палити...

– А що ти про мене знаєш?.. У мене, може, дитинство було – куди твоєму братись! І молодість – не легша!

– Це ж чому? – Помітила, що красунчик устиг її розжалобити...

– Гм... Предок лиш бабки висилає, а сам чортзна-де. Мати сто років не з'являється. Кентуюсь біля старої – до живих печінок дістала. Усе ние, все дорікає! Що нав'язався на її голову! А мені по барабану: хай би валила на всі чотири боки, була б квартира – сам проживу. В мене, як хочеш знати, рід проклятий. Гроші ведуться, щастя – ні грама!

– Як це – проклятий? Звідки ти взяв?

– Елементарно! До сьомого коліна! Стара не признається, за що. Мовляв, зібрались якісь ханурики і прокляли. Відтоді той спився, той убився. Татів брат від наркотиків помер. Дід щез. Баба казиться, що з нашим

проклятим родом зв'язалась... – Хлопець ефектно сплюнув убік. – Коралі в тебе класні! (...).

Вадим давно зник у гущавині. А Софійка ніяк не годна дати раду численним думкам. Це ж треба! Вадим довірив їй таємницю! Ірці, певно, таке їй не снилося! (...).

6. Хлопчик зі світлини

Ранок був гнітючим. Тато пішов на роботу набурмосений, Ростик вередував, мама ледве стримувалась, щоби не сваритися.

До школи аж ніяк не тягнуло. Хоч і мала нову зачіску з численних переплетених навхрест кісок, споруджену мамою вчора перед оглядинами. Але їй удома лишатись – жодного бажання.

Уроки відсиджувала. Зачіски Вадим не помітив. Ірка Завадчук прийшла з зеленими нігтями, й уся увага дісталась їй. Хлопці радо взивали її Іркою-упиркою, за що не менш радо отримували від неї лінійкою по головах.

Проте Софійка все ж відчула якийсь невидимий зв'язок із тим, про кого мріяла. Ще б пак, тепер їх єднала таємниця!!!

Після уроків поспішила до Сашка. Це при ньому востаннє бачила коралі!

– Ти не знаходив мого намиста? – спитала холодно, не давши ні отямитись, ні радісно підскочити назустріч.

– Отого морського? Ти поклала його до кишені! Ти ще мала віддати його тітці Сніжані! (...).

Софійка відчинила шафу і, підібгавши ноги, всілася на лахи поверх шухляди. Цієї миті, напевне, випадково зачепила дверці, і вони зі скрипом зачинилися.

– Кор-р-ралі! – передражнила Софійка дивний скрип і вже хотіла було звільнитися з мимовільної пастки, як...

...Софійку засліпило сонцем. За секунду оговталася неподалік від тітоньки Сніжани, яка саме картинно притулилася до високого чоловіка.

– Ще кадрик – про всяк випадок! – гукнув фотограф. – Сторонні, відійдіть: не бачите – знімаю! Порозсідалися тут!

Сторонні – це, мабуть, Софійка? Леле! Так само підібгавши ноги, вона сидить – не в шафі, ні! – на присипаній сосною хвоєю траві лікарняного дворища. Позаду – корпус травматології. Софійка що, у... світлині? Це той день, коли Валентина виписували з лікарні, день, коли він і Сніжана сфотографувалися на згадку?

Бути поміченою зовсім не входило в її плани. Лиш уявити: порозмовляти з тітонькою... кілька місяців тому!.. Добре, що сонце їй прямисінько в обличчя, а то... (...).

Аж тепер зауважила, що навколо... жовтіло осіннє листя. У дворах квітували... не бузок, не ряст – чорнобривці! Зі школи поверталися політньому засмагли школярі.

Справді, з женихом тітонька познайомилася восени! І, прийшовши зараз додому, Софійка не застане Ростика (адже восени він ще не народився)! Ба більше: цієї осені вони ще не переїхали до нової квартири!!! Як же дістатися до нового дому, до братика, до мами?

Намагалася згадати кожен попередній крок. Шафа! Гм, якби тут були дверці шафи чи хоч би світлина!

Хвилинку! Що сказали дверці, коли зачинялися? Кор-р-ралі!

– Кор-р-ралі! – гукнула щосили.

Але нічого не змінилося. Хіба перехожий озирнувся подивовано.

– Отже, не коралі... – Дівчинка гарячково потирала долоні. – Тоді що ж? Може, не коралі, а навпаки? Як буде коралі навспак? І-і... Ілар-р... Ілар-р-рок!!! (...).

Софійка уклалась до ліжка й думала. Ти диви, як у комп'ютері! Відкриваєш спершу диск, тоді папку, тоді обраний документ. Тут же спочатку шафу, далі кладеш на коліна світлину... Потім Софійчині думки розхитало, закрутило поміж зірками і понесло-понесло-понесло до манливих незвіданих світів...

7. На хаті

Думала про чудасію із шафою, коли, повертаючися з уроків, піднімалася сходами. (...).

– То скільки даси? – почулося з-за куща жовтої акації.

У відповідь прозвучало щось невиразне.

– Тьху! Мені за це по дві за грам давали, та й то я їх послав! – Голос видався напрочуд знайомим.

Як ти гадаєш, чи розмова Вадима з якоюсь людиною, підслухана Софійкою в кущах, могла мати щось спільне із зникненням коралів? Обґрунтуй свою відповідь.

Хтось знову щось пробелькотів.

– Короче, я до школи. Як розродишся, підгрібай увечері на хату!

Вадим?!

Не встигла й заховатись, як він ступив на стежку і, красиво сплюнувши, поспішив у бік школи. Не озирався, тож Софійки не помітив. (...).

8. Підслухана розмова

(...) Софійка вміла міркувати. Еге ж, нині все змінилось не на Ірчину користь. По-перше, і Вадимова поява у їхньому дворі, і його вчорашня ніяковість – усе свідчило про його небайдужість до неї, Софійки. По-друге, те, що він ось кидає по Ірчиних ногах соснові шишки (пацани навипередки починають і собі кидати), даруйте, аж ніяк не межа Софійчиних мрій. Її мрія – аби під ноги кидали букети... лілей, білих садових лілей, яких найбільше любила з дитинства!.. А шишки... Хай ними Ірка тішиться!

На центральній алеї, заповненій численними ятками, Вадим купив Ірці морозиво. Паршивеньке, звісно, хоч і дороге: Софійка не любить із чорносливом. Навіть почула, як гордовито сказав:

– Чотири п'ятдесят? Фігня! Для мене гроші – не проблема, ще й трохи лівих учора перепало!

Ірка Завадчук бридко самозакохано хихикнула.

– Хочеш, і тобі куплю? – раптом при всіх обернувся до Софійки.

– Дякую, такого не їм! – пирхнула, мало не онімівши з несподіванки. Ірка знову хихикнула – вже не так самозакохано.

Що таке ліві гроші, Софійка розуміла не зовсім, бо на уроках такого не вчили. Але щедрий Вадимів жест розчулював. І давав привід знову щасливо, до почервоніння кінчиків вух, думати: з тобою, Вадимчику, все не так просто!..

Урок давно скінчився, і біологічка дозволила тим, хто живе неподалік, іти додому.

Здолавши перелазик, Софійка з подивом помітила, що опинилася саме на тій вуличці, де жив загадковий хлопчик зі світлини. Ось і той дворик, тепер – із тюльпановим квітничком! Спершу навіть не впізнала: бачила-бо востаннє в жовтому опалому листі!

– Скільки я тобі казала, щоб туди не ходив! – долинув із розчиненого вікна жіночий голос.

– Я тільки попросив грошей на цирк: ти ж не даєш... – відповів хлопчик.

– Ще й грошей просив! І що? Поживився?

– Нема в нього зараз... Може, коли цирк наступного разу приїде...

– Звісно, нема! Для нас у нього тепер нічого нема й не буде, як ти не розумієш! Тепер усе для іншої! На весілля!

– Але ж він подарував тобі...

– Що? Отой копійчаний пучок ряту?!

– А мені колись – шоколадку...

– Отоді? Ще восени?! Працюючи на гуртовій цукерковій базі?! Щедрий татусь Валентин, нічого не скажеш!..

– Але...

– Годі! Щоб я про нього більше й слова не чула!

Софійці стало не по собі. Невже таке може бути? Варто все добре обмізкувати!

9. Чоловік із виколотими очима

(...) Бр-р-р! Знову це фото! Здається, кілька разів одкидала його пода-лі, а воно знову на світ вилазить. Такий зловісний цей чоловік без очей! А фотографію треба повернути. Просто підкласти в сумку Вадимові.

Чи таки зважитись? Цікаво, які все ж у нього очі? Ет, будь що буде! Ризикну!

Софійка бере світлину і зачинається в шафі.

– Готово-с!..

Гладкенький лисуватий фотограф догідливо зиркає з-за фотокамери на високому штативі.

Софійка мерщій ховається за важкою ширмою. На світлині ширма чорна, а у світлі ламп – зеленувата, оксамитова. І пахне тут, як і в їхньому старому домі, вогкістю й пилом, а зовсім не цвіллю й нафталіном, як думала раніше.

Нарешті оглядає чоловіка, який позував перед об'єктивом. Той самий кожух, а от борода – руда, як вогонь. І очі. Жовті, хитруваті.

– Щоб мені, голубчику, було, як годиться. Не кому-небудь робиш!..

Згрібає шапку й тупцяє до виходу. Софійка, виплутуючись із ширми, крадеться услід. У сінцях той надягає шапку й весело бурмоче:

– Цілий Вишнопіль дізнається про Гордія Кулаківського! Тепер усі в мене отут! – показує великого кулака. І регоче: – В кулаці у Кулаківського! О!

Відчиняє важкі різьблені двері й – о жаж! – ступає на засніжений, аж тріскучий від морозу поріг.

Чом одразу не здогадалася, що тут – зима? Убралась би тепліше! А так рипає по снігу в кімнатних капцях. Перехожі подекуди здивовано озираються. Ет, навчитися б ще ставати невидимою! (...).

Тітонька Сніжана війнула парфумами з дверців шафи і легкою рукою, такою приємно прохолодною, мацала Софійчине чоло.

– Боже, долоні – як жабенята! Наче з полюса! Ледве тебе знайшли. Аж тут, у шафі, напівживу!..

10. День відчинених дверей

(...). Щойно баба Валя пішла, коли знову дзвінок. За дверима – Валентин! Він мав падати мамі до ніг, але впав у крісло.

– Тільки ви маєте на неї вплив! Благаю, вмовте мою Сніжану викинути з голови те ідіотське... те намисто і не відміняти весілля! Я куплю їй таких тисячу, тільки хай не розбиває мого серця!

Мама розчулилась і заплакала, та, на жаль, сестричка була невблаганною. Хіба мама не пробувала її переконати? Сніжана як уб'є собі в голову...

Ет, все одно вже не засне! Софійка загорнулась у ковдру і вийшла з кімнати.

– Мамо, мені снилося... Тато покинув маленького хлопчика й одружується з іншою!.. А синові не хоче дати грошей на цирк! Мовляв, у нього немає. Уявляєш, і він тепер не піде в цирк!!!

– Софійко, то був тільки сон! – Мама рушила до Валентина. – Ходімте до кухні, за кавою поговоримо.

– Так-так... Тобто ні, дякую. Я пішов. Так-так... Наснилося. До побачення! – Ошелешений Валентин позадкував до виходу. І марно його вмовляли зостатись на каву! (...).

Закуняти Софійка не встигла: у двері постукали. Не квартира, а вокзал!

Це був Сашко, схвильований і захеканий. Виявляється, годину тому до нього підійшов якийсь. Заявив, що бачить у хлопцеві клепку і хватку, тому хоче дати йому трохи підробити. Мовляв, шукає помічників для торгівлі коралями. Хай Сашко до нього зайде о сьомій вечора: побачить, що це таке, почує, що до чого. (...).

Мама й тітонька довго не розуміли, з якого доброго дива хворій Софійці необхідно йти з дому. Лиш коли натякнула, що від цього, можливо, з'ясується щось із коралями, відпустили. В їхніх очах спалахнув вогник надії.

Та це ж той самий тип, котрого підслухала в парку, з котрим зіткнулася у Вадима!..

– Недобре починаєш! – накрив той Сашка мокрим рядном. – Уже й стукачів за собою тягаєш! Стоп, – це вже до дівчинки. – Ти начебто Вадо-

ва подружка? Тоді все окейно: свої люди! Може, щось маєш на продаж? Я у Вада на днях негаліме намисто купив, ще й задешево! Вішає локшину, ніби знайшов! Ось, дивіться і вчіться! Гнила вишня – найцінніший колір! І виклав... Софійчині коралі!!!

Від несподіванки мало не крикнула: «Мої!». Хоч тоді, мабуть, її просто виставили б на вулицю. Оце так! Отже, Сашко не винен? Вад? Кулаківський? От тобі й Вадим – дим!..

– О, моя тітка хоче саме таких! – якомога спокійніше мовив Сашко. – І що в них гарного? Коли справді надумас, то яку ціну казати?

Тип заправив стільки, що в дітей відняло мову. (...).

Малофонтанна, три. Сюди прилетіла, щойно попросилась із Сашком. У душі клекотіла буря, а зайти не було відваги. Що скаже? Як доведе?

– Ти до мене? – почулось позаду Вадимове.

– Нащо вкрав моє намисто?!

– Ова! Он ми якої! – најачився хлопець. – Так, украв. Сорі, сорі, сорі! Легко тобі, чистенькій, судити. А врубайся в мою ситуейшен! Прикинь: бабки у мене – є! Якого дідька красти? А тягне мене! Щось наче вело за тобою, коли – пам'ятаєш? – гуляла зі своєю малявкою. Щось підбивало підглянути, як ти зняла коралі й поклала до кишені. Потім, уже біля твоєї нори... Ти до малявки сю-сю, щось там упало в тебе, а я – до коралів. Уже на таких штуках руку набив! Ти ще тоді мене засікла, вловлюєш? Ну, думаю, гайки, застукала! Аж ні: ти хоч би хни!

– Але ж продавати?!

Вадим нервово розкурив цигарку.

– Облом же тобі його вертати! Думаєш, легко було? Ще невідомо, хто більше страждав! Он і морозиво тоді в парку... Чому хотів тобі купити? Якби отут, – показав на серце, – не пекло, і не подумав би! Не я краду – прокляття моє краде! Тобі одній, прикинь, звирився! І бабки чесно віддав би, та, як на зло, всі у ділі. Може, колись...

Леле, зізнався! Як гарно все пояснив! Як тонко передав почування! Який же він... Софійчині докори розтанули, як дим. Вадим – дим! Тільки щемлива жалість... Ні, вона таки звільнить Кулаківського від прокляття! (...).

Як відреагувала Русалонька на злочин Вадима? Якою була б твоя реакція? Чому?

11. Щедрий вечір, добрий вечір

(...) – Н-не хазяїн, д... дворянин Міщенко!.. – Чоловік застережливо підняв руку... – Писати? Чого ж це не вмю?! Ха-ха! Хрестика!..

– І на оцій бомазі розпишешся? – Кулаківський витяг з-за поли скручений сувій. – Та хоч би й умів, то вже не розпишешся – п'яний.

– Я п'яний? Я не розпишуся? Ану, де? На лобі твоєму? (...). Дай лиш перо й чор... чорнильницю!.. Д-де писати?

Кулаківський хутко згріб найдки, простелив на столі аркуша й подав перо.

– Отуто. Поцілиш?

Міщенко, здається, хотів іще щось виголосити, але мовчки взяв перо, довго й кучеряво шкрябав ним на папері, безсило відкинувся на лаву й голосно захропів.

– Хи-хи! Всі ви у мене тут! – Втішений Кулаківський метнувся до скрині, замкнув у ній бомагу й узявся випроводжати гостя.

Софійка залишилася в кімнаті. Чула тільки, як рипнули двері, як хихотів господар і як даленіло хрипке і п'яне: «...В нім сино-о-очки – як соко-о-оли... Ще-е-едрий вечір, до-о-обрий...».

13. Замість весілля

(...) А по обіді Софійка підійшла до Сніжани. (...).

– Зайдімо на хвилинку! – потягла тітоньку Софійка.

– Ще сюрпризи? Господи, скільки можна?! – зойкнула та.

Але вони вже стояли на порозі. (...).

Трохи ніяковіючи перед гарненькою тіткою, тип довго не міг знайти потрібних коралів. Софійка вже й зневірилась, коли нарешті уздріла рідненьке – розцілувати готова! – намисто. (...).

– Нема лиха без добра. Це Боже провидіння, що вони загубилися, – сказала Сніжана, як поверталися додому.

– Тепер коралі зберігатимуться тільки у вас! – із полегкістю мовила Софійка.

– О ні, досить! Більше заміж не ходитиму! Це вже тобі... Візьми їх, Софійко! І не губи!

14. Гірке похмілля

Площа вирувала, гула й клекотіла. Софійка намагалася зорієнтуватися. Так, це приблизно центр Вишнополя: он сяйливі ратуші базару (у Софійчиному часі його називають старим). А на місці тієї церквочки нині пам'ятник, обсаджений блакитними ялинками...

Спершу шукала схованки, але невдовзі збагнула, що її ніхто не помічає. Зважившись, навіть ущипнула якогось чоловіка за лікоть. Той озирнувся – і... нікого, схоже, не побачив! Невже стала невидимою? Чи не завдяки намистові? Намацала під коміром тоненьку низку. Відщібнула, поклала поруч на сніг.

– А я думаю, хто це щипається? – обернувся вдруге чоловік. – А це якийсь дівча-недоросток! Чого вдома не сидиш, горшків не глядиш, а по таких сурйозних збориськах швендяєш?

Ти ба, напався! Підняла коралі, надягла мерщій на шию. Втретє чоловік озирається: що за мара? Нікого! Вчетверте – нікого! Перехрестився та й став далі слухати, що кажуть.

Софійка вслухалась і собі.

– Маєтності дворян Жуковських, Пашковських, Їжакевичів, Дульських і Старосвітських, а також їхнього предводителя Міщенка з його великодушною згоди сукупно з хатами, худобою, десятинами поля, а також шляхетськими званнями вважати однині проданими панові Гордієві Кулаківському за вищевказаною ціною. Понеже всі гроші сплачено в акурат Данилові Міщенкові, під чим він власноручно підписався, з усіма претензіями звертатися до нього...

– Простіть! Не винен! Не брав! Не хотів! Лихий попутав! – каювся нещасний одурманений Міщенко, але його ніхто не слухав. Натомість кожен норовив дати йому добрячого штурхана.

– Тихо, люди, тихо! – На кін вийшов Гордій Кулаківський.

Юрба притихла.

– Кожному, хто схоче, дозволяю викупити свою частку! – заявив той. – Звертайтеся до мого економа... (...).

15. Поповнення родини

Здається, ще ніколи з такою радістю не поверталась до власної кімнати! У тій минувшині – мовби на чужині! Вона нічого не зробила, не запобігла злочинів! Чи мала вирвати перо з рук п'яного Міщенка? Чи вихопити злочасного папірця у Кулаківського та кинути в піч? Не те, не те... (...).

16. Порада

Софійці набридло швендяти за Гордієм Кулаківським, який доводив до кінця нещодавню обгородку. Вона втомлено зупинилась перед церквичкою на майдані. Була в коралях, тож поодинокі перехожі не помічали її.

– Що засмутило тебе, дитино? – почувла зненацька.

Остовпіла. Під муром, просто на засніженій бруківці, втупившись у Софійку невидючими очима, сидів старець. Сліпий старець!

Гарячково занишпорила в кишнях: дякувати, в правій, недірявій, ще завалалося десять копійок (у кишнях часом знаходиш більше, ніж сподіваєшся!).

– Ця монета – не з нашого часу! – обмацав милостиню тремтячими пальцями. – Ти – з майбутнього?

– Так, – отетеріло кивнула.

– Людям не дано міняти обставини, – казав, наче до себе і наче відповідав на Софійчине запитання. – Хоча іноді... Варто спробувати. Надто ж – коли хочеться змінити на краще... Тут, дитино, тобі нічого робити. Кулаківського його жертви вже прокляли...

– Де? В оцьому храмі?

– Хіба не однаково, в храмі чи не в храмі? Біда в тім, що із серцем.

– А Міщенка? Він же теж завинив!

– Його виблагали-вимолили родичі. Тож зглянулись на авторитет і мудрість його батька, на дітей... І йому віділлється... Але тут ти нічого не відієш...

– Що ж мені робити, дідусю? – кинулась до старого, як до рятівної соломинки.

– Перебирайся потрохи вперед, від покоління до покоління. Десь зустрінеш ту мить, коли можна спинити інший злочин, коли здатна будеш відвернути невідворотне. (...).

18. Канікули почалися

(...) Вадим сказав, що зможе прийти ввечері, не раніше восьмої. Куди? Хай це буде знайоме місце під акацією. Навіщо фотографії? Потім пояснить. (...).

Під акацією – нікого. І не дивно: наручний годинник підказував, що вона прибігла зарано. От і гаразд: віддихається і позбирає розбурхані думки.

Вадим запізнювався на хвилин двадцять. Невже підшукує букет?

Нарешті!

– Ти чого? – кинув з ходу. – Попереджаю: бабки за твої коралі вернути не зможу. На днях нас із компаньйоном накрили під час операції, ледве відкупились. Отак-от...

Замовк, наче вдавився, витріщившись на Софійчину шию. Навмисне чи випадково, але на зустріч прийшла в коралях. Мабуть, усе-таки забула зняти!

– То інша тема. В мене до тебе ось що: познайомилась із... із класним екстрасенсом. Аби розвіяти прокляття, йому потрібні світлини... фотки твоїх предків. Можеш позичити? – Мала напередодні вдосталь часу, аби придумати найвірогіднішу версію.

– Екстрасенс? Оба-на! – Вадим збагнув, що ніхто не збирається пред'являти йому претензій, і подобрішав. – А він може вгадати, йти мені в долю з одним другом чи наколе?

– Не знаю. Спочатку фотографії. Чиї вони?

– Ти б краще у моєї дияволиці спитала! Вона любить над ними нюни розпускати! А я нагріб, що трапилось, і за те подякуй! Десь, правда, була ще така прикольна фотка! На ній мужик із виколотими баньками! Не знайшов!..

– Нічого, спасибі й за це. (...).

20. Ревізія в шухляді

(...). Не так швидко, як Сніжана, але й Софійка зрештою спромоглася відімкнути шухляду. Миші не було, Чорнобілка розчаровано нявкнула. Були чобітки. Вона що, мала узуті в них панну Юзю? Коробка від парфумів. Це хіба для якогось розбитого серця! Газети й світлини... Як можна дати раду цим газетам і невідомо чиїм фотографіям? Ось, наприклад, у газеті «Зоря Вишнополь» за 1982 рік прочитала: «...Вийшов з будинку міліції сивий чоловік і вхопився за голову: “Це ж сорок років життя в підземеллі угробити!”. Судити за дезертирство його вже не стануть: закінчився термін дії закону. Та хіба він сам себе не засудив до найтяжчої міри покарання?..».

Тю та й годі!

О, світлина поживкла... Дівчатко з великими наполоханими очима... Забере до бабусі в Половинчик, розпитає.

Ця газета просто-таки розпадається від старості. (...).

27. Франя не здається

На кілька днів мов очманіла. Або хвостиком ходила за мамою, або сиднем сиділа в залі чи на кухні біля когось із рідних. Тато навіть дивувався:

– То завжди зачинається в кімнаті, а це не відходить від гурту. Така домашня!

– Здається, на Софійку погано впливає місто! Із Половинчика вона приїхала як нова копійка, а тут... – додала мама.

– Ти, племінничко, закохалась!

Тітоньці, звісно, тільки кохання в голові!

Ночами тремтіла від страху. Прокляття таки діяло. Родина розвалювалася, хоч, видно, грошки мала неабиякі. Як мовить Вадим, бабки є, щастя – ні грама!

Чи могла вона, Софійка, чимось зарадити? Якби, наприклад, випередила Фрола, відштовхнула його від скрині? Чи той шалапут послухався б її? А могло статися, що мама і тато марно шукали б у цьому часі свою загублену доньку! Та і небо з землею не сходилось ніде. Отже, тут вона діяти не могла.

– Уявляєш, того хлопця... з фотографії... що зі старшою жінкою... Він застрелився!!! – тільки й змогла сповістити Вадимові, коли знову зустрілися ввечері під акацією.

– Не пам'ятаю, про кого це... Тих же фоток – валом! Але чого так злякалась, наче він при тобі ласти склеїв? – заспокоїв Вадим. – Це було так давно, для нас уже – як серіал, в'їжджаєш?! Той фраєр досі все одно б не протягнув! Тож не розпускай нюні, а валяй далі: мене вже це прокляття задовбало!

Як не дивно, але Вадимові слова подіяли. Він, як завжди, розсудив правильно! Треба валя... ой, діяти!

– Чому не прийшла вчасно? – Немолода селянка у картатій хустині й свиті, накинутій поверх вишиванки, суворо дивилась на гостю. – Зілля вже перестояло, місяць спадає!

– Не могла. Хоронила брата: застрелився ненароком! – пояснила Франя.

– І що, після похорону – зразу весілля?

– То вже мій клопіт! Ти своє зроби! (...).

– Слухай уважно. Сьогодні по обіді Клава до ставка прийде шмаття полоскати. Налякай! Переляк на воді найтяжчий. Від нього ніхто не відволодає. Тільки повного кухля вже не лий Корнієві: лиш половину. Перестояло. Сили в ньому більше, ніж треба.

Франя сховалась за широким престарим деревом і стала чекати. (...).

Софійка забачила вдалині дівчину з пранням на коромислі, впівголоса озвалась:

– Не йди туди! Вернись додому! Біля води біда чекає!

– А-а-а-а!!! – заверещала дівчина і, покинувши коромисло, щосили побігла геть. – Нечистий промовляє! Нечистий!!! (...).

Не встигла дівчина сезнути з очей, як із протилежного кінця, просто назустріч Франі, йшла, виспівуючи... прапрабабця Клава! Дівчатко зі сполоханими очима!!! Ось на кого панна Кулаківська зуби гострить! Ось хто перейшов їй дорогу! Що ж робити? (...).

– Гар-гар-гар-гар-р-р! – вискочила з-за дерева Франя.

Софійці не вистачило якогось кроку!..

Клава сторопіла, звереснула. Замість утікати до берега кинулась у ставок. Дівчата, які, очевидно, теж ішли прати й усе бачили, вчасно витягли сердешну на суше. Вона ж кричала щось несусвітне – можна було розібрати тільки слово «пес», – рвалася до води і безтямно відштовхувала подруг. Таки збожеволіла? (...).

30. Назрівають важливі події

(...) Щойно зайшла до своєї кімнати, як почувла, що з балкона її хтось гукає. Хто? Голос наче не Вадимів.

– Привіт... – побачила внизу... Сашка! – Ти чого?
– Спустиись, є серйозна розмова!
– Ой, яке все у нього серйозне! Намисто викупили, шоколадку з'їли, чого ще тут вертїтись?
– Не забула? – прошепотїв таємниче, коли зїйшла донизу.
– Про що?
– Я порахував: через два дні, тобто ночі... Повня!!! – Його очі покругли-ли на все дрібненьке личко.
– Ти таки надумав? – Холодні мурашки побїгли спиною, аж пересмик-нула плечима.
– Могла б уже й вивчити, що я своїх рішень не змінюю! – Хлоп'як злегка образився. (...).

Знайшла в «Губернських відомостях» у рубриці «Вісті зі столиці» по-відомлення:

«Двірника з маєтку барона N після невдалої спроби викрадення баро-нової єдиної дочки панни Ю заарештовано й відіслано до Сибіру на три роки. Все майно злочинця перейшло до рук його опікуна пана К».

Не інакше, як Гордій Кулаківський! Ось чому в його нащадків і досі валяються світлини Міщенка-молодшого! Ото вже загребущий! А Міщен-ко, виходить, потрапив на фронт після того, як відбув покарання. І, як сам зізнався, встиг із кимось одружитися. Утім, двоїста душа – питома риса Міщенків!

Кулаківська ж тим часом підпоює Корнія приворотним зіллям. Парубок Франі не цурається, ба більше, підтакує, коли Франя обзиває Клаву дур-нуватою!

Що ж робити? Часу мало. Мерщій у шафу... (...).

39. Пророкування старця

Софійка гнівалася на себе. Вона бачила, як поступово діє прокляття, але нічого не зробила, щоб перешкодити йому! Найстаршого Кулаківського прибито мішком із власним скарбом у власному ж домі. Ще напередодні його молодшого самовпевнено-легковажного сина застрелила власна зброя. А ще до цього, казали, померла їхня матінка. Франя теж карається. (...).

Усіх Кулаківських неминуче вражає прокляття – отож виходити заміж за Вадима Кулаківського поки що було б вельми необачно й небезпечно. Також не йшло з голови почуте-побачене в іще одній мандрівці у минуле. Тоді сліпий старець дав бабуні Клаві заповітне намисто! Дав і мовив:

– Як народиться в тебе Корнієва дочка, ти одужаєш! І ще пам'ятай: захочеш собі нову долю знайти – вбери ці коралі і не скидай. Коли щастя прагнеш дітям-онукам своїм – убирати не здумай, заховай далеко й по-даруй своїй доньці аж на весілля!

Ось чому прапрабабуня намиста ніколи не вдягала. Тому ні щастя не мала, ні віку довгого! Заради нас пожертвувала!

Але... Прокляття діє, а вона, Софійка, мовчки спостерігає! І досі не може вловити мить, коли зїйдуться небо і земля. І, що найприкріше, їй анітрохи не хочеться рятувати цих скупеньких людців! Як там вчили на позакласному читанні, у Тичини? «Та нехай собі як знають, божеволіють, конають: нам – своє робить...».

Саме так: нам своє робить! Допоки може, Софійка робитиме все, що їй під силу! (...).

42. За здоров'я Катерини

Софійка потрапила до Кулаківських якраз на обід. За широкими дерев'яними столами сиділи вишнопільці та всі ярмарчани, які цього дня зустрілися Василеві та його дружині Олені. Прийшло багато жебраків, Софійка виглядала знайомого старця, та його не було. (...).

– А ви ж ізвідки? Бачу, не вишнопільський? – спитала молодичка вусаня, який сидів праворуч від Софійки. (Добре, що не Софійку!).

– Це як сказати, – ворухнув той вусом. – І дід мій звідси, і батько. Та й дядько мешкав тут із сім'єю – виїхав далеко, з нами не родичається.

– Як вас прозивали? Ніби ж усіх тут знаю! – допитувалась цікава жіночка.

– Як прозивали, тепер уже не звуть! – загадково підморгнув чоловік. – А якби знали моє колишнє прізвище, то не сидів би я тут з вами! Бо, чув, предки цих Кулаківських добряче насолили моєму дідові, добряче його, тюхтія, підвели під монастир!

– Е-е-е, стривайте... Міщенки, чи що?

– Тс-с-с! – Вусань грайливо поклав пальця на уста молодиці. – Та й ніякий уже я не Міщенко: батько мій переписався по-іншому, і я по-іншому пишуся!

– І як же? (...).

– Ну, гаразд, тільки вам відкриюся. Може, чули про розбій, вчинений Мішкою Белим в одному столичному замкові? У громадянську війну? Розбив буржуя ще й хорони підпалив! Чули?

– Ні, а що?

– Так от: Мішка – то мій батько! Навмисне придумав зватися Білим: чистим, значить, без гріхів попереднього життя. Розумієте? Мішка той ще довго жив, у Кривих Колінах начальствував, нове радянське життя будував. А перед смертю признався...

– У чому признався?

– Ну добре, лише вам! Помираючи, повідав: той маєток був його колишньої коханки, графині Юзефи... Щось не помирились вони – Мішка з гарнізоном і напав на маєток. Але Юзефа з дітьми (одна дочка від Мішки!) встигла утекти. Нині вони десь за кордоном, а маєток до кінця не згорів і, либонь, досі стоїть. Можна вважати, з нього й мені частка належиться! А сестру маю, уявіть собі, за кордоном! Підсудне діло! Тільки ж ви – нічирк, бо гаплик мені. Вічно в моєму роду когось то язик підводить, то любов до вас, жіночок!

Чоловік знову нахилився до співбесідниці, вони шепотілися й кихкотіли. Тільки й почула Софійка жінчине:

– То ваше прізвище тепер Білий? Вай, безгрішний ви мій! (...).

52. Додому

Так дивно було повертатися з Києва! Адже востаннє Софійка долала цей шлях на бричці з Мішелем і Юзефою. Ті самі чудернацькі назви сіл –

Вінницькі Стави, Гостра Могила, Зелений Ріг – але інакші будівлі, річки, ліси, землі!.. Немов за ці роки хтось невидимий зітер гумкою попередні ескізи і наніс на той самий папір нові малюнки. Тьху, набралася від Пустельника з його малюванням!

Так радісно було повертатися з Києва! Хоч і хороше у великому місті, проте київський темп придатний радше для недовгих екскурсій і свят. Будні ж ліпше проводити вдома, у тихому містечку, де не відтоптують ніг, не мчать безперервні машинні потоки, де з пагорба видно Олексівське болото й чути жаб'яче кумкання... (...).

Щойно залишилась у кімнаті сама, поспішила до Катерини. Такою милою видавалась Катерина порівняно з рештою Кулаківських! Тому потерпала: хоч би нічого поганого з нею не сталося!

Але ні: Катруся, як її називає жених, весело прямувала вулицею. У невеличкому кошику несла груші та букетик айстр.

Це вперше когось із Кулаківських уздріла з квітами!

Хоч Катря, мабуть, уже не Кулаківська. Втім, Франя он теж перейшла на чоловікове прізвище, та це не врятувало її від родового прокляття. Покару свою несла у постійних сімейних чварах, ненависті та сердечних Корнієвих муках, який все одно косував на Клавине подвір'я, де підросла його донька.

Ось Катерина вже підходить до чоловікової садиби, впевнено і, як завжди, приспівуючи, стукає кільцем у хвіртку. За ворітьми завалували пси, а по хвилі визирнула немолода жінка. Певно, свекруха.

– Це ти, Катрусю? Чого соромишся, немов чужа? Заходь сміливо, не стукай!

– Та... – Катерина взялася рум'янцем. – Усе не віриться...

– Це вже і твій дім, пора звикати!

– Семенко з батьком ще не приїхали?

– Ні, мабуть, аж під ніч доберуться!

Дворище таке якесь... Відчуття, ніби тут колись була, ніби все тут знайоме, рідне. Мабуть, Катерина присутність усе скрасила.

Софійка попрямувала за жінками до хатинки. В ній також усе дихало затишком і любов'ю. Особливо милували зір букетики із листя, калини, сухоцвіту, чорнобривців... (...).

Здалеку почулося гуркотіння грому.

– Грім на голе дерево – погана прикмета! – насторожилась баба, вглядаючи у вікно.

– Ще ж не зовсім голе, бабусю! – весело заперечила Катерина. – Ішла сьогодні, то і дуби в листі, і шовковиця наша зовсім зелена, й акація.

– Ту шовковицю давно тра зрізати! – правила своєї баба. – Колись, ще як я дівувала, вона гарна була. Тепер стримить у вікні, як мара. Вся суха, лишень гілка живою зосталась! (...).

– Я тобі, Катрусю, гостинців купив! Усі черги повистоював! – ніжно обізвався молодий.

І давай викладати з торби всяку всячину: барвистий ситець, теплу хустину, пакунок цукерок...

– Яка гарна! – Катруся радісно вихопила із Семенових рук... блакитну стрічку!!! (...).

І враз...

Сліпуче сяйво блискавки впало на суху шовковицю за вікном, шугонуло об віконну раму й пронизало всю кімнату!..

Софійка пам'ятає лишень суцільну п'янку і їдучий дим. Аж згодом: побачила пасма вогню, потім – Катерину й Семена, які нерухомо лежали на підлозі, а трохи віддалік – непорушних свекра й свекруху.

Тільки стара баба заворушилась на ліжку й пробурмотіла:

– Що це було? Катре! Семене! Де ви? Агов! Не бачу! Нічого не бачу! Ой!.. – вхопилася за серце і впала на подушку.

Годинник на стіні вибивав дванадцять. (...).

Раптом Софійка збагнула, чому ця садиба видавалась такою знайомою: це той двір, до якого прибігла колись, налякана наглою смертю молодого Кулаківського! Це її власний двір! Тільки тепер замість хати – п'ятиповерхівка!.. На місці спаленої кімнати – квартира, де справляються загадкові нічні гульбощі. А над нею – Софійчина...

Згадала: чула колись від бабусі, що там, де вдарила блискавка чи було вбивство, краще не будуватись!

53. Розслідування триває

(...) Отже, все сходиться! Софійка тріпала диванні покривала й повзала з вологою ганчіркою по паркету. Сама доля перетинає їхні з Кулаківським дорogi!

Але чи не краще з цього дому перебратися? Ні! Треба повернутись у світліну і зарадити біді! Але ж як повернутися?

Тепер потрапити зможе хіба на Катрин похорон! Якби спочатку... Піти до Вадима й попросити будь-яку іншу світліну з дорослою, але ще живою, Катрею!!! Невже не знайдеться такої?..

54. Хто така червоноголова?

(...) Ну цей Вадим! Якби не вина його родового прокляття та якби ще не такий гарний, часом ладна зненавидіти хлопця!

– А скажи, твого діда Анатолієм звали?

– Того, котрий щез? Ну, так...

(...) Стара, як і того разу, довго впиралась і обзивала Софійку пронозою. Але невдовзі шкатулка з фотографіями вже лежала в неї на колінах.

– То кого тобі, кажеш? Катерину? Оту, яку, розказують, блискавкою того?.. А цього біса тобі не треба? – простягла світліну з виколотими очима.

– Дякую, ні. Це ви його так? – спитала Софійка.

– О ні! Хоч якби моя воля... – Бабера зареготала. – Мій Толик, хай йому тикнеться, розповідав, як його баба Олена якось розлютилась і – циганською голкою! – просто в картонку його, в самісінькі баньки! Каже, нічого так із дитинства не пам'ятає, як ту грозу (тоді серед ночі восени страшна гроза зірвалась) і бабу Олену. Мовляв, якраз перед цим вона лазила до льоху та вивихнула ногу. То зло зганяла на цій картонці. Толик не спав тоді, бо гриміло дуже. Малим був, років зо п'ять. Але добре врізалось у пам'ять, як баба примовляла: «А бодай тебе осліпило, що через твою захланність такі муки терплю!».

Леле, це ж була та сама ніч! Може, десь тоді й осліпило. Тільки не покійного Кулаківського, а молоду Катерину! І ні в чому не винних Семених родичів!

– А фотографію тієї Олени маєте? – Софійку осяйнуло: вона ввійде в Оленин час і не допустить, аби та проколола фото! Тоді, гляди, гроза й помилує Катерину!

– Вона, розказували, ніколи не знімалась. Дикою була, людей цуралась. Ото й тільки, що, може, на паспорт, але в нас його немає. О, є!

– Олена? – зраділа дівчинка.

– Де там Олена! Ти ж просила Катерину. Чи ні?

Зі світлини дивилась красуня Катря. Певно, того самого дня сфотографована. Тільки вже збоку.

– Нікого мені з цього бісівського роду не жаль, саму цю нещасну! – мало не просльозилась Вадимова баба і простягла Софійці карточку. – Що ти із нею робитимеш? До екстрасенса? О, тоді візьми ось і з моїм стервом Анатолієм: мо', підкаже, де його нині чорти носять.

Проводжаючи гостю, стара кинула онукові:

– Кажу тобі, Ваде, ця краща за ту червоноголову, з якою ти водишся!

– Ой, ба! Заткнулась би та не пхала свою мітлу в чужу ступу! – роздратовано відмахнувся Вадим.

Червоноголова? У Вадима хтось є? Добре, що попрощались: ніхто не бачив, як гіркі сльози котилися з дівочих очей. То вона, Софійка, зі шкурри пнеться, Вадима від прокляття звільняє!.. Життям ризикує! А може й, чого доброго, назавжди зостатися в минулому, у світліні!.. Для чого старається? Щоб якась червоноголова стала дружиною вже не проклятого – чистенького – Вадима? (...).

55. Крадіжка

– Привіт! Ти так давно... – Сашко, як завше, підстрибнув назустріч.

– Привіт! Слухай, у нашому старому сараї пилка й мотузка є? – одразу взялася до діла.

За кілька годин вона з Сашком, прихопивши пилку й мотузку, прямувала до себе. На щастя, мама й тато вийшли погуляти з Ростиком.

Дорогою розповіла хлопцеві про шафу і свої подорожі. Пояснила, що треба допомогти одним людям. І що це може розв'язати проблему з нічними привидами. Прізвища Кулаківських, звичайно, не згадувала.

Сашко мужньо проковтнув неймовірні новини. Як завжди, був готовий заради Софійки на все. І куди завгодно. Навіть до шафи. (...).

Стовбур затремтів. Сашко потяг прив'язану мотузку на себе, у бік стоптаного качками дворища. Щойно дерево затріщало, відстрибнув убік.

І саме вчасно: шовковиця поволі, зі скрипом, падала додолу.

– Рятуйте! – закричали з вікна. – Дерево крадуть!

Але злодії були вже далеко. (...).

56. Скільки коштує життя?

Наступні дні минали в тривозі. З нетерпінням чекала, коли вдруге (чи знову – вперше?) зійдеться небо з землею. Може, порятує від удару блискавки те, що шовковицю вже зрізано?

Прокрастися до Семенової хати – завдання не з легких. Тому вирішили вчинити просто: натягли на себе якесь лахміття, знайдене Сашком у старому сараї. Чорнобілки не брали: коли що, бодай вона залишиться на втіху батькам. Постукали у ворота й... попросилися переночувати!

– Жебраків треба шанувати, – упівголоса мовила свекрусі Катерина. – Колись один із них порятував моє життя!

– Семенко розказував. Звісно, хай заходять! – І до гостей: – Сідайте до столу, скоро борщ укипить!

Тепер вечеряли вчотирьох. Катерина таки чекала Семена. Доц то вщухав, то знову періщив. Удалині загуркотіло.

– Грім на голе дерево – погана прикмета! – насторожилась баба, поглядаючи у вікно.

– Ще ж не зовсім голе, бабусю! – весело заперечила Катерина. – Ішла сьогодні, то і дуби в листі, та й шовковиця наша була зовсім ще зелена, й акації.

– Не можу второпати: як це у нас під самим носом ту шовковицю зрубали? – прохрипіла баба. – Шкода: колись, ще як я дівувала, вона гарна була! (...).

Софійка напружено стежила за настінним годинником. Коли повернулись чоловіки, Софійка почала діяти.

– Спасибі вам, добрі люди! За щедрість хочемо віддячити, відкривши вам одну таємницю. Ми знаєм того старця, котрий порадив колись приготувати обід за здоров'я вашої Катерини. І принесли від нього ще одну пораду, – вказала на сінешню ляду, яка прикривала вхід до підвалу. – Пророкував, що сьогодні може статись біда, і радив пересидіти лиху годину в цій ямі.

Сяйнула блискавка, і прокотило громом, ніби підтверджуючи Софійчині слова. Тож умовляти господарів не довелось: обережно й неспішно полізли до ями. Сиділи тихо й нашорошено, притиснувшись одне до одного. (Софійка не біля Сашка – біля Катрусі!).

Як шаленіла гроза!!! Ще страшніша, ніж минулого разу – це Софійка точно знає. Навколо гахкало й світилось, шуміло й лилось. А останній розряд був таким гучним і сліпучим, що й за десять хвилин, оглушені, ледве почули бамкання годинника. (...).

Опинившись нагорі, Софійка вразилась: блискавка оминула Катрину садибу!!! Громовація шаленіла й ухкала, казилась, але так і не знайшла в цьому дворі зручного місця для удару!!!

Діти стішились, застрибали, заплескали в долоні! Господарі ж із подивом позиркували на диваків. Не уявляли-бо, якої небезпеки щойно уникли, тому й не могли поцінувати свого щастя! (...).

58. Щасливі зміни

Якось уранці, годині об одинадцятій, Софійку, яка ще не виспалась до пуття, гукнули до телефону. Озвався Вадим.

– Хелюу! – весело заторохтів у слухавку. – Треба зустрітись! Є новини! (...).

– Ну, якщо треба... – намагалась бути спокійною.

Сон миттю пропав. Щаслива, Софійка забула всі образи. Прокляття знялось, і Вадим, як і належить, повернувся до неї! (...).

– Прикинь! – викладає Вадим свою новину. – Сьогодні приходить нам зі старою лист. Лист то й лист – мені до лампочки! Але... вгадай, від кого! – І?..

– Від діда! Діда Толі!

– Того, котрий щез?

– Єс!

Вадим витяг із конверта вже добряче зачитаного аркуша.

– Ось, поглянь! Пише, що в нього досі був якийсь провал у пам'яті: жив, займався бізнесом, але йому зовсім вибило, що є ми. А це, пише, його раптом наче – бац по лисині! І згадав, що має жінку і внука. Пише, що зробить необхідні обгородки, продасть по-скорому свого барлога, візьме бабки і до нас!

– Оце та-а-ак! – Софійка навіть забула вдавати байдужу. – А бабуся що на це?

– В смислі, стара? – перепитав хлопець. – Ну, спочатку, як завжди, побісилась. Кляла свою дурну голову, що колись вийшла за його гроші: дід, хоч і був сиротою, знайшов у бабиній хаті заховане – ще дідове-батькове – золото. А потім, як листа перечитала... – Вадим знайшов потрібну сторінку. – «Пригадую, як малим сиротою виховувався та годувався в своєї бездітної тітки Катерини». Ти ж, Софко, знаєш: його тітку Катерину давним-давно вбило громом. Ріс дід Толя в баби Олени, потім по чужих людях. Отож стара, прочитавши таке, заявила: «Видно, справді тому іродові пам'ять одібрало. Коли так, мусимо прийняти назад і простити!».

– Це ж чудово! – застрибала з радощів. Тим паче, знала більше за Вадима! (...).

– То що, йдемо в кафешку? Обмиємо цей прикол?

Боже, як можна! Вся романтика відразу розвіялась!

І чого, дурна, відмовилась? Чого не погодилася? Софійка лютувала, поспішаючи додому, наче за нею сто вовків гналось.

59. До старого парку

(...) Наступного ранку (знову не доспала й до півдня!) розбудив телефонний дзвінок. Вадимів.

– Цей хлопець до тебе явно не байдужий! – багатозначно покликала Софійку до телефону мама.

Якби ж то!

– Слухай нову хохму! – кричав, аж закладало у вусі. – Щойно пригребли мої предки!

– Що-о-о? – Спросоння уявила міфічну ріку Лету, по якій у човнах гребуть Вадимові предки: Семен із Катериною, Гордій Кулаківський, Франя, Корній... Невже все аж так серйозно? Була ж упевнена, що на краще зміниться тільки те, що сталося після тієї грозової ночі!

– Я про своїх батьків товмачу! – спустив її на грішну землю Вадим. – Фазер і мазер! Грузять, ніби десь там випадково здибались і вирішили якогось чорта помиритись! Отож підрулили назад до свого єдиного синочка й базарять, що тепер не залишать мене! Прикинь: типу я бєбік якийсь, що сам не протягну!

– Але ж ти... ти ж, сподіваюся, радий?

– Та... в принципі... не проти! Мені навіть по приколу!

Софійка завмерла. Якщо й цього разу Вадим запросить до кафешки, нізачо не відмовиться!

– Ну, чао! – сказав натомість Вадим. – Коли що – свисну!

60. Ще одна таємниця шафи

Що ж, дечого Софійка таки досягла. Найголовніше: тепер у Вадима все налагоджується, із кожним днем він стає ближчим, усе більше вартим Софійчиного кохання.

Яку ж вибрати цього разу? Софійка зручно вместила у шафі, перебираючи світлини...(..).

Куди це перекинула її хитра шафа? Адже Софійка навіть не встигла промовити заповітне слово!

Зрештою, чому б не зайти? Соромно, але досі в житті не відвідала жодного ресторану! Звісно, її запрошували, але якось усе не ті, не такі, не так!.. Правду мама каже, що вона вередлива, як Сніжана замолоду! А Софійка сміється: тітонька ж знайшла, кого хотіла! Поки що не шкодує!..

Скляні двері задзвеніли сотнями дрібненьких дзвіночків. Леле, їх для Софійки відчиняє... клешнями... великий краб! І зовсім не страшний: вдало замаскований усміхнений добродій! Хоч дітей запрошуй! (...).

– Софіє? Ти? – З-за ближнього столика, схожого на тонку закручену мушлю, підводиться якийсь незнайомиць. – Ну? Впізнаєш? – красивим жестом поправив рудуватого чуба.

– Вадим??? – Хто б подумав, що колись його не впізнає?!

– Прикинь: ще пам'ятаєш! Кльово!

Усміхнулась: якби заговорив раніше – впізнала б одразу!

– Причалюй сюди!

– У такому водяному ресторані можна хіба що причалювати! – Зачудовано вместила на білому стільці-черепашці. Камінний на вигляд, стілець був м'який і зручний. Справжнісіньке крісло!

– А ти все така ж! – картинно схиливши голову набік, замилувався дівчиною Вадим. – І красою, і розумом!

– Ти ж – іще вродливіший! – відповіла щиро, хоч і без колишнього трепету.

– Замовляй, чого бажаєш! – запропонував, коли над ними завис офіціант-водяник. – Моїм коштом! Адже досі тобі за коралі бабки не повернув!

– Дякую, але ти нічого мені не винен, – відказала твердо. І звернулась до водяника: – Сподіваюсь, у вас не тільки риба? (...).

– Класно тут, правда? – догоджав з усіх сил. – Я тут часто тусуюсь!

– Як склалося твоє життя?

– Завдяки тобі негалімо! Бракує тільки такої принцеси, як ти!

– А ти – принц на білому коні?

– О! Ти б побачила, який білий кінь чекає надворі! Нас із тобою чекає. (...). Ти вже йдеш? – Здавалось, Вадим засмутився не на жарт. – Ні, забито: нікуди ти не тікаєш!!!

Із глибини зали почувся гомін.

– Гля, шеф іде! – торкнув Софійку ліктем Кулаківський. – Власник ресторану! Крутяк!..

Власник? Що їй до нього? Софійка вже рушила до виходу, коли щось зупинило її. Озираючись. Посеред зали стояв... симпатичний високий молодий чоловік. Далеко, звісно, до Вадимової вроди, проте є в ньому щось... Такі очі...

Не може бути!!! Впізнала саме очі. Це ж Сашко?! Той хрущик Сашко з вагами, відром і коробкою, повною кошенят?.. Ні, сниться! Геть із цього дивного місця!

– Я чекав на тебе!.. – У Сашкових руках – розкішні й тендітні... лілеї! Такі, що завжди любила, – сліпучо-білі!

– Я чекав на тебе! Ще від того вечора, пам'ятаєш? Коли марно простояв під твоїм будинком від п'ятої до десятої вечора! Відтоді чекав... І ще раніше...

О серце, серце! Ти ж запевняло, що не купуєшся на принців! Чому ж так гучно закалатало?

– Я знав, що колись ти повернешся! – продовжував Сашко, не помічаючи, що всі присутні, серед них і Вадим, пороззявляли роти. – І знав, що тільки такий ресторан тебе зможе зацікавити!

– Але ж...

– Я чув, що пишеш для дітей: перечитав у журналах всі твої казки. Пора б і книжку, як вважаєш? Мої племінники скоро підростуть, а що читатимуть?..

– До чого тут...

– Не поспішай відмовляти! Я вчуся! Вже на останньому курсі, заочно! Писатиму тобі без помилок, повір! Хоча краще бачитися. Щодня! Я хочу, щоб ти стала моєю дружиною, моєю... Русалонькою!

Ой! Боляче стукнулася об дверці шафи. Так раптово повернутися! У найцікавішу хвилину!

– Що це було? Майбутнє? – питала не знати кого. – Що сталося потім?! Шафо, покажи, що потім? Як... як ти це зробила? – безпомічно трясла дверцятами.

Але шафа мовчала. Тільки прокотилося якесь дивне рипіння-зітхання, щось на зразок «Потер-р-пиш!..».

Як ти гадаєте, навіщо шафа показала Софійці її майбутнє? І чи потрібно людині його знати?

61. Обнадійливий ранок

(...) – Софійко-о-о! – долинуло з вікна.

Вибігла на балкон. Внизу, біля дороги, стояв Сашко.

– Привіт! – помахала рукою. – Чого тобі? (...).

– Це була ніч у повню!!!

– Леле! Я й не помітила! Спокійно все, тихо.

На якусь мить Софійка забула про Сашкову звістку. Вулицею проходив Валентин. Очевидно, щойно повернувся з Києва. З ним була... його київська Іринка. Ішли бадьоро, сміючися і перекидаючися новеньким футбольним м'ячем.

Зла до нього не почувала. Ще б пак: якби тоді не його шоколадка, хто зна, як би все повернулось!..

– То кажеш, усе чудово, Софійко? – нагадав про себе Сашко.

– Все чудово, Сашку! Ця казка – щаслива!..

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть усіх героїв повісті, розподіливши на головних і другорядних. Поясніть, як ви робите такий розподіл.
2. Де відбуваються події повісті?
3. Перекажіть близько до тексту реальний та фантастичний епізоди твору.
4. Який предмет відіграв чарівну роль у творі?

Міркуємо

1. Поміркуйте, чому Вадим своїми витівками дратував Русальоньку?
2. Як Сашко ставився до Софійки? Чому?
3. Поясніть, у чому полягало прокляття роду Кулаківських.
4. Кого можна вважати однодумцями Софійки, а кого – ні?

Аналізуємо

1. Проаналізуйте (за вибором) вчинки героїв повісті.
2. Як ви гадаєте, чи схожі герої повісті на реальних школярів, з якими ви щодня зустрічаєтесь?
3. У повісті є група героїв, що уособлюють зло, а є герої, що уособлюють добро. Хто з них перемагає і чому?
4. Чи закономірним, на вашу думку, є фінал повісті?

Дискутуємо

1. Тема для дискусії: «Чи варто міняти минуле?».
2. Що вас вразило найбільше в повісті і чому? Чи може твір справити однакове враження на всіх читачів, наприклад, чи однаково сприймають цю повість дівчата й хлопці? Аргументуйте свою думку.
3. Наскільки важливо для людини вірити в дива? Чи вірите в них ви?
4. Знайдіть казкове і реальне в повісті.
5. У чому полягає символічне значення образів старовинної шафи та чарівних коралів?

Справжнісінька сучасна казка

Гадаєте, що казки закінчились, коли ще малям розповідали тобі їх батьки та дідуся з бабусями? А виявляється, ні! Казка може супроводжувати людину і в дорослому житті. І Марина Павленко переконливо це довела!

Щоправда, дива трапляються, напевно, тільки з тими, хто в них щиро вірить, хто знає, що диво дається людині задля того, щоб вона зрозуміла якісь дуже важливі, доленосні речі. От як, наприклад, Софійка, яка зрозуміла, що диво може врятувати того, кого вона, як їй здавалось, кохає.

Насправді ця повість-казка про боротьбу добра зі злом, про боротьбу нищості, підлості із благородством. І кожен герой твору проходить через вир цієї боротьби, але не кожен здатний очиститись, зрозуміти вагомість істинних цінностей.

Ми бачимо дружну родину – Софійку, її маму, батька, братика Ростика, тітку Сніжану. Усі вони щиро люблять одне одного, життя, родинні традиції, землю, на якій зросли. І всі, як і кожна людина, прагнуть знайти справжнє щастя, таке, щоб на все життя, щоб завжди ходити з високо піднятою головою і сяючими очима, щоб дарувати іншим тепло і радість спілкування.

Софійка, напевно, дуже хотіла потрапити в казку, а тому й знайшла двері в той інший, казковий світ, які відкрила їй стара шафа і родинний скарб – разок коралового намиста. Але вона не просто вірила в казку, вона прагнула досягти найблагороднішої в житті мети – допомогти іншій людині, врятувати її від родового прокляття.

Дівчинка, насамперед завдяки вихованню, родинним традиціям, наділена всіма найкращими чеснотами – добротою, людяністю, толерантністю, умінням поважати старших, добрим серцем і справжньою мужністю. Адже заради того, щоб зберегти чиєсь життя, надати допомогу зовсім незнайомим людям, вона стрімголов кидається у вир небезпечних пригод. Але зверніть увагу:

А як ви гадаєте, чи існують такі обереги? Якщо знаєте якусь історію, пов'язану з ними, розкажіть!

з нею завжди найголовніший оберіг – прапрапрабабусині коралі. Річ, яка відіграла надзвичайно важливу роль у житті всіх героїв твору.

Повість-казка Марини Павленко має дуже чітку композицію: зав'язка твору розповідає про те, наскільки важливим скарбом є родинні коралі, про стару шафу, яка перетворюється на таку собі машину часу, про те, що Русалонька стала дорослою – і закохалась!

Визначте самостійно елементи композиції в оповіді про минуле.

Але ми ж маємо у творі й іншу часову площину, минуле, у яке потрапляє допитлива і смілива Софійка, щоб порятувати Вадима від родового прокляття.

У цій оповіді також є своя зав'язка, кульмінація, розв'язка.

Кульмінаційний момент повісті настає, коли Софійка складає докупи всі «пазли» старовинної загадки і, нарешті, вибудовує струнку картину причин і наслідків давноминулих подій, дізнається про те, як прокляття вимордувало рід Кулаківських.

Як ви вважаєте, які саме епізоди ми можемо віднести до розв'язки?

А розв'язка, як сказала сама героїня, – щаслива. Казка має щасливий кінець.

Письменниця дуже тактовно, обережно і з глибоким розумінням торкається дуже важливих проблем, які турбують таких самих школярів, як ти. Тим самим вона дає тобі змогу ніби збоку подивитися на себе, спробувати зрозуміти, що є в житті справжніми цінностями, а що – химерою, яка ніколи не приносить щастя.

Казкова шафа дає можливість зазирнути в майбутнє, і саме там, у майбутньому, життя остаточно розставить усі крапки над «і»: Софійка зрозуміє, кого вона насправді кохає, про це скажуть їй щасливі до безтями очі Сашка...

ТВІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

П'овість-казка – твір, який поєднує в собі ознаки двох жанрів – повісті та казки. За формою це повість – прозовий твір з однолінійним сюжетом, головними і другорядними героями, поглибленим змалюванням цих героїв, їхньої психології, описами, авторськими відступами. Казка має в основному такі самі ознаки, окрім того, у ній наявні елементи фантастичного характеру, настанова на вимисел.

Визначте, які в повісті «Русалонька...» реалістичні та фантастичні компоненти. Чи вважаєте ви фантастичними оповідями історії про Гордія Кулаківського?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Напевно, ви всі добре знаєте всесвітньо відомий твір Льюїса Керролла «Аліса в країні Чудес». Пригадуєте, як дівчинка потрапила в Задзеркалля? «Аліса тяжко занудьгувала, сидючи на березі без діла. (...).

Аж тут повз неї промайнув Кролик – білий, з рожевими очима. Диво, звісно, невелике (...).

Та коли Кролик раптом добув із нагрудної кишеньки годинника й, зирнувши на нього, поспішив далі, Аліса схопилася на ноги: зроду-віку ще не траплявся їй Кролик із нагрудною кишенькою та ще й при годиннику.

Аж тремтячи з цікавості, вона кинулася за ним навздогін – і, на щастя, ще встигла помітити, як він гулькнув у велику кролячу нору під живо-плотом.

Аліса з розгону пірнула слідом за Кроликом, навіть не подумавши, як буде звідти вибиратися...».

А тепер самі пригадайте, що було далі, і поміркуйте: що спільного в цих казках англійського письменника та української письменниці? І що їх відрізняє? І чому так важливо завжди повертатися в казку?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Тепер практично всі ви маєте телефони, які можуть виконувати функцію фотоапаратів. Сфотографуйте когось зі своїх рідних або всю родину, тільки фотографія мусить бути незвичайна, якась цікава або кумедна. Знайдіть поетичну чи смішну назву до фотографії, влаштуйте імпровізований конкурс на кращу фотографію з напишем.

А ще можете пошукати вдома у старих альбомах фотографії ваших предків, розпитати батьків, дідусів, бабусь про них і написати твір-мініатюру про цікаву історію, яка трапилася з кимось із ваших предків.

ЛЮБОВ ПОНОМАРЕНКО

(народилась 1955 року)

Любов Пономаренко

Кого з жінок-письменниць ви знаєте? Чим приваблюють вас їхні твори?

*Не зірвуться слова,
гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться
на спис,
Бо ми лише жінки. У нас
душа криниця,
З якої ви п'єте: змагайся
і кріпись!*
Олена Теліга

«Станьмо на коліна перед Всесвітом...»

Жіноче слово в літературі завжди звучить особливо щиро. Завжди хвилюють твори, у яких авторки так тонко і по-жіночому фіксують кожен порух людської душі, так обережно проникають у внутрішній світ своїх героїв. Такою є проза нашої сучасниці, талановитої письменниці Любові Пономаренко.

Вона з ніжністю згадує невеличке село Іванківці на Чернігівщині, бо це її батьківщина, бо саме там, у дитячі роки, уперше проявився її талант. Тоді дівчинка писала вірші, проте захоплення поезією в дорослому віці поступилося захопленню прозою. Життя цієї жінки не стояло на місці – після закінчення педагогічного інституту деякий час вона вчителювала в рідних місцях. Випробовувала себе і в журналістиці, працювала в редакції районної газети. Згодом письменниця покидає свою малу батьківщину і від 1987 року мешкає на Полтавщині, нині – у містечку Гребінка.

За свої книжки повістей та оповідань Любов Пономаренко здобула премію «Благовіст» (1998) та Премію імені Олеся Гончара (2000). Її твори приваблюють як дорослих, так і маленьких читачів, бо вони сповнені щирістю, відвертістю, якимось життєдайним теплом.

І зовсім не віриться, що письменниця може писати лише під час вихідних та відпусток. Решта часу, за її власним зізнанням, іде на боротьбу за виживання. Але літературу Любов Пономаренко вважає не просто своїм захопленням, а справжнім порятунком, Вічним Містом, де вона знаходить прихисток для душі.

ГЕР ПЕРЕМОЖЕНИЙ

Полонені німці зводили цей квартал з любов'ю і розпачем. Спочатку вони тільки боялися, брутальна лайка зависала на вустах, коли охоронець чіплявся поглядом і байдуже погиркував: «Шнель, бидлота, шнель!». Вони не любили цей народ, не любили будинки, які мали тут поставити, але тільки-но звівся фундамент, як щось трапилося з кожною цеглиною: цег-

лини лагідно лягали в руки, не обривали м'язи і не дряпали шкіру, немовби розмовляли з полоненими про те, що цей будинок міг би бути їхнім, стояти на околиці Лейпцига.

Коли протала земля, Фрідріх скопав маленьку грядочку, обгородив її камінням і посіяв нагідки. Де він узяв те насіння, невідомо, але ми, діти, добре пам'ятаємо, як він клав між грудочками зернини, як потім притоптував їх і, повернувшись до нас, усміхався: «Гут... кіндер... гут». А коли німців повели в барак, ми розвоювали ту землю, розкидали каміння, зробили з паличок хрест, зв'язали його травою і поставили на грядці. Уранці, коли їх вивели на роботу, ми ще спали, але навіть крізь сон я чула, як скреготіли в розчині лопати, як стукали дужками відра, як надсадно бухкав Фрідріх і гиркав охоронець.

Місто давно не сердилося на німців, вдови жаліли їх і роздивлялися картки їхніх дружин та дітей, часом приносили щось із одягу – старий піджак або картуз, та ще варену картоплю, на що ті всміхалися, дякували, називаючи вдів «фрау».

У Фрідріха теж була фотокартка двох дівчаток у білих сукенках і білих черевичках, він не раз нам тикав ту дивовижу, чи забувши, що ми вже бачили, а чи хотів похизуватися, які в нього чепурні діти. І ми у відповідь цілу весну і ціле літо топтали й розкидали його грядку, його маленьку державку в нашому злиденному місті. Він до того бридко кашляв, до того був худий, гнилозубий і брудний, що ми не могли його не дражнити. (...).

Під осінь німець уже не садив грядку, ходив хитаючись і харкав кров'ю. Охоронець, замість «шнеляти», простягав йому цигарку і дозволяв лежати під стіною.

Фрідріх робив тільки прикраси зі шматочків цегли – сонця і квіти, він чіпляв їх понад вікнами другого поверху, так що самотні жінки подовгу стояли, роздивлялися і навіть сплакували.

Одного ранку його знайшли під стіною барака, де він стояв спиною до людей, понуривши голову.

– Бидлота, тобі що – немає нужника? – гиркнув охоронець і тут же осікся: від шиї до коробки сіріла мотузка.

Коли зняли його і взяли на руки, то здивувалися, що немає в ньому тіла. Його поховали за містом, укинувши в яму і навіть не насипавши горба.

Осінь видалася теплою, в кінці листопада ми перейшли в новий дім. Яюсь посеред грудня я сиділа на вікні і раптом побачила квітку. Пролітав перший сніжок, а вона цвіла собі під вікном. Була велика й кошлата, не квітка, а півсоняха. Я одяглася, вискочила на подвір'я, простягла руку, щоб зірвати, і відсіпнула. Поруч з нагідкою стояв зроблений з паличок і зв'язаний нами хрест...

Минуло півстоліття. За цей час у будинку не тріснула жодна стіна, не струхла і не всохла підлога. Яюсь син

Німецькі військовополонені на відбудові зруйнованого міста

вирішив повісити на стіні поличку. Стіна не піддавалася дрилю, а потім дріль шурхнув у якийсь отвір. Коли вибили цеглину, вийняли з отвору рукавицю. У рукавиці лежала фотокартка двох дівчаток у білих сукенках. Дріль пошкодив їм черевички, але дівчатка дивилися на нас, мов живі, і запитували:

– Ви не знаєте, де наш тато?..

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть усіх героїв прочитаної новели.
2. Пригадайте, як ставилися до полоненого Фрідріха дорослі й діти.
3. Кого з рідних увесь час згадував Фрідріх?

Міркуємо

1. Перекажіть власними словами зміст новели.
2. Поясніть, чому діти збиткувалися над переможеним німцем.
3. З допомогою цитат схарактеризуйте образ Фрідріха.

Аналізуємо

1. Складіть цитатний план новели.
2. Якими були взаємини полонених німців з місцевим населенням?
3. Визначте головну тему та ідею новели.
4. Проаналізуйте почуття вже дорослої героїні новели, коли вона побачила через стільки років знайому фотокартку із зображенням доньок Фрідріха.

Дискутуємо

1. Доведіть, посилаючись на текст твору, чи можна Фрідріха вважати такою ж самою жертвою війни, як і дівчинку, від імені якої ведеться оповідь.
2. Визначте основні композиційні елементи новели «Гер переможений».
3. Як ви розумієте поняття «толерантність» і «гуманізм»?

«Минуло років та років...»

Давно відгриміла найстрашніша війна ХХ століття. Дедалі менше залишається її очевидців – сивих ветеранів, які ще пригадують роки, коли здавалося, що розпечене від гарячого заліза небо злилося з багряною від крові землею...

Україна ще й досі не підрахувала остаточно всіх своїх втрат у тому безглуздому бойовищі. А вже пізніше народилося ще одне поняття – «діти війни» – таке неприродне й жахливе!

Що ви знаєте про долі дітей у воєнні роки?

Це вони спізнали всі труднощі життя в німецькій окупації, це вони місяцями

ховалися в товарних поїздах, пробираючись у тил, ставали «синами полків», героями-партизанами, полоненими фашистських концтаборів...

Саме від імені такої «дитини війни» ведеться розповідь у новелі «Гер переможений». Дівчинка та її друзі погано ставилися до полоненого німця Фрідріха тому, що забагато горя принесли окупанти в їхнє дитяче життя, на їхню рідну землю. Водночас, і для хворого солдата ця війна

стала трагедією: він надовго був розлучений із рідною сім'єю, про яку нагадувала лише невеличка фотографія найрідніших у світі для нього людей – двох маленьких донечок.

Разом з такими самими полоненими, як і він, Фрідріх будував будинок, де згодом мали оселитися українські сім'ї, що втратили домовку під час війни, у тому числі й родина нашої героїні. Спочатку важко було, а потім кожна цеглинка ніби гріла руки, у стіни вкладалася ціла душа. Проте не витримав німець безнадії, хвороби, а може, й докорів совісті – наклав на себе руки. Можливо, останніми краплинами, які штовхнули його на цей крок, була жорстокість дітей: витолочені посаджені ним нагідки, хрестик з паличок, перев'язаних травою, дошкульні грудки, що вціляли в нього...

Чи поділяєте ви почуття дітей, їх ставлення до Фрідріха?

Отже, хоча Фрідріх прийшов на чужу землю як ворог і загарбник, його теж справедливо буде зарахувати до жертв війни. Адже він міг би жити в своїй Німеччині, співаючи улюблені пісні, плекаючи любов до квітів, до гармонії та краси, будуючи житло для своїх рідних. Таким чином, авторка показує, з одного боку, що за будь-які свої дії, у тому числі вчинені навіть не по добрій волі, а за чийось злочинним наказом, рано чи пізно доведеться жорстко розплачуватись. З другого, вона вчить толерантного ставлення до полоненого ворога. Адже негідно збиткуватися із людини, що знаходиться у твоїй цілковитій владі. Героїні твору судилося зрозуміти це лише через багато років...

Важливий моральний висновок впливає з прочитаної новели Любові Пономаренко: хоч би як складалися життєві дороги, люди за будь-яких обставин мають залишатися людьми. Як бачимо, зміст твору якнайкраще перегукується з назвою розділу, який ви щойно вивчили: «Ти знаєш, що ти – людина»...

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Багато країн стали жертвами фашистської агресії. Найбільше при цьому постраждали країни Європи, на чийй території розгорталися основні події Другої світової війни: встановлювався окупаційний режим, відбувалися вирішальні битви. У літературі більшості європейських народів можна знайти прекрасні твори, присвячені цим трагічним подіям, написані у віршах чи прозі. З допомогою Інтернету, ви можете вибрати на власний розсуд кілька найбільш цікавих на вашу думку зарубіжних авторів і на дозвіллі прочитати їх, аналізуючи мотиви вчинків героїв.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Новела (з латинської – «новина») – невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну подію з життя головного героя з несподіваним фіналом. Для жанру новели властиві: лаконізм (стислість викладу), напруженість сюжету, яскраві художні деталі. У новелі здебільшого мінімальна кількість персонажів, однолінійний (нерозгалужений) сюжет, увага автора звернена на внутрішній стан героїв, їхні переживання, настрої.

Визначте ознаки новели у прочитаному творі. Зверніть увагу на художні деталі. Які вони?

Порівняйте жанрові ознаки новели з жанровими ознаками будь-якого прочитаного вами оповідання (невеликий за розміром художній твір про одну чи декілька подій у житті героя; характер героя подається у сформованому вигляді, нечисленні, стислі описи, часто оповідь ведеться від особи оповідача). Віднайдіть спільне й відмінне.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Знайдіть у прочитаних сучасних чи класичних літературних творах якомога більше випадків, коли люди чинили несправедливо чи навіть жорстоко щодо своїх рідних або чужих людей. Підготуйте розповідь на цю тему – прокоментуйте наведені приклади, зосереджуючи увагу на причинах саме такої поведінки героїв творів та порівнюючи її з поведінкою героїв новели Любові Пономаренко. Якими були наслідки таких дій у кожному конкретному епізоді?

Обговоріть ці приклади з однокласниками та зробіть відповідні висновки. Узагальніть їх. Свою точку зору аргументуйте.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Перевірмо ваші знання тексту оповідання «Гер переможений». У поданих нижче реченнях віднайдіть слова, що були використані Любов'ю Пономаренко в новелі. Переможцем буде той, хто знайде найбільшу їх кількість за п'ять хвилин.

1. Був уже майже полудень, коли ми повернулися до міста й розійшлися по своїх домівках. 2. Минуло більше півстоліття відтоді, як я закінчила школу. 3. Наші жінки не розуміли дивного слова «фрау», з яким до них іноді зверталися німці. 4. Він, бідолашний, виправдовувався і визнавав, що був у всьому винний. 5. Коли копають картоплю – стелеться дим над землею. 6. Мій сусіда по парті щоосені застуджується і тоді довго й надсадно бухикає. 7. Вчора вдома у них спекли такий пиріг. 8. Дитячих пісенок, які ми вивчили на уроках співів, вистачило б на цілу програму для хору. 9. У сусідньому будинку мешкають дві жінки-вдови, яким ми радо допомагаємо по господарству. 10. Улюбленими квітами моєї молодшої сестри є жовтогарячі нагідки. 11. Літо прийшло спекотне, сонце пекло немилосердно, бабуся не змогла порятувати навіть нечисленні грядки на нашому маленькому городі. 12. Жаба була якась особливо бридка, мокра й холодна. 13. Малим я любив сідати дідусеві на коліна і слухати, як у його могутніх грудях стукотить серце. 14. Я завжди беру із собою в дорогу фотокартку із зображенням мами й тата.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ – ЛЮДИНА»

ЗАВДАННЯ 1–16 МАЮТЬ ПО ЧОТИРИ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ,
З ЯКИХ ЛИШЕ ОДНА ПРАВИЛЬНА.

- Лежень – це герой твору
А «Мишка»   В «Гер переможений»
Б «Скарб»   Г «Кольорові миші»
- «Еге! Як Бог дасть, то й у вікно вкине!» – одказав Павлусь про
А щастя   В скарб
Б долю   Г талант
- Зосередження уваги на тому, який спосіб життя обирає для себе кожна людина, у чому вбачає щастя, – така провідна думка твору
А «Мишка»   В «Скарб»
Б «Гер переможений»   Г «Кольорові миші»
- «Щастя знає, кого шукає» – так висловлено провідну думку твору
А «Крила»   В «Скарб»
Б «Гей, нові Колумби й Магеллани...»   Г «Мишка»
- «О! Люди – дуже цікаві створіння!» – думає персонаж твору
А «Скарб»   В «Мишка»
Б «Кольорові миші»   Г «Чайка на крижині»
- «Добре, що діти сплять, а то ще б навчилися брехати, як люди», – переконана героїня твору
А Олекси Стороженка   В Ліни Костенко
Б Богдана Лепкого   Г Василя Симоненка
- «Погані люди! Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають! Хіба ж папір важливіший від життя?» – обурюється
А Анна   В мишка
Б Софійка   Г чайка
- Ліна Костенко є автором обох творів рядка
А «Чайка на крижині» та «Гер переможений»
Б «Кольорові миші» та «Лебеді материнства»
В «Гей, нові Колумби й Магеллани...» та «Скарб»
Г «Крила» та «Чайка на крижині»
- Диптих складають обидва твори рядка
А «Чайка на крижині» та «Русалонька із 7-В...»
Б «Кольорові миші» та «Лебеді материнства»
В «Гей, нові Колумби й Магеллани...» та «Скарб»
Г «Крила» та «Чайка на крижині»
- Протест проти сірості, буденності людського існування висловлює автор твору
А «Мишка»   В «Скарб»
Б «Кольорові миші»   Г «Русалонька із 7-В...»

19. Установіть відповідність між проблемою, порушеною у творі, і назвою твору

Проблема, порушена у творі

Назва твору

1 Жага до відкриттів	А «Скарб»
2 Уболівання мами за долю сина	Б «Мишка»
3 Засудження дитячої жорстокості	В «Лебеді материнства»
4 Засудження людської жадібності	Г «Гер переможений»
	Д «Гей, нові Колумби й Магеллани...»

20. Установіть відповідність між початком і закінченням фрази

Початок фрази

Закінчення фрази

1 Сліпий старець сказав...	А ...перестояло, сили в ньому забагато
2 Ворожка сказала...	Б ...бабки є, щастя ні грама
3 Зачиняючись, двері сказали...	В ...ілар-р-рок
4 Повертаючись у свій час, Софійка сказала...	Г ...це монета не з нашого часу
	Д ...кор-р-ралі

У ЗАВДАННЯХ 21–25 ДОПОВНІТЬ ВІДПОВІДЬ СЛОВОМ,
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ ЧИ РЕЧЕННЯМ.

21. Вірш «Кольорові миші» авторка _____ присвятила

_____.

22. Диптих – це _____,

наприклад: _____

_____.

23. Подорож у часі відбувається у творі _____.

24. Провідна тема твору «Мишка» – _____

_____.

25. У різному вбачають щастя герої творів «Мишка» _____,

«Скарб» _____, «Гей, нові Колумби й Магеллани...» _____

_____.

Розділ 4

МИ – УКРАЇНЦІ

Відчуваєте, як гордо звучить назва наступного розділу вашого підручника? За цими словами – усе те, чим ми пишаємось, що єднає нас зі світовою спільнотою, за цими словами – наше минуле й майбутнє. Наші талановиті земляки уславили Україну, а нині – ваша черга! Тож здобуйте знання, прагніть примножити здобутки Вітчизни, щоб наші нащадки теж могли промовити з гідністю: «Ми – українці!». І знайте:

Ми є. Були. І будем ми!

Й Вітчизна наша з нами!

Іван Багряний

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ (ОЛЕГ КАНДИБА) (1907–1944)

Олег Ольжич

«Присутність великої і чинної віри»

Так, слово «віра» було найважливішим словом для Олега Ольжича, найвищим мірилом його духовного буття. Син Олександра Олеся прожив коротке, сповнене драматизму, але яскраве життя. Він виявився напрочуд різносторонньою особою. Ольжич чудово малював, умів грати на піаніно та на скрипці, займався археологією. Вимушена еміграція батьків загострила в юнака почуття любові до України, якій присвятив поет найпроникливіші рядки своєї потужної лірики.

*О, очі мої гарячі,
Уста мої сірі, спрагли.
Що бачите тільки Сонце,
Щоб тільки кричати
Правду!*

Олег Ольжич

*Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я її прийняти мужньо муки.
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від гранати, –* просив він у долі.

Народився Олег Кандиба 8 липня 1907 року в Житомирі. Разом з батьками з 1923 року мешкав за кордоном, у тодішній Чехо-Словаччині. Ласкаві дитячі прізвиська «Лютик», «Лежка» часто зринали в листуванні батьків. Наприкінці 20-х років ХХ століття його твори почали з'являтися у різних часописах. Саме тоді читацька громадськість зрозуміла, що в літературу прийшов талановитий поет, чие гартоване слово не визнаватиме жодних компромісів. Він став духовним лідером своїх однодумців, активно займався науковою і громадською діяльністю.

У Карловому університеті в Празі Олег Ольжич вивчав археологію та історію мистецтв, що відчутно позначилось на його творчості – темами, образами, символікою.

Його поетичні збірки – «Рінь», «Вежі» ставали маніфестами членів ОУН, де Ольжич обіймав керівні посади.

Після окупації Києва гітлерівцями Олег Ольжич повернувся на Батьківщину. Тут він налагоджував культурну роботу, брав участь в організації видання українських газет та журналів. Створену Спілку письменників очолила Олена Теліга, почало діяти юнацьке товариство «Січ». У серпні 1943 р. поет одружився. Проте 25 травня 1944 року у Львові німці заарештували Ольжича. 10 червня 1944 року після тортур і допитів перестало битися його серце.

Але він залишив нам свою поезію – пристрасну, щиру, емоційну, яка не може не хвилювати.

ГОСПОДЬ БАГАТИЙ НАС БЛАГОСЛОВИВ

І вірити, і прагнуть – не вотще.
Безсмертне – і величне, і ясне-бо.
Ось лине хмара з літеплим дощем,
І розверзається врочисте небо.

Господь багатий нас благословив
Дарами, що нікому не одняти:
Любов і творчість; туга і порив,
Одвага і вогонь самопосягати.

Солодких грон і променистих вин –
Доволі на столах Його веселих.
Іди ж сміливо і бери один,
Твоєму серцю найхмельніший келих.

«ЗАХОЧЕШ – І БУДЕШ...»

Захочеш – і будеш. В людині, затам,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельного крила.
І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнулись ні разу,
І нести солодкий тягар таємниць
І гостру петарду наказу.

Навчишся надати блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стати сам на сам
З своїм невблаганним сумлінням.

Обкладинка збірки поезій Олега Ольжича

«Я камінь з Божої праці»

Стиль поезій Олега Ольжича – піднесено-урочистий, його вірші сповнені символічних образів, поданих лаконічно, вони покликані спонукати до роздумів, збуджувати уяву. У поезії «Господь багатий нас благословив» автор звертається до читача, нагадуючи, що віра і прагнення досягти мети відкривають перед людьми безмежні можливості. А отже, люди повинні вірити, що «любов і творчість», «туга і порив» у поєднанні з мужністю і відвагою дозволять здолати будь-які перешкоди на шляху до світлого майбуття.

Цей вірш поет не включив до жодної зі своїх збірок, можливо, намагаючись підкреслити його особливість, важливість. Адже в цій поезії, по суті, він проголосив своє творче кредо. Він декларує головний принцип свого життя: йти за велінням серця патріота, жити повнокровним, духовно на-

повненим життям. Поезія – взірець громадянської лірики, вона являє нам поета в усій його пристрасній відвертості: ніщо не завадить йому в боротьбі за майбутнє України.

Для висловлення найважливішого в житті людини – почуття любові до Вітчизни – поет обирає стиль урочистий, піднесений, використовуючи відповідну лексику. Постійна згадка про Бога надає творові особливої значущості.

Серце ліричного героя поезії сповнене могутнім почуттям любові – на-самперед до життя, яке справжній людині дається для високої мети.

Вірш «Захочеш – і будеш» – із циклу «Незнаному Воякові». У скупих, наче карбованих, афористичних рядках поет передає своє бачення морального обов'язку воїна-патріота долати будь-які труднощі на основі власного вольового рішення: «Захочеш – і будеш. В людині, затам, лежить невідгадана сила». Ольжич переконаний, що Вітчизні завжди будуть потрібні люди, готові підпорядкувати своє життя необхідності підкорятися «гострій петарді наказу», хоч би яким складним цей наказ був. Єдиним мірилом такої необхідності, на думку поета, є лише «невблаганне сумління» самої людини.

Поет немов відкрито й не засуджує слабкість, а проте наголошує, що дорога жертвності не для слабких: «Зрослась небезпека з відважним життям». Адже сам Ольжич завжди був сильним.

Спробуй замислитись: чи знаєш ти всі свої можливості, усе, на що здатна твоя душа, розум, серце?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Розкажіть про життєвий шлях Олега Ольжича.
2. Чому присвячені поезії Олега Ольжича?
3. Назвіть відомі вам поетичні збірки Олега Ольжича.

Міркуємо

1. Назвіть найбільш яскраві образи віршів Олега Ольжича.
2. До якого поетичного циклу належить вірш «Захочеш – і будеш»?

Аналізуємо

1. Визначте епітети та метафори в поезіях Олега Ольжича.
2. Проаналізуйте будь-яку із вміщених у підручнику поезій Олега Ольжича за вибором.

Дискутуємо

1. Підготуйте реферат «Діяльність Олега Ольжича під час окупації».
2. Як життєві принципи Олега Ольжича позначилися на його творчості?

Олена Теліга

ОЛЕНА ТЕЛІГА (1907–1942)

«Там, де треба, — я тверда й сувора»

Серед багатьох тисяч жертв Другої світової війни, що загинули в Києві, є й ім'я талановитої української поетеси Олени Теліги, чийм життєвим кредо були її слова: «Коли ми, поети, пишемо про відвагу, твердість, шляхетність, посвяту й цими творами запалюємо та шлемо на небезпеку інших, як можемо ми самі цього не робити? Справжня поезія – вплив душі. Як же ж чутимусь я, коли я загину, то знатиму й іншим покажу, що жила так, як хотіла й як повинна була жити, коли ж сидітиму в безпечнім запллі – це буде зрада мене самої!»

*І в павутинні перехресних
барв
Я палко мрію до самого
рання,
Щоб Бог зіслав мені
найбільший дар:
Гарячу смерть, не зимне
умирання.*

Олена Теліга

Олена Теліга народилась 21 липня 1907 року в Петербурзі. Згодом родина переїхала до Києва, де батько обійняв посаду міністра УНР. Проте Жовтневий переворот і громадянська війна змусили родину перебиратися за кордон. Так, як і родина

Олександра Олеся, вони оселилися в Подебрадах, неподалік від Праги.

Олена Теліга навчалася на історико-філологічному факультеті педагогічного інституту в Празі, саме тоді вона влилася в осередок таких українських діячів, як Олег Ольжич, Є. Маланюк, Ю. Дараган, Н. Лівіцька-Холодна. Її ім'я ввійшло в історію «Празької школи».

Поетеса брала активну участь у культурному житті українських емігрантів, цьому присвятила життя і творчість.

Олена Теліга приїхала в окупований фашистами Київ з метою створити тут Спільку письменників, видавала журнал «Літаври», де друкувала твори українських літературних діячів, письменників-емігрантів. Вона активно пропагувала національно-визвольні ідеї, що викликало незадоволення окупаційної фашистської влади.

Олену Телігу, разом з кількома друзями і однодумцями, заарештували в лютому 1942 року. Декілька днів потому й обірвалось її життя...

СУЧАСНИКАМ

«Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби – спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив».

Але для мене – у святім союзі:
 Душа і тіло, щастя з гострим бодем.
 Мій біль бринить, зате коли сміюся,
 то сміх мій рветься джерелом на волю!
 Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
 А може, в цьому й є моя сміливість:
 Палити серце в хуртовині сніжній,
 Купати душу у холодній зливі.
 Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
 Та там, де треба, – я тверда й сувора.
 О краю мій, моїх яєних привітів
 Не діставав від мене жодний ворог.

РАДІСТЬ

Ой, не знаю, що то за причина –
 Переходжу обережно вулицю,
 І весь час до мене радість тулиться,
 Як безжурний вітрогон-хлопчина.
 До міського руху ми не звикли,
 А хлопчина рветься, як метелиця,
 Ніби поле перед нами стелиться,
 Ніби зникли авта й мотоцикли.
 І сама я на ногах не встою,
 Пролітаю між людьми похмурими,
 Козачка вдаряю попід мурами –
 Бо хлопчина не дає спокою!

ПЛОМІННИЙ ДЕНЬ

День прозорий мерехтить, мов племінь,
 І душа моя горить сьогодні.
 Хочу жити, аж життя не зломить,
 Рватись вгору чи летіть в безодню.
 Хоч людей довкола так багато,
 Та ніхто з них кроку не зупинить,
 Якщо кинути в рухливий натовп
 Найгостріше слово – Україна.
 І тому росте, росте прокляття!
 Всі пориви запального квітня
 Неможливо в дійсність перелляти
 На землі байдуже-непривітній.
 Хочу крикнуть в далечінь безкраю
 І когось на допомогу кликати,
 Бо душа моя сьогодні грає
 І рушає на шляхи великі.
 Хай мій клич зірветься у високість
 І, мов прапор в сонці, затріпоче,
 Хай кружляє, мов невтомний сокіл,

І зриває рідних і охочих!
Все чекаю на гарячий подих, –
Геній людський чи лише випадок, –
Щоб застигли і покірні води
Забурлили водоспадом.
І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину!

«Тільки тим дана перемога, хто у болі сміялись зміг!»

Олена Теліга не встигла написати багато, життя урвалось на злеті. Але кожна її поезія пронизана вірою в національне і духовне відродження рідного краю. Не випадково у вірші «Пломінний день» найгострішим словом вона називає слово «Україна». З ним рушала її душа на «шляхи великі», «кружляла, мов невтомний сокіл», ішла «крізь січні в теплі квітні».

Лірична героїня поезії *«Сучасникам»* звертається не лише до своїх сучасників. Вона прагне залишити моральний заповіт нащадкам. Для неї конкретні активні дії набагато важливіші, аніж словесне марнотратство:

Не треба слів! Хай буде тільки діло!

Авторка не вимагає повного зречення від звичайного, буденного життя заради боротьби. Лірична героїня скупко, але емоційно розповідає про себе – вона знає і радість, і ніжність, і страждання. Але коли ворог зазіхає на її Вітчизну, вона повинна відкинути будь-яку слабкість, стати «твердою і суворою». І в жодному разі не схилити перед ворогом своєї гордої голови.

Її поезію порівнювали з творами Лесі Українки, бо так само провідним був мотив безкомпромісної боротьби за волю і щастя рідного краю. Так само глибоко жіночною і високоемоційною була поезія Олени Теліги.

Поетеса була глибоко переконана, що роль української жінки в житті нації – надзвичайно важлива. Вона сама була жінкою-воїном, а тому очікувала, що поряд з нею стануть сучасники, а потім – нащадки. Вона щедра душею і не шкодує за тим, що віддає. Її загартоване у «сніжній хуртовині» серце береже горді, вірні й незрадливі слова.

Лірична героїня поезії *«Радість»* сповнена оптимізму і неприховано радіє життю. Ця радість нагадує безжурного хлопчину-вітрогона, що не дає спокою героїні. Ця радість нуртує в її душі, і вона переконана – так має бути. Це дуже важливо, коли людина радіє життю, коли ноги самі просяться до танцю, коли душа співає. Олена Теліга була переконана: справжню людину завжди вирізняє любов до життя, до людей, до Вітчизни.

Простенький на перший погляд вірш не обтяжений складними метафорами, невибагливі епітети й порівняння тим більше вияскравлюють одну ключову метафору – «радість як вітрогон-хлопчина».

Патріотична поезія *«Пломінний день»* належить до громадянської лірики. Мотиви цього твору перегукуються з мотивами поезії Лесі Українки *«Contra spem spero»*. Боротьба, горіння в ім'я високої мети, діяння, а не

порожні слова, надія на те, що людське море однодумців завирує водоспадом і разом вони переможуть. Вірш насичений потужним емоційним зарядом, що мимоволі змушує тебе розправити плечі, вдихнути на повні груди, повірити в перемогу.

Лірична героїня Олени Теліги – неординарна особистість, яка усвідомлює своє призначення, свою життєву місію, невідворотність жертви в ім'я боротьби за свободу. Головне для неї – і це підкреслює поетеса в усіх своїх творах – святе почуття обов'язку.

Ідея державності України для Олени Теліги та її однодумців, соратників по боротьбі, була і сенсом життя, і провідною темою поетичної творчості. Вона прагне боротися з байдужістю тих, хто повинен отямитись, почувши «найгостріше» слово – «Україна». Яскрава метафора спрямована саме на те, щоб пробудити отих самих покірних і байдужих: «застиглі і покірні води», бо сама для себе вирішила жити і боротись, аж доки «життя не зломить». Вона усвідомлює, що «вирушає на шляхи великі» – і це єдино можливий для неї шлях.

Піднесена риторика поезії, яскраві образи-метафори, влучні порівняння надають творові маршового характеру. Разом з тим довірлива інтонація звертання до читача, намагання поетеси поділитися з ним найсокровеннішими думками, переживаннями робить цей твір абсолютно унікальним, неповторним.

Творчість Олени Теліги поверталась в Україну довго, лише в 90-х роках ХХ століття читацька громадськість дізналась про її творчий та життєвий шлях. І тепер ви також отримали нагоду ознайомитися з її поезіями, які вчать любити свою землю, свій народ, вірити в себе і боротися за свої ідеали.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Розкажіть про життєвий шлях Олени Теліги.
2. Вивчіть напам'ять один з віршів поетеси.
3. Назвіть прочитані поезії Олени Теліги. До кого вона звертається у своїх творах?
4. Як поєдналися долі Олега Ольжича та Олени Теліги?

Міркуємо

1. Поміркуйте, чи відповідають назви поезій Олени Теліги їх змістові. Доведіть свою думку за допомогою цитування.
2. Назвіть найяскравіші образи із прочитаних вами творів Олени Теліги та Олега Ольжича. Чим саме вони вам сподобались?
3. Як ви розумієте вислів Олени Теліги «Тільки тим дана перемога, хто у болі сміється зміг!»?

Аналізуємо

1. Чи мають щось спільне, відмінне епітети та метафори в поезіях Олега Ольжича та Олени Теліги? Порівняйте.
2. Проаналізуйте будь-яку поезію Олени Теліги за вибором. Визначте провідну тему, ідею, ключові образи поезії.
3. Назвіть провідні мотиви лірики Олени Теліги.

Дискутуємо

1. Підготуйте реферат на тему «Діяльність Олени Теліги в окупованому фашистами Києві».
2. Як життєві принципи Олега Ольжича та Олени Теліги позначилися на їхній творчості?
3. Чи актуально, злободенно звучать поезії представників «Празької школи» нині?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

У світовій історії чимало прикладів героїчних вчинків письменників, які боролися за свободу та незалежність своїх держав. Це Шандор Петефі з Угорщини, Януш Корчак з Польщі, Федеріко Гарсія Лорка з Іспанії, Юліус Фучік з Чехії, татарський поет Муса Джаліль. Користуючись різними джерелами інформації, зокрема Інтернетом, підготуйте коротке повідомлення про одного з них (за вибором).

Поміркуйте над тим, що об'єднує всіх цих митців, які говорили різними мовами, швидше за все ніколи не знали про існування один одного, але залишились у пам'яті нащадків як захисники Вітчизни.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Віднайдіть спільне й відмінне у прочитаних творах Василя Симоненка, Олега Ольжича та Олени Теліги за планом:

- 1) тематика;
- 2) ідейний зміст;
- 3) використання яскравих художніх засобів;
- 4) особливості сприйняття.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Уважно прочитайте висловлювання відомих людей про поезію Олени Теліги та Олега Ольжича.

1. «Вона була якимсь протестом проти сірості, проти безбарвності і нудоти життя. Вона була людиною, яка прагнула радості, хотіла барвистості і повноти, радості, недоступної для плебея» (*Євген Маланюк*).

2. «В поезії Олега Ольжича звучали голоси різних епох, що їх сліди він відчитував як археолог. Мучили його найбільше голоси нашої історії, де войовників не бракувало, зате бракувало будівничих держави» (*Євген Сверстюк*).

Спробуйте сформулювати одним реченням свою думку про творчість Олега Ольжича та Олени Теліги. Хто знає, може й ваші слова колись цитуватимуть допитливі школярі!

ОЛЕКСАНДР ГАВРОШ

(народився 1971 року)

«Справжній письменник завжди бачить перед собою неосвоєні горизонти»

Олександр Гаврош

Є люди, які все життя щиро захоплені історією свого краю, які прагнуть розповісти іншим про його красу і велич, про людей, які мешкають у тому краю. Таким є і Олександр Гаврош. Рідне Закарпаття – найбільша любов цього письменника, і цією любов'ю він щедро ділиться з нами всіма.

Олександр Дюлович Гаврош народився 26 березня 1971 року в місті Ужгород, що заховалося в мальовничій улоговині Карпатських гір. Закінчив факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. Але справжньою пристрастю стала література. Чимало творів Олександра Гавроша перекладено німецькою, білоруською, словацькою, сербською, польською мовами. Серед творів, які принесли йому перемоги на різноманітних конкурсах, зокрема «Коронація слова», «Книга року», – «Дідо-Всеvido», «Сказання Срібної Русі», «Неймовірні пригоди тричі славного розбійника Пинті», «Цирк Івана Сили», «Капітан Алоїз».

Сьогодні ти ознайомишся з надзвичайно цікавою повістю «Неймовірні пригоди Івана Сили», яка стала основою для відомого нині художнього фільму «Іван Сила». Ти дізнаєшся про талановитого парубка з далекого гірського села в Карпатах, який підкорив своїм талантом Європу.

І хоча «Неймовірні пригоди Івана Сили» здадуться вам справді неймовірними, основа їхня правдива...

Олександр Гаврош

НЕЙМОВІРНІ ПРИГОДИ ІВАНА СИЛИ

(Скорочено)

Маленькі друзі!

Я знаю, що ви не любите читати передмови. А дехто з вас взагалі вважає, що книжку слід розпочинати з кінця. Але ця передмова особлива, бо, не прочитавши її, ви не дізнаєтеся ГОЛОВНОГО.

Україна славиться своїми силачами. Але не тільки Василь Вірастюк чи брати Клички належать до найдужчих людей світу. Були в нас такі й раніше. До незаслужено забутих належить і знаменитий силач Іван Сила. Саме так називали в народі Івана Фірцака, який понад сто років тому народився на Закарпатті, став чемпіоном Чехословаччини та Європи з кількох видів спорту, об'їздив півсвіту, здобувши величезну кіль-

кість перемог. За свою неймовірну силу його нарекли ім'ям уславленого античного борця Кротона.

Першим розповів про життя українського богатира Антон Копинець у книжці «Кротон». Він товаришував зі славетним атлетом і особисто від нього записував його історію. Після нього про Івана Силу писали й інші письменники.

І хоча «Неймовірні пригоди Івана Сили» здадуться вам справді неймовірними, основа їхня правдива, адже почерпнута із фактичного матеріалу, записаного Антоном Копинцем. Ясна річ, що ми мусили додати щось від себе, а щось і змінити, інакше вам би було не так цікаво.

А де в цій книжці правда, а де вигадка – спробуйте з'ясувати самі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ЗНАХОДИТЬ РОБОТУ

У третьому віконечку пана Кривальського не виявилось. «Обід!» – сонно позіхнув чоловічок у кашкеті.

– Мені би роботу, – ледве просунув до віконечка півголови Іван.

– Ото, який здоровило! – щиро здивувався чоловічок. – Приходь зранку. Будеш працювати. Як записати? Іван Сила? Ха-ха. Ну це ми завтра подивимося.

Він ще раз позіхнув, аж кашкет з'їхав йому на очі. Тоді мовив «перепрошую» і зачинив віконечко, вивісивши табличку «Нема тари». (З табличками на вокзалі було сутужно).

Ніч Іван перебув у найдешевшому пристанці для таких же небораків, як він, котрі не мали де подітися у великому місті. Вуйко Микульця пішов у справах: поніс верховинські гостинці синові, який тут служив у війську.

Тьмаво блимало світло притулку. То тут, то там виникали розмови і через деякий час затихали.

Простягнувшись на дерев'яному лежкаві, Іван згадував рідні гори, батьків, домашні страви, а найперше – свою кирпату сусідку.

«Бідна Маруська! – думав Іван. – Як вона там? Навіть попрощатися не встиг. Що вона подумає про мене? Що я розбишака, лайдак, нікче...». На цьому слові Іван заснув, нараз опинившись у себе вдома, де матінка з повною мискою вареної картоплі та горням пінистого молока запрошувала його до святково прибраного столу...

Добре виспавшись (що-що, а цю справу він любив і ставився до неї з належною повагою), Іван прийшов на перон одним із перших.

Робота була нехитра: брати мішки та ящики і нести, куди скажуть. За кожні 50 кілограмів ваги давали монету. Тож за день можна було непогано заробити. Принаймні з голоду вже ноги не простягнеш.

Іван з легкістю взявся до праці, беручи на свої плечі вдвічі більше, ніж решта вантажників. Це зачепило одного з них, кучерявого молодика, який почав глузувати: «Дивись, село, не надірвись. Бачили ми вже тут таких гонорових. Та кудись позникали».

Іван вирішив не дражнити нових товаришів, а виконавши денну норму до обіду й отримавши першу платню, надумав пройтися містом.

Спочатку хотів віднайти вчорашнього знайомого – Міху Голого. Але, проблукавши вокзалом півгодини, зрозумів, що в такому натовпі це – да-

ремна справа. Тоді звернувся до малого обірванця, який просив гроші у перехожих.

– Голий? Знаю такого, – примружив той око. – А що пан хоче від нього? Може, я підсоблю?

Він зміряв Івана з голови до п'ят, прикидаючи, що з нього можна ви-манити.

– Та ні! Мені треба Міху, – відмахнувся Іван.

– Голий вас сам знайде, коли треба буде, – втратив малий інтерес до розмови і писклявим голосом почав знову благати перехожих: «Подайте копійчку сироті!» (...).

РОЗДІЛ СЬОМИЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ПОЧИНАЄ НОВЕ ЖИТТЯ

– Нарешті! – важко зліз із дерева Голий. – У мене від чекання аж живіт розболівся.

Під яблунею лежала купа недогризків (усе-таки кусалося не дерево).

Історія про тренера насторожила Міху. Все виглядало дуже казково, а Голий мало вірив у казки. Хіба що у страшні. Слово «доброта» викликало у нього щирий регіт. Проте Іван Сила думав інакше. Та й, зрештою, що йому було втрачати?

Брякус влаштував його у пристойний гуртожиток, де мешкали студенти. Попри грошову винагороду, яку Сила отримував за тренування, він не полишав праці вантажника – за старою селянською звичкою, яка завжди тримає у скрині окраєць черствого хліба на чорний день. До обіду Іван займався вправами, потім обідав із тренером і рушав на вокзал.

Доктор Брякус намагався розвивати у хлопця не тільки м'язи. Тому багато з ним розмовляв, розповідав про міське життя, пробуджував цікавість до всього.

У Брякуса займалися ще двоє хлопців. Але ніхто не демонстрував таких результатів, як верховинець.

Брякус наполегливо вчив його основ силової гімнастики та різних єдиноборств. Схоже, думки про Івана цілком оволоділи ним, і коли він ненароком довідався, що його учень після занять ходить розвантажувати вагони, то не на жарт розгнівався.

– Що ви собі дозволяєте! – кричав він. – Я вкладаю у вас свої знання, час та гроші, а ви все це нищите за моєю спиною. Я забороняю вам працювати! Ваша праця – це спорт! Затямте собі! Ви повинні правильно розробляти м'язи, а не тягати бочки з оселедцями. Я піднімаю вам гонорар удвічі, і щоб ніяких вокзалів!

Чому тренер забороняв Іванові Силі займатись роботою вантажника? Адже вона теж тренує м'язи?

Голий товаришу щиро позаздрив: «Оце так щастить! Нічого не робити, а отримувати грошенята! А я йому часом не підійду?».

Він став перед тріснутим дзеркалом у халабуді, в якій жив, і зігнув у ліктях худі руки, демонструючи радше не біцепси, а їхню відсутність.

– Ні, напевно, не підійду, – шморгнув він самокритично. – Ну і дідько з ним. Цей Брякус мені з самого початку не подобався. (...).

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ ПРО ІВАНА СИЛУ ПОЧИНАЮТЬ ГОВОРИТИ

Іван Сила-Фірцак

Зала, в якій проходили змагання, була переповнена. Ще б пак! Чемпіонат республіки – то вам не фіґлі. Вправи виконувалися у кількох видах. Кожен спортсмен робив по три спроби.

Безперечним фаворитом вважався дво-разовий чемпіон Магдебурга. До того ж, він представляв силові органи. А силові органи – це майже Республіка. А ображати Республіку... Хотів би я побачити такого сміливця!

У молодості Магдебурга був поліцейським, і чи не в кожному поліцейському управлінні висів його портрет. Навіть у кабінеті капітана Миколайчика Магдебурга був присутній – у вигляді невеличкого настільного календаря. Щоправда, той домалював чемпіонові вуса і ріжки. Але це свідчило не про неповагу, а про любов пана капітана до мистецтва.

Не дивно, що й на чемпіонаті Магдебурга мав найбільшу групу підтримки. Аби уникнути зайвих балачок, поліцейські були переодягнені в цивільних. І за порядком подивляться, і свого підтримають – вважало керівництво.

Зала тривожно мовчала.

Магдебурга робив останню спробу встановити новий рекорд.

Окрім нього, попередню вагу зумів узяти тільки нікому не відомий парубійко з гоноровим прізвищем Сила. Але ж по ньому видно, що це справжній селюк. Чемпіон не може програти ТАКОМУ. Це би була ганьба на всю Республіку.

Магдебурга налаштував себе на позитивний лад, подумки стаючи першим в історії змагань триразовим переможцем. Він довго натирив руки спеціальним порошком, аби вони не ковзали. Силувано посміхався в об'єктиви фотокамер. Глибоко дихав своїми конячими грудьми, поміж тим кілька разів посилаючи повітряні вітання знайомим дівцям.

«Маг-де-бу-ра! Маг-де-бу-ра!», – почав скандувати зал. Все! Він підійшов до штанги, взявся за неї руками і, набравши повні легені повітря, почав встановлювати рекорд.

Але що це? Піднята над головою чемпіона штанга спочатку хитнулася в один бік, далі – в другий, а за секунду гепнула на землю, ледь не розтрощивши йому ногу. Зала голосно зітхнула: нова вага не взята.

Щоправда, ще одна спроба залишалася в Івана Сили, а тоді судді повинні порадитися, як діяти далі. Ніхто жодних надій на якогось там Івана, та ще й, подумайте, – Си-лу! (оце поганий смак!) – не покладав. Тому чимало глядачів потягнулися на перекур, уже на ходу сперечаючись, яким буде рішення суддів.

Між тим Іван зійшов на поміст, глипнув у залу і проказав найкоротшу молитву, яку знав: «Боже, поможи!». Його група підтримки складалася аж із трьох осіб: Станіслав, Корнелій і, ясна річ, його поважність Міха Голий, котрий заради цього випадку в когось позичив (маємо надію, що все-таки позичив) майже не ношений піджак.

– Дай їм, ведмедю! – крикнув на все горло Міха, чим привернув увагу переодягнених поліцейських, себто півзали.

Іван це розчув. Розвеселений, з легкою душею взявся за штангу. «А-ах!», – раптом вигукнула зала, а потім зірвалася на ноги. Іван впевнено тримав штангу над головою і посміхався фоторепортерам. Вони без угаву клацали камерами, і цьому, здавалося, не буде кінця.

Приголомшена публіка не знала, як реагувати. Кілька секунд панувала мертва тиша. Коли ж він опустив штангу і суддя оголосив, що новим чемпіоном Республіки став Іван Сила, зала вибухнула.

Поки переможець обіймався з тренером, журналісти почали видиратися просто на сцену. Дехто з них уже голосно диктував сенсацію. Інші з мікрофонами обступили нового чемпіона, вимагаючи інтерв'ю. Поліцейські повставали і почали озиратися на керівництво, чекаючи команди. Але наказу не було, бо начальство тільки лялося, не очікуючи такого повороту.

Магдебуря у супроводі кількох старших офіцерів розлючено покидав залу, запевняючи, що ЦЕ – провокація, і він ЦЕ так не залишить. Вболівальники хапалися, хто за голову, а хто – за серце, програвши значні ставки. Одне слово, якщо ви можете уявити на кілька хвилин божевільню, то ви все побачили.

Тільки одна людина у залі сиділа непорушно. Це був Міха Голий. По неमितому обличчю він розмащував сльози. Так-так, цей привокзальний волоцюга, пройдисвіт і злодій плакав. Можливо, вже заради цього варто було встановлювати республіканський рекорд? (...).

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ ІСТОРИЧНА ТАБЛИЧКА

На честь великої перемоги доктор Брякус дав Іванові Силі два вихідні. Це було не стільки для учня, як для себе. Адже все так несподівано впало на голову! Треба було поміркувати, що робити далі.

Іван, котрий у селі звик до постійної роботи, найгірше переносив байдикування. Тепер же через історію з агентом таємної поліції вони з Міхою остерігалися з'являтися на людях.

Довелося сидіти вдома. А для верховинця нема гіршої каторги.

Та, промучившись одну добу, Іван вирішив, що вовка боятися – в ліс не ходити. «Будь що буде!» – наступного дня він натягнув глибше картуза на очі й подався на вокзал. У вантажників був якраз обід, коли з'явився Сила.

– Хлопці, наш чемпіон іде, – крикнув хтось.

– Качай Івана! – підхопило ще декілька.

І враз парубійко опинився у дужих руках, які почали його підкидати догори.

Виявляється, вчора хтось купив газету і вся зміна зачитала її до дір.

– Молодчина!

– Так їм!

– Хай знають, що ми не ликом шиті!

– Завдав перцю буржуям!

Кожен хотів висловити Іванові підтримку. Якщо не словами, то хоча би по-дружньому плеснути по плечу.

Від несподіванки Іван розчулився. Від раптового спогаду про гори, батьків, Маруську і, звичайно, галушки, в його очах блиснули сльози.

– Хлопці, та він плаче! – помітив невеликий на зріст, але міцно збитий Арсен Погуляй.

– Оце так чемпіон! – посміхнувся у вуса геть сивий дядько Мотовило. Вантажники розреготалися.

Пан Кривальський, який був заступником директора вокзалу і відповідав за порядок, спостерігав через вікно за незрозумілим збіговиськом біля багажного відділення.

Цікавість, а радше неухильне прагнення залізної дисципліни перемогли, і він з рішучим виглядом наблизився до вантажників.

– Що за бунт? Чому не працюєте? – різко запитав він найстаршого.

– Та от, пане начальнику, святкуємо, – вклонився дядько Мотовило.

– А хіба сьогодні якимсь свято? – твердим як струна голосом заперечив Кривальський, заклавши руки за спину.

– Так, нас навідав чемпіон Республіки, – поклав Арсен Погуляй руку на плече Іванові.

– Що ти верзеш? – не стримався Кривальський. – Менше треба пити! За роботу, лайдаки!

– А-а, пан Кривальський ще не знає! – Арсен простягнув заступникові директора заяложену газету.

Той швидко пробіг очима текст, потім зупинився, глипнув на фото, далі – на Івана і ще раз – на фото.

– О! Сам Іван Сила! – розплився він у посмішці. – Я маю честь вітати вас у нашій установі. Може, зайдете на кавусю?

– Дякую, – відказав Іван. – Маю роботу.

– Ви десь поблизу працюєте? – пана Кривальського було не впізнати. Тепер він був сама люб'язність.

– Я працюю у вас, – засміявся Іван.

– У мене? – остовпів Кривальський. – Себто як у нас?

– Я – вантажник, і коли ваша ласка, то я би взявся до роботи. Страшенно хочеться щось подвигати, – Іван розправив плечі і пішов до товарів, які вже почали тягати пивні діжки.

Кривальський так і залишився стояти, час від часу глипаючи то на газету, то на власні черевики. Він поволі побрів до свого кабінету. Наступного дня в коридорі біля дверей заступника начальника з'явилася елегантна табличка: «Тут працював чемпіон Республіки Іван Сила – гордість нашої залізниці».

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ АГЕНТ ФІКСА ВИКРИВАЄ АНТИУРЯДОВУ ЗМОВУ

Фікса увірвався до кабінету капітана Миколайчика без попередження.

А оскільки пан капітан якраз підрівнював пилочкою нігті, то йому стало страшенно незручно.

– Агенте 008, що ви собі дозволяєте? – почервонів він.

– Пане капітане, справа надзвичайної ваги, – Фіксі знову запаморочилося в голові, і він схопився за стіл.

– Я бачу, з вами не все гаразд, – Миколайчик вказав рукою на стілець.

– Пане капітане, на вашого найкращого агента вчинено замах, – Фікса з полегшенням сів і обтер спітніле чоло хустинкою. – У четвер, коли я вже все дослідив і збирався покидати зону спостереження, мене підло заманили в пастку і вчинили розправу.

Капітан із цікавістю почав слухати: аби обхитрувати Фіксу, треба бути вельми кмітливим.

– І скільки їх було? – запитав він, дістаючи з шафи розпочату коробку цукерок.

– Двоє. Але один із них... Один із них... – від хвилювання агентом аж сперло подих.

– Так хто був один із них? – капітан Миколайчик підсунув цукерки до Фікси. – Підсолодіться, голубчику!

Той кинув собі до рота відразу кілька трюфельів і почав шалено жувати.

– Один із них — чемпіон Решпубліки ж бокшу, – прошамотів він набитим ротом. – Шебто жі штанги.

– Ви хочете сказати, що це той молодик, який переміг нашого Магдебургу? – пещена рука капітана теж потягнулася за цукеркою.

– Так, пане капітане, саме це я і хочу сказати, – обличчя агента розпливлося в посмішці.

– А що з вашими зубами? – раптом запитав Миколайчик.

– Не зрозумів, – стривожився Фікса.

– Гляньте, – Миколайчик подав йому маленьке люстерко, яке завжди носив у кишені.

– О, діво Маріє! – заволав на весь кабінет Фікса. У низці його рівних білих зубів тепер зяяли дві чорні дірки. – Він вибив мені два зуби! – заламував руки агент. – Як я тепер прийду до мами в гості? Вона мене прибіє!

– Заспокойтеся, Фіксо. – Ми представимо вас до урядової нагороди. Але спочатку розкажіть, що ви рознюхали.

– Отже, так, – агент 008 знову став втіленням професійності. – Доповідаю: на вокзалі діє злочинне угруповання, яке займається контрабандою в особливо великих розмірах. Крадуть цілими ешелонами. Ниточки, – тут Фікса підняв палець, – тягнуться аж догори.

– І дуже догори? – капітан Миколайчик показав очима на стелю.

– Дуже, – тихо видавив із себе Фікса.

Капітан Миколайчик розмірковував.

Якщо ниточки контрабанди ведуть так угору, то невідомо, куди вони заведуть.

А неприємностей не хотів ніхто, в тому числі й пан капітан, який вирізнявся вишуканістю і тактом.

Може, зупинитися на нижчому рівні?

– А хто у банді оцей чемпіон? – задумано мовив він.

– Він очолює бойовиків, – з готовністю доповів Фікса.

– І багато у них бійців? – Миколайчик продовжував про щось розмірковувати.

– Багато, – Фікса нагнувся до капітана. – Ви просили довідатися про такого собі доктора Брякуса. Так-от, цей тип є їхнім шефом. Діють під прикриттям домашнього спортивного клубу. Вдома у Брякуса – штаб-квартира і навчальний центр штурмовиків. Не здивуюся, якщо там виявиться і склад зброї. Діяти треба негайно!

– Ну, це нам вирішувати, коли діяти, – з притиском зауважив Миколайчик. Була п'ятниця, а пан капітан вельми не любив розпочинати щось перед вихідними. Суботня гра у гольф – це святе.

– Почнемо операцію з понеділка, – прийняв він рішення, беручи чарку. – Обмежимося поки що бойовиками. За ваше здоров'я, голубчику! (...).

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ ДОДАЮТЬСЯ НОВІ НЕПРИЄМНОСТІ

Іван насилу розплющив очі. Над ним схилилася медсестра, яка поправляла йому марлеву пов'язку.

– Док-тор Бря-кус, – самими губами пролепетав Сила.

– Ви маєте на увазі того другого? – сумно перепитала сестричка. – Нажаль... – вона заперечливо похитала головою.

Іван заплющив очі. Крізь повіки пробилася сльоза і потекла по щоці. Медсестра, зрозумівши ситуацію, залишила покаліченого на самоті.

Перед очима Івана поставали різні спогади, пов'язані з тренером. Ось він простягає візитку після вуличного бою з Велетом. Годує його першим обідом. П'є шампанське за рекорд. Обіймає, вітаючи з чемпіонством. І на решті – та злощасна подорож за місто. Чому все так раптово обірвалося? Хіба це справедливо?

– До вас прийшли, – тихенько промовила сестричка і, вклонившись, вийшла. Іван важко повернув голову. Прямо на нього дивилися щурячі вуса, а білозуба усмішка зяяла двома чорними дірками.

– Ну що, доскакався, задрипаний чемпіоне? – Фікса випромінював просто гігантську радість. – Хотів розіграти нещасний випадок? Ха-ха! Від мене не втечеш, хаме!

Він прагнув одразу забрати Івана до в'язниці, але лікарі категорично запротестували. Вони запевнили, що в такому стані хворому доводиться думати про виживання, а не про втечу. Про всяк випадок двоє переодягнених поліцейських стали постійно чергувати в лікарні.

Іван Сила швидко оклигував. Рани виявилися не такими страшними, як здавалося після аварії. Та й молодий організм брав своє. Однак швидке одужання не вельми тішило парубійка. Адже у такому разі на нього чекав арешт.

Загибель Брякуса сильно вплинула на верховинця. Він до всього збайдужів, навіть втратив апетит. У такому пригніченому стані його й було допроваджено до в'язниці, за звинуваченням... у смерті свого наставника. Річ у тому, що нічого протизаконного обшук у помешканні тренера не виявив. Ба більше, всі сусіди, знайомі, спортивна федерація відгукувалися про Брякуса якнайприхильніше. Навіть впливові люди згори (а ви знаєте, що це має у нас першочергове значення!) висміяли версію про гніздо бойовиків, очолюване їхнім знайомим тренером. У минулому, до речі, відомим спортсменом.

Але поліцейське управління так легко не здавалося і вирішило змінити обвинувачення. Вести цю скандальну справу було доручено старшому слідчому Бенцику (...).

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ АГЕНТУ ФІКСИ ПРОПОНУЮТЬ ПОДАТИ У ВІДСТАВКУ

Генерал Хрунь був не в душі.

– Що це таке! – верещав він на капітана Миколайчика, махаючи перед його носом «Столичними новинами». – Поліція арештувала чемпіона, бо він переміг Магдебур, – генерал розстебнув верхній гудзик мундира. – Ви розумієте, чим пахнуть такі статті?!

Капітан Миколайчик багатозначно мовчав. Він, ясна річ, розумів.

Генерал важко сів у крісло.

– Доповідайте, капітане, – нарешті заспокоївся він і зотягнувся сигарою.

– Знайшовся щоденник доктора Брякуса, в якому він пише про погрози на свою адресу, – розповідав Миколайчик. – Погрози йшли від його конкурентів.

– А що там про цього Силу? – генерал не випускав сигари з рота.

– Найуцесливіші оцінки, – зітхнув капітан. – І взагалі, доктор Брякус вважав, що Іван Сила – це його головний шанс у житті.

– То, виходить, він тут ні до чого? – генерал Хрунь знову насупився.

– Ні до чого, – повторив Миколайчик.

– А що там з конкурентами? – генерал випустив у бік Миколайчика хмару диму.

– У неділю вранці перед виїздом біля авто Брякуса бачили Магдебур з двома типами, – зовсім тихо проказав капітан.

– Що?! – генерал зірвався на ноги. – Ви забуваєтеся, капітане! Хто автор цієї злощасної справи?! – продовжував верещати генерал.

– Агент Фікса, – капітан із задоволенням перевів стрілки на іншого.

– Негайно у відставку! – генерал був безжалісним. – Справу закрити! Цього задрипаного чемпіона випустити!

– Фікса – один з наших найкращих агентів, – капітан спробував врятувати підлеглого.

– Тоді обмежтеся доганою, – генерал вже заспокоювався. – А звідки нам упав на голову цей Сила?

– Звичайний верховинець, селяк. Вантажить на вокзалі, – виструнчився Миколайчик.

– І таке-от перемогло Магдебур! Справу не закривайте. Просто її зтягніть, – очі генерала блиснули хитрою посмішкою. – Силу випустіть на волю, тільки під солідну заставу. Побачимо, кому він знадобиться.

Хрунь розвернувся до капітана спиною і почав щось роздивлятися у вікно, даючи знати, що розмову закінчено. Миколайчик вклонився, клацнув підборами і нечутно вийшов з кабінету.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ПОТРАПЛЯЄ В НОВУ НЕВОЛЮ

Звістка про те, що за звільнення Івана Сили поліція просить 50 тисяч застави, приголомшила не тільки Івана, але й друзів. Ці величезні гроші

зібрати було не під силу не тільки оточенню Міхи Голого, але й усій зміні вантажників. Доводилося чекати заступництва якоїсь впливової особи.

«Столичні новини», за посередництва Бідоськи і Томича, надрукували нову статтю, в якій повідомлялося, що за чемпіона Республіки просять 50 тисяч. Минуло кілька днів, але ніхто долею Івана Сили так і не зацікавився.

Та одного ранку до камери зайшов старший слідчий Бенцик і зло просичав, що обвинувачений може збирати речі. За нього внесли викуп, але це не значить, що справа проти Івана Сили закрита. Особисто він, старший слідчий Бенцик, сподівається на скору зустріч. Оскільки Іван речей не мав, то поплював у долоні й пригладив волосся.

У кімнаті відвідування його чекала екстравагантна вродлива пані.

– Мадам Бухенбах, – простягнула вона Іванові свою ручку в чорній рукавичці. – Аделія.

Той невміло її стиснув.

– Обережніше! – зойкнула мадам.

Далі уважно оцінила хлопчину з голови до ніг, торкнулася пальчиком його обличчя і загадково промовила: «А ви мені подобається. Це саме те, що потрібно».

– Гірський ведмідь на прізвисько «Іван Сила», – розсміялася вона. – Ну то я його забираю, чи як? – холодно звернулася мадам Бухенбах до Бенцика.

– Так-так, пані, – схопився той. – Ви внесли заставу, тож...

– Ходімо, моя радосте, – мадам навіть не дослухала старшого слідчого, чим його сильно образила, а взявши Івана Силу попід руку, вийшла на вулицю. Там уже чекало заведене авто, яке відвезло їх до затишного будинку неподалік центру.

– Це моя нірка, – кинула вона недбало рукавички на стіл посеред кімнати, всуціль обклеєної афішами з великими написами «Цирк БУХЕН-БАХ». – Тільки не подумайте, що я вас викупила з великої любові до штанги чи гірських ведмедів. Ні, коханий! Це чистий бізнес... Нашому цирку потрібне оновлення. Можна сказати, свіжа кров, – вона усміхнулася чарівною посмішкою. – А чемпіон Республіки якраз і може стати нашим новим козирем. Чи не так? – вона наблизилася своє личко впритул до Іванового, і від її парфумів у парубійка тьохнуло серце.

– Я вам пропоную вигідний контракт: ви працюєте у мене рік і повертаєте мені 50 тисяч, – мадам Бухенбах випустила вгору цівку диму. – Або ж повертаєтеся назад у в'язницю і годуєте клопів, – посміхнулася вона, блиснучи порцеляновими зубками.

– Тільки не тягніть kota за хвіст. Я не люблю нерішучих мужчин, – Аделія Бухенбах подивилася на Івана своїм найспокусливішим поглядом.

– Давайте контракт, – зітхнув Іван.

Повертатися назад під арешт не було ніякого бажання. Харчували там препаскудно. Та й, зрештою, які перспективи у нього на волі? Знову вантажити вагони?

Одним розчерком пера Сила в черговий раз круто змінив своє життя. Хоча, можливо, від нього нічого й не залежало. А ви як гадаєте? (...).

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ВИГАДУЄ ПЕРШИЙ НОМЕР

Він думав про завтрашню розмову, і сон його не брав. Ще раз і ще раз хлопець у деталях пригадував бій з Велетом, рідні гори, домівку і, звичайно, мамині галушки. Раптом йому згадалося, як він носив на собі дітей з їхньої вулиці. Тоді на нього залізала купа малечі, і він нагадував ведмежа, яке обліпили бджоли. А що як винести на манеж усіх артистів цирку? Це ж ідея! Іван ледве дочекався світанку.

Задум був справді незвичним. Мадам Бухенбах зібрала циркачів.

– Панове! – голосно мовила вона. – Зараз ми спробуємо новий номер. Іван Сила буде виносити з-за куліс увесь наш цирк.

– Еге ж, – невдоволено мовив карлик Піня. Він ніколи нікому не вірив. Можливо, тому, що природа над ним поглумилася. А може, якраз навпаки: природа відомстила горбунові за те, що той завжди був незадоволеним.

– Починаємо! – плеснула в долоні мадам Бухенбах.

Першим на верховинця спритно зіпнувся акробат Фандіго. Він сів Іванові на плечі, міцно обхопивши його голову колінами. Чорнява красуня Рената легко злетіла по хлопцях нагору і тепер стояла на коліні та плечі свого брата. По інший бік Фандіго розташувалась танцівниця Мілена, піднявши граціозно догори руку. Залишались Пандорський та карлик Піня.

Усі глянули на Піню.

– Я туди не полізу! – показав пальцем карлик на самий вершечок живої композиції. – Навіть не думайте!

Тоді Іван схопив його за комір куртки і посадив собі на долоню. Як не дивно, Піня на ній якраз умістився. Тут звідкись узялася мавпочка і, за звичкою, шугнула на голову карлику і почала його скубти.

– Чудово! – заплескала мадам Бухенбах. – А тепер, мій коханий ведмедю, спробуйте із цією живою купою зробити кілька кроків.

Тримати на собі чотирьох дорослих людей і мавпочку було не те що важко – незвично. Іван остерігався зробити зайвий рух, аби піраміда, основою якої він був, не розсипалася.

– Не бійся, – пролунав згори голос Фандіго. – Ми ж акробати!

Іван сміливіше ступив і пройшовся через увесь манеж. Як не дивно, ніхто не впав.

– Неймовірно! – засяяла мадам Бухенбах. – Іванові Силі – ура!

– Ура! Ура! Ура! – прокричала весело трупа.

Усім сподобалося, окрім карлика Піні, якому здалося, що його навмисно образили.

– Цього я тобі не забуду! – зло прошипів він, дивлячись своїми вугільними очима на щасливого Івана Силу. (...).

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ, У ЯКОМУ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ НАЙВИЩА ПЕРСОНА

Мадам Бухенбах була біліша за стіну.

– Вони прийдуть! – метушилася директриса, не знаючи, за що взятися. – Мій ведмедю, – звернулася вона до Сили. – Ви маєте вигадати щось особливе. Сьогодні у нас будуть незвичайні гості.

Мадам піднялася навшпиньки і прошепотіла Іванові у вухо: «Сам пан Президент!».

– Я так хвилююся! Так хвилююся! – додала вона вголос.

Іван з Міхою вже півтори години думали над новим номером, але в голову нічого не лізло.

– Ну що, до дідька, робити?! – роздратовано кинув Сила і вдарив долонею по цвяху, який стирчав з дошки. Той з легкістю увійшов у дерево.

– Ану спробуй його дістати назад, – раптом загорівся Міха. На жаль, цвях не було за що зачепити. – Придумав! – скочив Голий з ліжка і почав танцювати. – Але з тебе, «мій коханий ведмедику», – перекривив він мадам Бухенбах, – три слоники.

Що ви знаєте про сучасних українських «богатирів»? Коротко розкажіть про одного з них.

(Один слоник – це було коло довкола шатра на Івановій шії).

– Гаразд, – посміхнувся Сила і нахилився до Міхи.

Президент Республіки випромінював незворушний спокій. Довкола нього сиділа охорона, яка промацувала очима все шапіто. Президент дивився циркові номери, час від часу поправляючи пенсне.

Він хотів відійти від державних справ, які вже не давали йому навіть спати. А оскільки з дитинства любив цирк, то вирішив влаштувати собі маленьке свято.

Іван Сила показував новий номер. Він вганяв у дошку велетенські цвяхи долонею.

– Хто й собі хоче спробувати? – запропонував силач глядачам.

На арену вибрався сільський здоров'яга, але, видно, трохи захмелілий, бо похитувався.

Він впевнено луснув по цвяхові долонею, скрикнув і схопився за руку. Далі заперечливо мотнув головою і поліз назад на своє місце.

Сила взяв дошку в руки і припав до неї ротом.

– Що він робить? – почали перешіптуватися глядачі.

Але за секунду зрозуміли: Сила витягав гігантські цвяхи... зубами. Вони падали йому до ніг один за одним.

Президент задумано погладжував борідку. Охоронці між собою здивовано переглядалися, а зала просто скаженіла.

– Браво! – чулося звідусіль.

– Молодець!

– Ну й Сила!

Президенту сподобався цирк «Бухенбах», тож він вирішив сфотографуватися на пам'ять.

– Хай зроблять знімок із тим богатирем, – показав він шкіряною рукавичкою на Івана. – Я ґратуюю вас за прекрасний виступ, – простягнув Президент руку парубійкові. – Я знаменито відпочив.

Фотограф блискав спалахом, а мадам Бухенбах ледь не зомлівала від щастя.

«І мене! І мене!» – робила вона знаки, аби її сфотографували в колі Президента. Той це помітив, посміхнувся і підкликав мадам Бухенбах до себе.

– Молодий чоловіче, у вас прекрасне майбутнє, – промовив Президент на прощання Іванові. – Я ніколи не помиляюся, повірте моему досвіду.

Через тиждень Іван отримав розкішний конверт із написом «Адміністрація Президента». У ньому було фото, на якому Президент тиснув йому руку. На звороті було написано: «Іванові Силі, котрий прославляє Республіку. З вдячністю». Це був почерк Президента.

Чому Президента так вразив цирк Бухенбах? Яку роль відіграв у цьому Іван Сила?

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ, У ЯКОМУ ВСІ ПОГРОЖУЮТЬ

Іван почув дивні звуки: ніби плач маленької дитини чи виття невідомої звірини. Звуки чулися із вагончика карлика Піні. Сила спробував відчинити двері, але вони були замкнені. Через вікно було слабо видно, але Іван роздивився. Так і є: карлик удома. Але що він робить? У руці він тримає батіжок і шмагає ним... мавпочку Беню! З вагончика знову почулися химерні звуки.

Іван рішуче постукав у двері. Всередині все стихло.

– Піню, відчини! – крикнув Сила.

У відповідь – анічичирк.

– Відчини, бо вивалю двері! – ще раз повторив Іван. – Ти мене знаєш.

Коли верховинець став напирати на двері, замок клацнув, і на порозі постав переляканий карлик.

– Чого тобі? – буркнув він. – Я вже спав!

– Де мавпочка? – грізно мовив Іван.

– Відпочиває, – тремтячим голосом відповів Піня.

Сила попрямував до великої скрині з одягом, де вона зазвичай ночувала. У самому низу в куточку забилася перелякана тварина, яка розумними чорними очима дивилася на Івана.

– Беню! Ходи до мене! – він узяв мавпочку на руки. – Ще раз дізнаюся, що ти б'єш тварин, скуштуєш моїх гостей, — показав Іван здорового кулака. – А Беня поки поживе у нас!

Карлик тільки люто блиснув очима... Тоді встав і почав одягатися. Він вирішив діяти. Незважаючи на пізню годину, мадам Бухенбах ще була в цирку.

– Пані Бухенбах, – вкрадливо почав карлик. – Беня зникла!

– Як це зникла? – пані Аделія після зустрічі з Президентом все ще перебувала у піднесеному настрої. – Певно, дурна мавпа сховалася.

– Судячи з усього, йдеться про викрадення, – наполягав Піня. – ...Я бачив неподалік Івана Силу. Він щось поспішно ніс у руках, – карлик вирішив обійтися без натяків.

Мадам зрозуміла, куди хилить горбун. Сила ставав головною зіркою її цирку, і безпідставні підозри такого нікчеми, як цей карлик, почали її дратувати.

– Я не маю жодних підстав не довіряти Іванові. Зрештою, ми його зараз покличемо і про все розпитаємо.

Карлик знітився. Залишався останній аргумент.

– А чи знає пані Аделія, що Сила вже сидів у в'язниці? – перейшов він у наступ. – І карна справа проти нього досі не закрыта.

Усе! Досить! Мадам Бухенбах аж кипіла.

– Маленька потворо! – просичала вона. – Я знаю все, бо вносила за Івана заставу. Але якщо ти, підла твоя душко, – вона заліпила карлику гучного ляпаса, – ще хоч раз розпускатимеш плітки...

Тепер ляпаса горбун отримав з іншого боку.

– Тоді скуштуєш ось цього! – показала вона Піні батога. – А тепер геть звідси, і щоб я бачила тебе тільки під час виступів!

Карлик, задкуючи, вилетів з вагончика директриси, але перечепився через поріг і з розгону розтягнувся в калюжі.

Болото змішалось на його обличчі зі сльозами безсилля.

– Клянуся, – повернув він голову в бік Іванового вагончика. – Ти за все це відповіси!

Мадам Бухенбах хряснула дверима. Вона мала свої причини для лютування. Після візиту Президента і розмови з його помічником справа проти Івана Сили була закрыта. Сьогодні вона одержала свої 50 тисяч назад, але тримала це в глибокій таємниці. По-перше, заставою вона прив'язувала Івана Силу до свого цирку. А по-друге, гроші зайвими ніколи не бувають. І тут цей дурний карлик мало все не зіпсував. «Треба бути обережнішою», – зробила висновок мадам. (...).

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ЗБИРАЄТЬСЯ ЗА КОРДОН

Цирк «Бухенбах» виїжджав на гастролі. Та ще й які! По всій Європі! Шапіто розбирали, носили туди-сюди речі, щось вантажили, складали. Всі були у тому радісно-збудженому настрої, коли попереду – довга і захоплююча подорож.

Мавпочка тепер жила з хлопцями, і від цього у їхньому вагончику стало ще веселіше. Карлик з Іваном принципово не вітався і не розмовляв. Він часто сидів на самоті й про щось думав, ворущачи товстими губами.

Перед від'їздом Піня зустрівся з агентом Фіксою і був розчарований, дізнавшись, що карної справи проти Івана Сили більше не існує.

– Але ти не бійся! – Фікса блиснув золотими зубами. – Я буду завжди поруч. Таємна поліція посилає мене за кордон. Ось там ми й проведемо нашу спецоперацію, – він підняв кухоль з пивом. – За зустріч у Баварії!

Піня промовчав. Він уже давно зрозумів, що покладатись треба виключно на себе. Тому вдень і вночі карлик міркував над помстою.

Іван допомагав дівчатам пакуватися.

– Хто це? – запитав він, беручи до рук старе фото в рамочці.

– Мої батьки, – посміхнулася Мілка.

– Вони теж циркачі? – Іван розглядав їхні яскраві костюми.

– Так, – відповіла танцівниця.

– А чому тоді вони не з нами? – Іван уважно глянув на дівчину. Але та раптом знітилася, прикусила губку і вибігла.

– Ти чого! – насунулася на нього Рената. – Ти що, хіба не знаєш?

Іван зрозумів, що ненароком ляпнув якусь дурницю.

– Мілчині батьки виступали в нашому цирку ще до нас із братом. Вони були відомими повітряними гімнастами. Але трапилося нещастя...

Рената замовкла.

– Що сталося? – стривожився Іван.

– Мама Мілки погано почувалася, але все одно піднялася під купол цирку. Посеред номера їй стало зовсім зле. Тато спробував її врятувати, але й сам зірвався з висоти.

Тепер мовчав Іван.

– Це сталося на очах у Мілки. Вони ж виступали разом, – Рената важко зітхнула. – З того часу Мілка зненавиділа висоту. І навіть наші виступи з братом ніколи не дивиться.

– Я піду попрошу пробачення, – Іван повільно встав і вийшов.

Мілка стояла під деревом із заплющеними очима. Він взяв її за руку.

– Мілко! – тихенько покликав її парубійко.

Дівчина винувато посміхнулася.

– Я не серджуся. Просто знову все пережила.

В її великих блакитних очах зблиснула сльоза.

– Я більше ніколи тебе не ображатиму! – твердо промовив він. – І не дозволю це зробити нікому! От побачиш!

– Ну ви подивіться на них! – почувся за їхньою спиною іронічний голос Міхи. – Я гарую, мов віл, а вони воркочуть, як голуби!

Голий насмішкувато дивився на парочку.

– Не вистачає тільки весільного букета і фати для нареченої.

Мілка почервоніла і побігла у вагончик.

– Ех, Міхо! – з жалем промовив Іван. – Ти, як завжди, невчасно.

– О, старий, я бачу, ти серйозно влип, – Голий посміхався на всі тридцять два. – Послухай розумну пораду: не поспішай, бо невідомо, де ліпше. Дурне діло – не хитре! – з виглядом неабиякого знавця по-блатному сплюнув він на землю.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА СТАВ НА ЗАХИСТ ТВАРИН

Столиці, міста і містечка, велетенські й зовсім крихітні країни – усе це тепер випало Іванові Силі побачити на власні очі.

Але найбільше враження на нього справило море, яке він уперше побачив в Іспанії. Парубійко годинами сидів на березі, вдивляючись у синю далеч.

Як не дивно, але море нагадувало йому рідні гори.

– Старий! – крикнув до нього здалеку Міха. – Тебе мадам Бухенбах шукає.

Іван піднявся, обтріпався від піску і востаннє пустив «жабку». Плаский камінь чотири рази вдарився об хвилі і зник. Сила ще раз глянув, як Голий зі своїм псом хлюпаються у воді, усміхнувся і попрямував до міста.

Мадам Бухенбах була сама люб'язність.

– Мій солодкий ведмедик! – почала лащитися вона до нього. – Маємо унікальну пропозицію.

Іван насторожився: всі такі пропозиції завершувалися для нього важкими трюками.

– Я вже роблю нові номери, від яких публіка шаленіє, – спробував він заперечити.

– Так, коли ти на своєму симпатичному носику згинаєш залізну палицю – це щось незрівнянне!

– А «Зуби мамонта»? – не вгавав Іван. (Під час цього номера Сила зубами крутив канатом, на якому висіло четверо людей).

– Усе правильно, мій хлопчику, – пані Аделія поклала руку йому на груди. – Але тобі пропонують щось зовсім інше. Ти коли-небудь чув про кориду?

– Це коли з биками борються? – почухав потилицю Іван.

– Так, – ствердно кивнула мадам. – Іспанці пропонують найсильнішій людині Європи спробувати себе у їхньому національному виді змагань.

– От тільки ще з коровами не бився, – буркнув Іван, але те, що його назвали найдужчим, його потішило.

Стадіон ревів як несамовитий. На піску арени вже виднілися сліди крові, але головний поєдинок був попереду. Для Івана Сили вибрали найбільшого бика. Він люто дихав у загоні, б'ючи переднім копитом. На верховинця довго вибирали костюм тореадора, але потрібного розміру так і не знайшли. Тож Іван накинув червоний плащ просто на голі плечі.

Бик відразу кинувся на нього. Парубійко спробував штрикнути його шпагою, але нічого не вийшло. Так повторювалося кілька разів, поки тварина добряче не зачепила Іванові бік.

– Ах ти ж, – Сила скинув з себе плаща, в якому він плутався, і відкинув подалі шпагу.

Стадіон захвилювався.

– Що виробляє цей чужак?

– Як він боротиметься з розлюченою твариною?

– Це що – кінець бою?

Ніби відчувши прилив нової сили, бугай метнувся просто на Івана.

– Ах! – зітхнули всі, передчуваючи трагедію.

Але трагедії не сталося, бо Іван схопив його за роги.

Так вони стояли один проти одного, впершись тілами і поглядами.

Стадіон заврожено принішк.

Такого тут ще не бачили. (...). Іван... щосили крутнув управо. Бик завалився на бік, а в руках парубійка залишилися... роги. З голови конаноючої тварини дзюркотіла кров.

– Ну й варварство! – сплюнув невдоволено Іван, не звертаючи уваги на неймовірні овації стадіону. «Невже таке може комусь подобатися?» – дивувався він.

– Натє! Подавіться! – кинув він роги подалі на трибуну. Там за ними зчинилася справжня колотнеча.

– Амїго! Ви можете забрати свою здобич. Будуть смачні відбивні. Ням-ням! – звернувся до нього розпорядник змагань.

– Їжте його самі, – огризнувся Іван. – Я не звик пожирати суперників.

Цілий вечір він провів з Мілкою на морі, заспокоюючись після найнеприємнішого у своєму житті бою.

– Чим бідолашна тварина завинила, що люди роблять із неї смертельну забавку? – селянський син ніяк не міг збагнути такого дикунства.

Море відповідало йому криками чайок.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ, У ЯКОМУ ІВАН СИЛА ВИКОНУЄ БАЖАННЯ КОРОЛЕВИ

Об'їхавши пів-Європи, мадам Бухенбах отримала запрошення на цирковий фестиваль у Британії. Вже давно візиткою її цирку став Іван Сила, який дивував усіх своїми номерами. Коли чутки про нього пішли світом, британці захотіли побачити цього неймовірного силача і на своєму фестивалі.

Найбільший цирк Лондона був наповнений ущерть. Ще б пак! Адже на виставі – сама англійська королева. Вона сиділа в розкішному різьбленому кріслі на окремому підвищенні, час від часу прикладаючи до очей театральний бінокль. Виступали артисти різних цирків і країн, зриваючи оплески.

Та всі чекали на останній вихід – гірського ведмедя Івана Сили.

Іван з легкістю виконував свої номери: «Залізне серце», витягування цвяхів з дошки, розбивання кувалдами каменюки на грудях, «Зуби мамонта», «Залізний ніс». Насамкінець парубійко на шиї зігнув залізничну рейку. Шокована публіка не шкодувала долонь. Та враз овації стихли. Королева поманила Івана до себе.

Вона простягла йому руку, яку циркач невміло поцілував. Її величність розсміялася і сказала щось по-англійськи. Пандорський, який опинився тут же, переклав:

– Королева просить тебе поборотися з уславленим боксером Джебсоном. Іван знітився.

– Невже такий богатир чогось боїться? – в'їдливо затрясла кучерями її руда величність. – Публіка чекає, – показала вона рукою на глядачів.

– О'кей, – відповів Іван єдиним англійським словом, яке знав.

Коли ведучий оголосив, що зараз відбудеться поєдинок між Джебсоном та Іваном Силою, у цирку почало коїтися щось неймовірне. Потім усі встали і почали співати англійські пісні. Атмосфера нагніталася.

Схвильована мадам Бухенбах забігла до гримувальні Івана.

– Мій коханий ведмедю! – стала вона заламувати руки. – Якщо ви виграєте! Якщо ви виграєте!..

– То що буде, якщо він виграє? – підняв брову Міха Голий, який зав'язував Іванові боксерську рукавицю.

– Я вам пробачу оті 50 тисяч, які за вас заплатила. Але з умовою, що ви добудете наші гастролі до кінця, – нарешті опанувала вона себе.

– Що ж, – згодився Іван. – Голодному й опеньки м'ясо.

Джебсон був чемпіоном Британії з боксу і кумиром молоді. Англійців неприємно вражало, що Івана Силу почали називати найсильнішою людиною Європи. Тому вони все влаштували так, аби цей парубійко поїхав з Британії осоромленим. Адже всі знали, що Іван Сила – не боксер, а змагатися випадало саме з цього англійського виду боротьби.

Правил боксу Івана вчив ще доктор Брякус. З того часу він кілька разів тренувався з боксерами. Але в цирку «Бухенбах», зрозуміло, боксерські

рукавиці були ні до чого. Та Іван не дуже хвилювався, покладаючись на народну мудрість: «Як Іван не зможе, то Бог допоможе». Будь що буде!

Джебсон був дебелим чорношкірим з білосніжною усмішкою.

Його удари, мов град, сипалися на Іванову голову. Сила тільки прикривався кулачиськами.

Та один удар він таки пропустив, від чого розтягнувся на манежі.

– Один, два, три... – почав рахувати суддя під улюлюкання натовпу.

Та Іван звівся на ноги, і поєдинок продовжився.

Коли ж Джебсон боляче вдарив його в печінку, а далі в брову (ой, що зараз буде! зажмуртеся!), Іван вилаявся і гримнув із усієї сили у відповідь. Негр відлетів на кілька метрів і непоручно застиг.

Суддя почав над ним рахувати, але той не ворухнувся.

– Лікаря! – гукнув на все горло арбітр.

Захеканий медик кілька секунд оглядає Джебсона, а далі кудись побіг. Увесь цей час публіка стояла, застигши в німому передчутті. Коли ж неприємного Джебсона на ношах винесли з цирку, всі згадали про Івана Силу. Що тут почалося!

В Івана полетіли прокльони, лайка і навіть окремі предмети. Суддя грізно підійшов до нього і попросив зняти рукавиці. Правиця, якою було завдано останнього удару, була тріснутою.

– Покажіть руки! – наказав арбітр.

Іван розкрив долоні. В них нічого не було. Суддя здивовано похитав головою, а тоді підняв праву руку парубійка догори. Іван Сила переміг!

Англійська королева покидала цирк розчарованою. (...).

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ, У ЯКОМУ ЛІКАРСЬКА ДОПОМОГА БУВАЄ НЕОДНОЗНАЧНОЮ

Мадам Бухенбах сиділа в кабінеті власника кращої паризької клініки.

– Мадам, – запевняв мсьє Фрасьє. – Ми робимо все, що нам під силу.

– Гроші мене не цікавлять, – втомлено мовила мадам. – Мене цікавить тільки здоров'я мого ведмедика.

– Ми знаємо історію цього богатира, – мсьє Фрасьє струснув розкішною шевелюрою, що кучерями спадала йому на плечі. З невеличкою борідкою та вусиками, він радше скидався на мушкетера, ніж на медичне світило.

(Насправді це була перука. Так само клеєними були вуса і борідка. Мсьє Фрасьє міняв свій імідж залежно від настрою. Сьогодні він відтворював сімнадцяте століття).

Іванові Силі проломили голову, й операція була складна.

Хірурги навіть замінили перебиту кістку на металеву пластину.

Всі чекали, коли він прийде до тями і чи взагалі прийде.

– Чого бажаєте? – мсьє Фрасьє відкрив свій розкішний бар. Не встигла мадам вибрати напій, як до кабінету влетів захеканий черговий.

– Ожив! – ледве видавив він із себе. Всі кинулися до палати Івана Сили. Парубійко лежав із перебинтованою головою і дивився у стелю.

– Мій коханий ведмедик! – мадам молитовно склала руки. – Ти впізнаєш мене?

– Так, пані Аделіє, – самими губами мовив Іван.

– Поворухніть рукою, – попросив мсьє Фрасьє.

Сила підняв руку.

– А тепер ногою, – продовжував головлікар.

Іван зігнув ногу в коліні.

– Мадам, я вас вітаю! – чарівно усміхнувся мсьє Фрасьє. – Схоже, ваш богатир оминув найсерйознішу небезпеку. (...).

Як ви вважаєте, хто міг здійснити напад на Силу?

Іван Сила досить швидко одужував.

Газети тільки й писали про таємничий напад на найсильнішу людину Європи та її лікування.

Цирк «Бухенбах» оголосив канікули. Але ніхто з циркачів не роз'їхався, аби не залишити Івана на самоті.

Його палата перетворилася в міні-цирк. Мілка з Ренатою його доглядали, Голий розповідав анекдоти, Пандорський з Фандіго забезпечували охорону, мавпочка робила масаж і зачіску.

Мадам Бухенбах не вилізала з кабінету мсьє Фрасьє.

Вона проводила дипломатичні переговори. До речі, той перестав щодня змінювати імідж, залишаючись мушкетером сімнадцятого століття. Він твердив, що нарешті себе відшукав.

З Іванової палати постійно чувся галас і сміх, так що невдоволені сусіди вже робили адміністрації зауваження. Зрештою, циркачі почали давати для хворих виступи, і всі помирилися. Коли Мілка опинялася з Іваном на самоті, вона брала його за руку і віддано дивилася у вічі.

– Бідолашний! – казала вона.

– Мілко! – тільки й міг він промовити, тонучи в її великих синіх очах.

Між ними виникало щось більше, ніж дружба, і це вже помічали всі.

Одного разу Івана провідав навіть карлик Піня. Він простягнув хворому кіло вівсяного печива, насторожено зиркаючи на Пандорського. Той тільки задоволено підкручував вус.

Але найбільші метаморфози відбувалися поверхом нижче, де лежав агент Фікса. Коли він очунав, то три дні тільки плакав і просив у всіх вибачення. Далі став писати листа світовій громадськості. Згодом написане спалив посеред палати, чим не на жарт налякав інших хворих. Тиждень після цього мовчав, не відповідаючи навіть на запитання лікарів. А одного ранку встав, назвав себе проповідником Фікусом, закутався в простирадло, через вікно переліз на дерево, і тільки його й бачили... (...).

РОЗДІЛ СОРОК ДРУГИЙ, У ЯКОМУ НАРЕШТІ ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ ІСТИНА

Мадам Бухенбах лютувала. Що за свинство! Іван Сила домовився про головний бій, не порадившись із нею.

Кротон-Фірцак (Сила – чемпіон)

– Мій коханий ведмедик! – лащилася вона, хоча в її очах спалахували іскри. – Я стільки для вас зробила, а ви дієте за моєю спиною. Це як мінімум непорядно.

Іван скипів. (Киплять не тільки чайники, але й великі люди).

– Пані Аделіє, нарешті я зрозумів, які гроші ви заробляєте на мені! Скільки ви отримали за бій у Німеччині? А за поєдинок з Джейбсоном? А в Іспанії? (...).

– Якщо ти хочеш, аби наш цирк збанкрутував, то можеш робити все що завгодно, – мовила приречено вона.

– Гаразд, – задумався Іван. – Враховуючи те, що ви оплатили моє лікування, третина виграшу ваша. Якщо програю, не отримаєте нічого...

Поєдинок за звання найдужчої людини світу викликав неймовірний азіотаж.

У розкішний спортивний палац набилася купа кореспондентів. Особливо багато їх було з Японії. Там не мали жодного сумніву, що Пацака Макурі стане світовим чемпіоном. Зрештою, тому японці й оплачували поєдинок.

Іван, як завжди, добре наївся, зробив силову гімнастику, погрався з мавпочкою, послухав поради Міхи, поприторгав до грудей Мілку (два підходи по двадцять разів) і вирушив на ринг.

За великим рахунком він нічого не втрачав: або отримає сто п'ятдесят тисяч, або п'ятдесят.

На відміну від Пацаки Макурі, якому головне було звання переможця, слава Івана не цікавила. Тому верховинець хвилювався набагато менше за суперника.

«Чорна гора» справді виявився горою, у півтора рази більшою за Івана. Тільки горою м'яса. М'язами це було назвати важко, адже вони практично не мали форми. За японськими правилами перемагав той, хто виштовхав суперника за коло.

Суддя дав сигнал, і Пацака Макурі з розгону гепнувся об Івана. Але очікуваного японцем ефекту не сталося. Сила міцно стояв на ногах, натомість «Чорна гора» відпружинив назад. Іван спробував схопити суперника у свої лещата, але той був чимось намащений і весь час вислизав.

Поєдинок затягувався. Обоє борців уже сопіли, як бугаї. Макурі дивився на Івана чорними вузенькими очима, сповненими ненависті. Зал поділився навпіл. Одні кричали: «Джон Сила!», інші ревіли: «Макурі! Макурі!».

Але суперники вже порядно втомилися. Сили були приблизно рівними.

І тут Пацака Макурі наважився на вирішальну атаку. Він знову з розгону вдарив усією масою Івана.

Але парубійко в останню мить устиг трохи ухилитися – і Макурі, ковзнувши тілом по Іванові, вилетів за коло. Та ще й так, що повалив трьох фотокореспондентів.

Японці схопилися за голови.

«Чорну гору» довго не могли підняти на ноги, бо він добряче потовкся об лави.

Зате Іван відразу опинився у вируючому людському морі, яке простягло до нього руки. Але він шукав поглядом Мілку. Вона стояла біля дверей і плакала.

Чому Івана Силу не цікавила слава?

«Маленька моя!» – зітхнув Іван і став роздавати автографи. (...).

Історія про найдужчу людину світу

Сам автор твору вважає його казкою. І чесно зізнається у своїх інтерв'ю, що казки вважає найдавнішими проявами літератури.

Постать Івана Фірцака на Закарпатті відома практично всім, тут за свою дивовижну силу він дістав прізвисько Кротон. Олександр Гаврош познайомився з письменником Антоном Копинцем, який особисто знав Івана Фірцака і першим розповів про нього.

Ця книжка – не просто біографія унікальної людини. Це художній твір, у головного героя якого є реальний прототип, але не можна вважати їх «близнюками». Це пригодницька історія про обдарованого хлопчину з української глибинки, який завдяки своєму вольовому характеру й природним здібностям став найсильнішою людиною світу. А відтак автор, відкриваючи «секрети» своєї повісті-казки, наголосив, що реальні імена він змінив на вигадані, а сюжет має ознаки справжнього детективу.

На жаль, за життя Іван Фірцак, що помер у 1970-му, не був таким популярним, яким зробили його книга Олександра Гавроша та фільм Віктора Андрієнка, знятий за мотивами повісті. А тому автор скористався чималою кількістю легенд про знаменитого українця, які дотепер мандрують Закарпаттям, передаючись із уст в уста.

Відомо лише, що Іван Фірцак одружився з чеською повітряною гімнасткою Руженою Зікл, вони мали восьмеро дітей, деякі з них також виступали в родинному цирку, з яким Фірцаки гастролювали Закарпаттям.

Чим же підкорює ця дотепна повість, яку ви щойно прочитали? Що ж, поміркуємо.

Насамперед варто зазначити, що оповідь про пригоди Івана Фірцака надзвичайно захоплива. І не має значення, що автор щось домислював, – адже це не суха біографічна довідка!

Історія розпочинається зі знайомства з Іваном Силою на вокзалі, де він рятує від переслідування свого майбутнього товариша Міху. А потім – тренування з доктором Брякусом, перші змагання.

Ми одразу розуміємо, що Іван Сила – непересічна особистість. Він не просто фізично сильна людина, автор повісті підкреслює, що його герой наділений загостреним почуттям справедливості, щиросердністю, добротою, розумом і кмітливостю. Тому смішними, ба навіть кумедними видаються спроби Фікса та капітана Миколайчика впоратися з «бойовиками», яких нібито очолював доктор Брякус.

Дуже цікаво розкриваються характери персонажів в історії з аварією, в якій загинув доктор Брякус. Ми знайомимосся

Іван Сила в с. Білки
Закарпатської області

Які герої твору, на вашу думку, є реальними, а яких вигадав автор повісті?

Які працівники поліції викликають не повагу, а презирство? Чому?

з багатьма працівниками поліції, які демонструють нам не найкращі людські риси.

Автор розповідає про основні події з життя Івана Сили – роботу в цирку, одруження з гімнасткою, гастролі Європою, знайомство з королевою Англії та подорож Америкою. Це історія про те, як до українського велетня прийшла слава найсильнішої людини світу. І як усі його вороги визнали, що проти його порядності, чесності, безкомпромісності і щирості вони безсилі. Перемога залишилась за ним – у всьому.

Письменник розповідає про пригоди, що трапилися з його героєм, навіть про надскладну операцію, зроблену йому у Франції, з теплим гумором, виразною симпатією до свого героя, кепкуючи над тими, хто намагався чи то обдурити, чи то обмовити Івана Силу. Кожен розділ повісті має свою зав'язку, кульмінацію і розв'язку як маленький самостійний твір. Звісно, у підручнику ти ознайомишся лише з окремими, найбільш яскравими епізодами історії про Івана Силу, натомість коли ти прочитаєш усю книжку, то напевне по-справжньому полюбиш цього українського Геракла, який своєю силою дивував цілий світ!

Пам'ятник Іванові Силі в с. Білки
Закарпатської області

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Хто такий Іван Сила? Яке його справжнє прізвище? А прізвисько?
2. Назвіть і схарактеризуйте друзів і ворогів Івана Сили.
3. Чому доктор Брякус запропонував Іванові зайнятися спортом і забороняв працювати?
4. Хто така мадам Бухенбах?
5. З якими видатними особами свого часу зустрічався Іван Сила і з якого приводу?
6. Чому Фікса переслідував Івана Силу?

Міркуємо

1. Розкажіть про шлях Івана Фірцака у великий спорт. Хто допоміг йому на цьому шляху, а хто заважав?
2. За що поліція переслідувала Івана Силу? Чи справедливо це було щодо цього спортсмена?
3. Придумайте свою історію з головним героєм Іваном Силою.
4. Які вчинки характеризують мадам Бухенбах і яким саме чином?
5. Розкажіть про історію кохання Івана і Мілки.

Аналізуємо

1. Проаналізуйте характер Івана Сили. Які риси допомогли йому досягти успіху? Чи є в нього риси характеру, які тобі не сподобались? Чому?

2. Чим став цирк у житті Івана Сили?
3. Яку роль відіграли друзі в долі нашого героя?
4. Поясніть зміни, які відбулися протягом твору з поліцейським Фіксою. Як ви гадаєте, із чим це пов'язано?
5. Як ставився до свого світового тріумфу Іван Сила? Чому саме так? Аргументуйте свою думку.

Дискутуємо

1. Якою мірою дані біографічної довідки про Івана Фірцака, вміщеної наприкінці книги, відповідають історії, яку розповів письменник Олександр Гаврош?
2. Чому люди поряд з Іваном Силою ставали кращими? Як він впливав на них?
3. Поясніть, чому так важливо нам знати про таких героїв, як Іван Сила.
4. Чого можна навчитись у Івана Сили?
5. Які найголовніші думки хотів висловити автор повісті, розповівши нам історію про найсильнішу людину планети?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ми сьогодні подорожуватимемо цирками світу. А знаєте навіщо? Щоб дізнатися, що Україна мала ще одного героя, Івана Піддубного, нащадка запорозьких козаків, що народився на Полтавщині. Йому аплодували цирки Європи та США, він переміг багатьох найсильніших атлетів світу, за що був нагороджений французьким орденом Почесного легіону.

На жаль, доля спортсмена склалася трагічно. Після Другої світової війни він жив у страшних злиднях і помер у 1949 році.

Дізнайтеся більше про цю видатну особистість і зробіть коротке повідомлення на уроці.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Влаштуйте колективний перегляд фільму режисера Віктора Андрієнка «Іван Сила». Обговоріть фільм. Напишіть листа режисерові фільму, розкажіть, що саме вам сподобалося, імponує, а що, можливо, ви зробили б по-іншому. Адже фільм не повністю збігається з книгою, якісь сюжетні лінії режисер розвинув по-своєму, окремі епізоди із життя залишив поза увагою. Чи згодні ви з його рішенням?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Створіть у Фейсбуці сторінку, присвячену Іванові Силі. Знайдіть однодумців, тих, хто читав книгу, бачив фільм, зверніться до Олександра Гавроша. Саме зараз він готує документальну повість про Івана Фірцака, він зможе розповісти вам багато цікавого, того, що не ввійшло до книги. Щодня ви можете обговорювати з друзями книгу та фільм, цікавитися іншими героями-силачами, які є в Україні.

АНДРІЙ МАЛИШКО

(1912–1970)

Андрій Малишко

Можливо, раніше ви вже чули пісні Андрія Малишка? Якщо так, скажіть: що саме вам запам'яталось?

*І якщо пісня вийде в
люди,
Я племінь серця не згашу,
Схилюсь землі на рідні
груди,
Нової сили попрошу.*

Андрій Малишко

Довгим і непростим виявився шлях А. Малишка до літературних вершин. Хоч не раз бив його батько за таку «нікчемну справу», як писання віршів, юнак вирішив їхати до столиці, де сподівався дати раду своєму хистові. Починав учитись на лікаря, проте згодом вступив до Київського інституту народної освіти, звідки вийшов учителем – перемогла-бо в нього спрага до слова, до літератури. Деякий час він учителював на Житомирщині – уявляєте, як пощастило його учням! Адже вони стали очевидцями народження таких зворушливих віршів, якими промовляв до них майбутній поет:

Не смійтесь, я теж на бусола схожий
Такою ж любов'ю до отчого дому.

Як ви гадаєте, про кого написав свої кращі вірші поет із таким чулим серцем?

Згодом Андрій Малишко повністю присвятив себе літературній праці. Перша збірка вийшла в 1936 році і називалась просто і водночас велично – «Батьківщина». У ній були рядки, присвячені й Вітчизні:

Ти мене з дитинства підіймала,
Хліб дала з піснями солов'я,

Відвела доріг мені немало,
Земле, зореносице моя!

і улюбленому педагогові:

Та де б не був, де б не шукав дороги,
Я не забуду вчителя старого...

і, звичайно, матері:

Тебе, маленьку, рідну, сивувату,
Дано навіки в серці пронести.

Бо все це – те найдорожче, що зберегло поетове серце.

А потім почалася Друга світова війна, яка залишила свій страшний відбиток на долях мільйонів українців. А. Малишко пішов добровольцем на фронт і, як військовий кореспондент, тримав у руках не лише олівець, а й зброю, – більшість матеріалів тоді вже майора Першого Українського фронту були з передової. Писав Андрій Малишко – студент про героїчний подвиг народу, який виявив нелюдські зусилля в боротьбі з фашистами, про попелища на рідній землі, яку, проте, ворог не спромігся завоювати. Звертався до кожного, хто готовий був пожертвувати власним життям задля Батьківщини, рідних людей, миру:

Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі,
Польова моя мрійнице. Крапля у сонці з весла.
Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі,
Щоб з пожегу ти встала, тополею в небо росла.

А по війні – нові творчі досягнення, особливо дорога нагорода України – Шевченківська премія за збірку «Прозорість», що вийшла в 1962 році, у полудень поетового віку.

І премій було ще декілька. І збірок вийшло багато. І в назві кожної з них – знову найдорожче для поета: «Серце моєї матері», «Дорога під яворами» та інші.

Згадайте, хто ще з письменників так само зворушливо писав про матір і Батьківщину. Що спільного є в їхніх творах і в поезіях Андрія Малишка?

Багато прикрих моментів траплялося в житті поета, можливо, вони й зумовили передчасне «згасання його зорі», зупинку його серця 17 лютого 1970 року. Тому й сказав інший видатний український письменник Олесь Гончар: *«Малишко – один з найяскравіших наших національних поетів... він згорів дочасно, упав на півшляху, полишивши нам золоті розсипи своїх поезій, нев'янучу красу своїх пісень»*.

Але нам залишився заповіт Андрія Самійловича: *«Щоб Україні була свобода»*.

Запитайте в батьків, учителів, знайомих, які українські пісні про маму вони знають. Будьте впевнені, більшість із них назве саме ту поезію, яку

Андрій Малишко – студент

ви зараз прочитаєте. Вона стала своєрідним національним гімном усім матерям, щирою подякою дітей за турботу, лагідні очі й теплі долоні неньки.

Тож прочитайте її уважно!

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

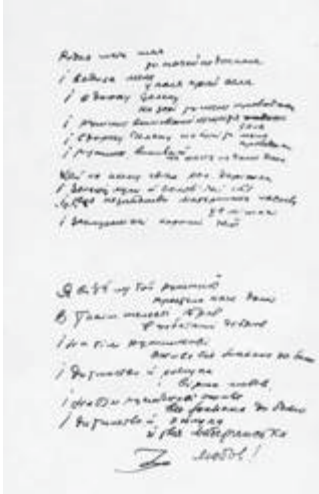

Фото рукописної сторінки
з віршем
«Пісня про рушник»

Рідна мати моя, ти ночей недоспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.

І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

«Бо во ім'я любові...»

Андрій Малишко дуже цінував такий вид мистецтва, як пісня, про що свідчать його власні слова: *«Для пісні в нас всюди почесне місце, бо вона – посестра життя, порадник і вірний друг, і суворий суддя. Людина хоче з нею журитися і радуватися, мислити і працювати»*.

Тож поезія «Пісня про рушник», розкритлена прекрасною музикою Платона Майбороди, стала надбанням усього нашого співочого українського народу, бо саме для нього й була створена! Як і всі твори зі збірки «Серце матері», до якої увійшов цей вірш.

Взагалі, високожертвна ідея материнства прочитується за кожним словом і рядком поета, і образ матері – один із центральних у його творчості, вічно живий, сповнений таких ніжних почуттів, якими можна було б зігріти цілу планету. А в поезії «Пісня про рушник» цей образ збагачений традиційною фольклорною символікою, водночас узагальнений і конкретний, такий близький кожному з нас.

Довгими вечорами з любов'ю клала мати стібок за стібком на доріжку вибіленого полотна – рушник, що символізуватиме довгу й щасливу дорогу її дитині. І хоч виступає на материнських очах сльоза, коли вирушає син

у велике життя, хоч у душі неньки тривога й смуток, а все ж знає вона: на те й росила, купала в любистку, співала коліскові, учила розуміти мову всього живого у світі, щоб змогла подолати її дитина непрості крутосхили долі... І щоб помножувала і несла людям те добро, яким повнила матір її душу від самого дитинства.

Автор пісні використовує прості, але виразні епітети, яскраві, символічно місткі, притаманні національному світогляду художні деталі: «зелені луги», «росяниста доріжка», «шелест трав», «щебетання дібров», «незрадлива усмішка».

Цей ліричний монолог вдячного сина, написаний талановитим поетом, став взірцем української інтимної лірики ХХ століття.

Пригадайте твори, вивчені в попередніх класах, наприклад поезію С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму». Що об'єднує цей твір з піснею Андрія Малишка? Як розкрито образи матері в цих поезіях?

«ЧОМУ, СКАЗАТИ, Й САМ НЕ ЗНАЮ...»

Чому, сказати, й сам не знаю,
Живе у серці стільки літ
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

На вечоровім виднокрузі,
Де обрій землю обніма,
Нема кінця їй в темнім лузі –
Та й повороту теж нема.

Кудись пішла, не повертає,
Хоч біля серця стеле цвіт,
Ота стежина в нашім краю
Одним одна біля воріт.

В. Бідношей.
Стара українська хата

Дощами мита-перемита,
Снігами вметена у даль.
Між круглих соняхів у літі
Мій ревний біль, мій ревний жаль.

Моя надієчко, я знаю:
Мій крик життя на цілий світ –
Ота стежина в нашім краю
Одним одна коло воріт.

Чимало написано творів про дороги. Але ця поезія Андрія Малишка, що стала народною піснею, яку ми знаємо під назвою «Стежина», якась особливо прониклива, вона полонить душу, кожного з нас повертає думками до того порогу, звідки починалась дорога у велике життя. До того порогу, від якого відлічували дитячі ніжки перші кроки. До тої стежини, яка кличе кожного з нас звідусіль туди – до рідної домівки. Пісня народилася завдяки співпраці з композитором Платоном Майбородою і стала

Андрій Малишко
з Платоном Майбородою

улюбленим ліричним співом багатьох поколінь українців.

Малишко писав про те, що кожна людина завжди пам'ятає свою першу і найголовнішу стежину, це та вічна цінність, якої не можна зрадити, не можна забути. Поет використав фольклорний мотив стежки як символу людського життя. Твір має виразне філософське звучання, адже поет розмірковує в ньому про сенс людського життя, про духовні цінності, яких набуває людина.

Поет звертається до стежини, як до живої істоти, вжита ним метафора «пішла, не повертає» – цьому підтвер-

дження. Цей персоніфікований образ навіки закарбовується в пам'яті, адже кожен колись відповідає собі на запитання: якою була і якою буде моя життєва дорога? Ота, одним одна? Чи зведеться на манівці, чи ляже широким полотном у далекі світи, чи витиметься «між круглих соняхів» біля рідного дому.

Високе емоційне напруження кожного поетичного рядка окрилює душу, цей внутрішній монолог ліричного героя став внутрішнім монологом кожного, хто хоч раз у житті, у голос чи подумки, заспівав улюблену пісню.

Які почуття ця пісня пробудила у вас? Що саме сприяло тому, щоб вона стала народною?

І коли знову пробігаєш очима по знайомих рядках, пам'ятай: цей твір написав поет 8 лютого 1970 року, за вісім днів до свого відходу у вічність. Він не чув, як заспівала її Україна. Але ця лебедина пісня поета стала своєрідним пам'ятником йому.

ВЧИТЕЛЬКА

Скільки підросло й полетіло нас
В молодій весні, в колосистім полі,
А у тебе знов та ж доріжка в клас,
Той же явір наш
Під вікном у школі.

Двох синів твоїх узяли фронти,
Бо на рідний край впала чорна злива.
В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз
Непожата нива.

Знов щєбече юнь і цвіте трава,
Пізнаю тебе в постаті несхилій,
Вчителько моя, зоре світова,
Раднице моя
На Вкраїні милій!

Ця поезія, покладена на музику композитором Платоном Майбородою, стала воістину народною піснею. Напевно, немає більшого щастя у поета, аніж почути її з уст мільйонів людей. Чи то першачків, що ледь тремтячими голосами зізнаються в любові до першої вчительки, чи то від дорослих, що потайки змахують зрадливу сльозу при згадці про своє далеке дитинство.

«Я шаную і люблю, – писав Андрій Малишко, – найбільше три професії – хлібороба, вчителя і лікаря. Без хлібороба не може людина існувати, без вчителя вона буде темною і увесь світ темний, без лікаря – цього бога здоров'я – коротким і невтішним стало б її життя».

Поет залишив непроминутий гімн для всіх педагогів, що віддають своє серце дітям, майбутньому нашої країни. Ця пісня звучить нині на кожному шкільному святі, з нею першачки вперше сідають за парту, а випускники танцюють останній у школі танок, запрошуючи до танцю своїх сивочолих наставниць. А композитор присвятив її своїй улюбленій вчительці Олені Павлівні Дзіваківській, з якою спілкувався до кінця її життя.

Поет розповів у скупих рядках поезії про свою справжню першу вчительку, якої не впізнав, побачивши по довгих літах розлуки. Війна облила її коси сивиною, бо відібрала двох синів і чоловіка. Але серце вчительки лишилось відкритим до дітей, своє покликання вона перелила в щасливі долі улюблених учнів.

Поет схиляє голову перед великим подвигом цієї жінки, яка навіки залишається дороговказом, порадицею, чулим і добрим другом і, разом з тим, мірилом істинних життєвих цінностей.

Поезія написана у формі звертання, яка максимально точно відповідає задумові поета – передати тепло його інтонації, емоційний стан, у якому перебуває ліричний герой, зустрівшись з учителькою.

Він добирає теплі слова, прості, але гранично точні у висловленні думки, рими поета легкі, прозорі, слова легко запам'ятовуються. Ще в 1960 році склались слова цього ліричного шедедру, і відтоді лине пісня над Україною, а по щоках наших з вами вчительок, коли вони її чують, котиться щира сльоза – чи то радості, чи то смутку.

Вірші Андрія Малишка вирізняються винятковою мелодійністю. Їх поклали на музику Л. Ревуцький, С. Козак, А. Штогаренко, О. Білаш, П. Козицький, М. Вериківський, Ю. Мейтус, Г. Майборода. І аж три десятки пісенних шедеврів постали завдяки творчій співпраці автора з Платоном Майбородою.

«Одні зникають з життя тому, що їх просто руйнують хвороби, другі ж згорають, як бійці в атаках, – написав про поета Олесь Гончар, – падають

К. Трутовський.
Сільська вчителька

Андрій Малишко
з Максимом Рильським в Ірпені

спалені на тяжких безнастанних вогнях своєї праці і творчості. Таким мені уявляється Малишко... Людина полум'яного темпераменту, творчого шаленства, він згорів дочасно, упав на підвиляху, полишивши нам золоті розсипи своїх поезій, нев'янучу красу своїх пісень».

Для поета одне з найголовніших надбань людства – слово. Пригадайте твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Усі вони особливу увагу приділяли слову, його ролі в житті людини, народу, нації. Тільки поетичне слово здатне перелити в живлюще золото правди всі біди і трагедії.

Поети найбільше цінують життя-буття людини на білому світі, бо немає нічого вартіснішого від життя, від отого білого світу.

Поезії А. Малишка – відверті, щирі, захоплені. Він переконує, надихає, додає впевненості в тому, що якщо наша земля народжує таких поетів – вона нездоланна і вічна!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Які з прочитаних вами поезій стали народними піснями? Хто написав музику до них?
2. Вивчіть (за вибором) вірш напам'ять.
3. Про яку стежину йдеться у поезії А. Малишка «Чому, сказати, й сам не знаю...»?
4. Назвіть важливі, на вашу думку, для поета цінності, про які йдеться у поезії «Пісня про рушник».

Міркуємо

1. Чим запам'ятався вам образ учительки з поезії А. Малишка?
2. Яку місію поета вважає Малишко найголовнішою?
3. Продовжіть розпочате речення: «Стежина – це...».

Аналізуємо

1. Які почуття пробуджує поезія «Вчителька»? Чому саме ця людина є такою важливою в житті кожного з нас?
2. Чому, на вашу думку, саме на схилі літ написав поет вірш про стежину до рідного дому?
3. Проаналізуйте поезію «Чому, сказати, й сам не знаю...». Які метафори вживає А. Малишко?

Дискутуємо

1. Визначте, які спільні риси об'єднують усі прочитані поезії Андрія Малишка.
2. Поміркуйте, чому так багато поезій Малишка стали народними піснями. Чи кожна поезію можна покласти на музику? Чи кожна з них може стати народною піснею?
3. Визначте, до якого виду лірики належить кожен із прочитаних творів. Аргументуйте свою думку.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Не лише в Україні матері вишивають своїм синам і дочкам рушники «на щастя, на долю». Багатьма мовами світу звучать вдячні слова дітей, що навчилися цінувати материнські обереги, ту турботу, з якою неньчині руки добирали найтепліші кольори для стібків.

Прислухайтесь до ліричної сповіді словенського поета Отона Жупанчича, що називається «Вишивка»:

Я потайки її піднімаю,
Сльозами її омиваю,
З тугою згортаю,
Ховаю її на грудях,
Нею зігріваюсь,

Плачу, сміюсь,
Її пещу і втішаюсь,
Що з нею матиму майбутнє.
О країно рідна моя!

Однакове ставлення до славної історії свого народу і в українського поета А. Малишка, і в письменників Іспанії та Франції, Польщі та Америки, Грузії та Австралії. Переконайтесь, прочитавши рядки вірша румунського поета Лучіана Благі:

Ідуть у землю предки чередою,
А ми буяємо іще в цвітінні.
Вони себе продовжили в корінні,
Аби і нас продовжить під землею.
Батьки вже розпростерлись під камінням,
Під сонцем ми ще ніжимося теплим,
Позичивши і муку, й мрію, й пекло,
Живлющу воду і вогонь племінний.

Поміркуйте, про що свідчить той незаперечний факт, що поети різних національностей уславлюють однакові цінності в житті людини.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Микола Вінграновський, український поет, прозаїк, актор, режисер, з творчістю якого ви вже знайомі, у 1983 році на кіностудії хронікально-документальних фільмів створив прекрасний документальний фільм «Слово про Андрія Малишка».

Перегляньте його і спробуйте немовби «дописати», «дознати» цей фільм. Яку ще інформацію про Андрія Малишка ви вико-

ристали б у цій картині? Пісні яких композиторів ви ще включили б до неї?

Запропонуйте свій варіант міні-сценарію «Пісня Андрія Малишка».

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

У нас з вами сьогодні буде дуже цікавий відпочинок. Протягом традиційних п'яти хвилин спробуйте визначити, кому з видатних діячів української культури та літератури Андрій Малишко присвятив такі рядки:

1. Радив часто мені Олександр Петрович:
Не малою мені сонце, як вистиглий овоч,
Покажи мені сонце, що в бурі суворе,
Покажи ту людину, що бурю поборе.
2. Де Волинщина і Поліщина,
Грає зорями синь обічна,
Де життя твоє не заміщене,
Лесю, Лесю, легендо вічна!
3. Дай же, людство, вогню,
щоб Тарасову пісню зустріти!
Смолоскипів і грому! –
Тарасову пісню зустріти!
4. Уже давно нема тієї кузні,
Що дихала блакитно-червонястим
Рясним вогнем з дубового вугілля
І молотом дзвеніла день при дні.
І коваля немає...
А син Іван забрав отой вогонь
І перелив у літери залізні
Любові й смутку...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «МИ – УКРАЇНЦІ»

ЗАВДАННЯ 1–12 МАЮТЬ ПО ЧОТИРИ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ,
З ЯКИХ ЛИШЕ ОДНА ПРАВИЛЬНА.

1. Лауреатом премії «Сказання Срібної Русі» є

А Олена Теліга	В Андрій Малишко
Б Олександр Гаврош	Г Олег Ольжич
2. Народною піснею став вірш

А «Захочеш – і будеш»	В «Сучасникам»
Б «Пломінний день»	Г «Вчителька»
3. Кандиба – це справжнє прізвище

А Олени Теліги	В Андрія Малишка
Б Олександра Гавроша	Г Олега Ольжича
4. «Людина полум'яного темпераменту, творчого шаленства», – сказано О. Гончаром про

А Олену Телігу	В Андрія Малишка
Б Олександра Гавроша	Г Олега Ольжича
5. У Києві в лютому 1942 року обірвалося життя

А Олени Теліги	В Андрія Малишка
Б Олександра Гавроша	Г Олега Ольжича
6. Побратимами по життю і творчості були

А Олена Теліга та Олександр Гаврош	В Олена Теліга та Олег Ольжич
Б Олег Ольжич та Олександр Гаврош	Г Олег Ольжич та Андрій Малишко
7. Звертаючись до рідного краю, переконає його у своїй відданості та ненависті до його ворогів ліричний герой твору

А «Пісня про рушник»	В «Пломінний день»
Б «Сучасникам»	Г «Господь багатий нас благословив»
8. Рядки «Знов щечече юнь і цвіте трава, пізнаю тебе в постаті несхилій» є у вірші

А Олени Теліги	В Андрія Малишка
Б Олександра Гавроша	Г Олега Ольжича
9. Перша перемога Івана Сили була над

А Магдебурою	В Джебсоном
Б Фіксою	Г Макурі
10. Перший цирковий номер Івана Сили полягав у
  - 1 забиванні цвяхів долонею
  - 2 появі на арені з усією трупою на своїх плечах
  - 3 крутінні в зубах канатів із чотирма циркачами
  - 4 витяганні зубами забитих цвяхів

У ЗАВДАННЯХ 17–21 ДОПОВНІТЬ ВІДПОВІДЬ СЛОВОМ,
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ ЧИ РЕЧЕННЯМ.

17. Добровольцем у діючу армію під час Другої світової війни пішов _____,
він мав звання _____

18. Образ Івана Сили має прототипа _____.

19. Музику на деякі з віршів, що вміщено в розділі «Ми – українці», написав _____.

20. Прочитавши вірші Олега Ольжича та Олени Теліги, доходимо висновку, що
найважливішим, на їхню думку, для поета є _____

21. Вірш «Чому, сказати, й сам не знаю...» є «лебединою піснею» _____,
тому що _____

ЗАВЕРШАЛЬНЕ СЛОВО

Ось і закінчилася ваша мандрівка сторінками творів українських письменників. Напевно, ви вже маєте своїх героїв-улюбленців, тих, знайомство з ким хотілося б продовжити, і тих, хто стане прикладом для наслідування. Певні поетичні рядки назавжди закарбуються в пам'яті, а найголовніше – ви переконались: українська література – це неповторний світ, подорож яким для вас тільки починається! А тепер разом пригадаймо прочитане, поміркуймо над тим, чого ви навчилися, які книги стануть друзями на все життя.

1. Пофантазуйте: раптом зустрілися герої різних творів, наприклад Климко, Павлусь, Софійка. Чи стануть вони товаришами? Чому ви так вважаєте? Розподіліть між собою ролі і спробуйте від імені героїв розповісти про своє життя чи пригоди.

2. Ви прочитали і вивчили багато чудових поезій українських авторів. Які особливі риси українського народу віддзеркалено в них? Що свідчить про те, що це твори саме українських поетів? Які ідеї їх пронизують?

3. Влаштуйте розмову на тему «Мій Тарас Шевченко». Випустіть святкову стіннівку до дня народження поета, у якій ви скористаєтеся знайденими матеріалами. Організуйте конкурс статей на тему «Шевченко і Україна сьогодні».

4. Поділіться на три команди. Кожна отримає завдання – створити пісенний альбом. Перший з них буде називатись «Пісні нашого краю». Другий – «Пісні мого міста (села)». Третій – «Пісні моїх рідних».

5. Ви ознайомились із творами про історичне минуле нашого народу. Які періоди в них представлено? Пригадайте, які ще твори про ці події ви читали. Що їх об'єднує? Визначте, які мотиви завжди присутні у творах на історичну тематику, яким пафосом вони проникнуті.

6. Зверніть увагу на репродукції картин та фотоілюстрації, подані в підручнику. Які ще твори можна було б ними ілюструвати? Аргументуйте свою відповідь, використовуючи цитати з творів.

**ГАРНИХ ВАМ КАНІКУЛ І ДОЛЕНОСНИХ ЗУСТРІЧЕЙ
З ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЮ – КНИГОЮ!**

СЛОВНИК ЕРУДИТА

Автобіографічний (від грецьких слів «життя» і «пишу») **твір** – це авторська оповідь про самого себе, власне життя або якийсь його період, побудована на спогадах (своїх чи інших людей). Близький до автобіографічного жанр мемуарної літератури, коли оповідь ведеться не лише про оповідача, а й про визначні події, свідком яких він був.

Акроріш (слово складається з грецької і латинської частин, що означають «крайній» і «поворот») – це поетичний твір, у якому початкові літери кожного наступного віршованого рядка, якщо їх прочитати зверху вниз, складають слово чи фразу, присвячену певній особі або події. Відомий акроріш із часів античності.

Алегорія (з грецької – «інакомовлення») – термін на позначення основної ознаки байки – відтворення характерів людей та їхніх взаємин через художні образи тварин, рослин, предметів, явищ природи тощо.

Анафора (з грецької – «піднесення» або «єдинопочаток») – властивий народній пісні художній прийом, при якому на початку віршованих рядків, строф, розділів поеми тощо відбувається повторення однакових слів чи фраз. Анафора може використовуватись автором не лише в поетичному, а й у прозовому творі.

Байка – невеликий за обсягом, переважно віршований твір, що має повчальний характер. Байка завжди будується на алегорії, інакомовленні. Цей різновид ліро-епічного жанру, що налічує понад два тисячоліття своєї історії, завжди мав чітку побудову. Складається з фабули й моралі, або оповідної та дидактичної (повчальної) частин. *Фабула* – це те, про що розповідається в байці, тобто оповідна частина. *Мораль* – це, по суті, висновок байки, побудований в образній, повчальній формі звертання до читача, у якому автор виступає в ролі порадника, мудреця. У моралі здебільшого чітко наголошується й провідна ідея твору. Мораль ще називається повчанням. Може знаходитись як на початку, так і в кінці байки.

Балада (з латинської – «танцюю») – це ліро-епічний твір історичного або героїчного змісту, часто з елементами фантастики. Баладами в давнину супроводжувались танці. Згодом спів відділився від танцю, і балада стала самостійним жанром народнопісенної творчості, а згодом – літератури. Для жанру балади характерними є такі елементи, як напруженість композиції, трагічна розв'язка, відчутне емоційне напруження, у центрі сюжету – лише одна подія з життя головного героя, лаконічність оповіді, незначна кількість героїв.

Вільний вірш – вірш, який має довільну кількість стоп у рядку. Традиційне римування та наголошення може зберігатись. У вільному вірші вживаються різні віршові розміри. Речення відрізняються природною, невимушеною побудовою. Довжина рядка заздалегідь не визначена. Вільний вірш має особливий ритмічний та інтонаційний колорит. Існує варіант вільного вірша, який ще називають *верлібром* (з французької так і перекладається «вільний вірш»). Він характеризується неримованим, нерівнонаголошеним віршорядком. Верлібр відмінний від вільного, власне, нерівностопного римованого вірша.

Герой головний – це дійова особа чи образ, що знаходиться в центрі уваги письменника, з ним тісно пов'язані основні події твору, перебіг сюжету. Цей персонаж всебічно характеризується автором. Часто іменем головного героя називається цілий твір.

Герой другорядні – це ті персонажі, які виконують у творі допоміжну роль. Вони сприяють якомусь глибшому висвітленню характеру, вчинків головного героя, саме у стосунках з ними яскравіше окреслюються основні проблеми, центральний конфлікт. Другорядним героям приділяється значно менше авторської уваги, ніж головним.

Герої художнього твору (інакше вони називаються дійовими особами, або персонажами) – це ті, хто зображений у художньому творі. Здебільшого це люди, але в байках можуть бути тварини, рослини, навіть цілком несподівані предмети, що виступають як живі істоти.

Гімн (з грецької – «*похвальна, урочиста пісня*») – урочистий літературний музичний твір. Здебільшого виступає символом держави (разом з прапором, гербом тощо) і виконується хором або симфонічним оркестром під час державних урочистостей, особливих моментів або подій (конференції, з'їзди, змагання, олімпіади тощо), за умови дотримання спеціального ритуалу або норм етикету. Гімн належить до жанрів ліричної поезії.

Гіпербола (з грецької – «*перебільшення*») – один із тропів, що означає значне перебільшення рис і можливостей людини, ознак предметів, явищ з метою надання зображуваному виняткової виразності, значущості.

Гумор (у латинській мові слово означало буквально «*вологий*», «*мокрій*», а в переносному значенні – «*смішний до сліз*») – це доброзичливе, незлостиве висміювання в літературі окремих недоліків суспільного життя, вад людського характеру, кумедних побутових ситуацій, загалом усього смішного, що трапляється взагалі. З гумором описуються такі ситуації, події, характери, що є в основі своїй позитивними, але не позбавленими певних смішних або недоречних рис.

Діптих (з грецької – «*складений удвоє*») – це композиція із двох самостійних, проте пов'язаних спільним ідейним задумом, змістом та провідним мотивом мистецьких творів (термін використовується також у малярстві, музиці, кіномистецтві). У літературі такі композиції найбільш поширені в поезії.

Драма (з грецької – «*дія*») – один із трьох літературних родів (епос, лірика, драма). У драмі життя показано не через авторську оповідь, а через діалоги і вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені й містять *діалоги, полілоги, монологи, ремарки* (авторські пояснення в тексті драми). Драматичний твір складається з *дій* або *актів*. Дії поділяються на *сцени, яви* або *картини*. До драматичних жанрів належать: комедія, трагедія і власне драма.

Епітет (з грецької – «*прізвисько*», «*прикладка*») – це художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета, явища, події, поняття. Епітет – найчастіше вживаний троп у мовленні. Епітет може бути виражений різними частинами мови, найчастіше – прикметником, прислівником, іменником, дієприкметником. Існує таке явище, як *постійний епітет*. Він часто вживається з певним іменником і поширений у фольклорі.

Епос (з грецької – «*слово*», «*мова*», «*розповідь*») – сукупність творів, у яких змальовано визначні події з життя різних країн і народів, побут, звичаї, вчинки людей. До найбільш знаних творів народного епосу належать казки, легенди, небилиці, анекдоти, балади, байки, а також думи та історичні пісні. Натомість у теорії літератури терміном *епос* називають один із трьох родів літератури. Для епічних творів характерними є зображення подій, явищ, характерів людей.

Загадка – короткий, поданий у прихованій формі опис предмета чи явища, що вимагає відгадки. Один із найдавніших видів усної народної творчості.

Засоби гумористичного зображення:

1. Гіперболізація (перебільшення певних рис, можливостей, якостей героя, що викликає сміх).
2. Сполучення реального й фантастичного, трагічного та смішного в одному епізоді.
3. Надання чомусь чи комусь невластивих йому рис.
4. Смішно побудовані фрази, мовний суржик персонажів.
5. Використання в тексті народних приказок, прислів'їв, анекдотів.
6. Іронічні авторські коментарі.
7. Карикатурне зображення героя (спотворений вигляд).

Ідея (слово грецького походження з досить багатим первинним значенням: і «*початок*», і «*основа*», і «*першообраз*») – це провідна думка в художньому творі, ядро задуму автора, якому підпорядковуються картини, образи, художні засоби на всіх етапах творчого процесу. Ідея має нерозривний і органічний зв'язок з темою твору.

Інверсія (з латинської – «*переставлення*», «*перегортання*») – це зворот мови, засіб виразності художньої літератури. Використовується як у поетичних творах, так і в прозових. При інверсії порушується звичний прямий порядок слів: підмет може стояти після присудка, означення може вживатися після означуваного слова, а обставина – перед присудком.

Інтонція (з латинської – «*голосно вимовляю*») – це основні виражальні засоби мовлення, що демонструють ставлення читача до тексту.

Історична повість – епічний прозовий твір, сюжет якого побудований на історичному матеріалі. Тут широко зображені важливі події, видатні діячі минувшини на широкому тлі сучасних їм епох. І, звичайно, таким творам притаманний історичний колорит. Він передбачає наявність таких прикмет минулого, як імена історичних героїв, давні географічні назви, описи старовинних звичаїв, вживання історизмів та архаїзмів.

Казка – усне народне оповідання про вигадані події. Вигадка в казці ґрунтується на реальних відомостях із життя людей, на спостереженнях за світом природи. Це один із найдавніших фольклорних видів. Поділяються на три види: про тварин, соціально-побутові, героїко-фантастичні казки. Існують також *літературні казки*, створені професійними письменниками. Вони базуються на основі народних казок і мають з ними багато спільного.

Колискова пісня – це жанр народної родинно-побутової поезії. Виконується колискова матір'ю, коли дитину вкладають спати.

У колискових переважають властиві лише їм образи, пестливі слова, ніжні, любовні інтонації, заспокійлива монотонна ритміка, повтори колисальних слів («люлі-люлі»), анафори. Колискові пісні призначені виключно для сольного виконання і мають свої художні особливості в різних регіонах України. Нині поряд з народними існують колискові пісні літературного походження.

Коломійки – жанр української пісенної лірики, чия ритмомелодика пов'язана з однойменним народним танцем. Походження цієї назви пов'язують з містом Коломия – адміністративним і культурним центром Гуцульщини. Поширений цей жанр здебільшого в Західній Україні. Традиційна жанрова структура коломійки складається з дворядкової строфи, кожен рядок з якої містить прикінцеву риму й налічує 14 складів. Така віршова структура називається ще коломійковим віршем. Зародження коломійок датується XV–XVI ст., а перші їх записи було зроблено в XVIII ст. Часто декілька коломійок об'єднані спільною темою, ідеєю, образами. Така низка коломійок дістала назву «в'язанка», або «віночок».

Композиція (з латинської – «*складання*», «*розбудова*», «*компування*») – це побудова художнього твору, розміщення і співвідношення всіх його компонентів. Складовими композиції є сюжет і позасюжетні компоненти, до яких належать *пейзаж*, *портрет*, *інтер'єр*, *монологи*, *діалоги*, *полілоги*, *ліричні відступи*, *авторські коментарі*, *вставні епізоди*, *пролог*, *епілог*, *обрамлення*. Співвіднесеність усіх цих елементів вирішується автором на основі єдиного композиційного принципу, який учені називають також *архітектонікою* твору (слово походить з грецької мови і означає «мистецтво будувати»).

Контраст (із французької – «*протилежність*») – художній прийом, побудований на різко окресленій протилежності в чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ. Відомий ще з фольклору, цей художній прийом надзвичайно характерний для романтичної літератури.

Легенда (з латинської – «*те, що належить прочитати*») – один з видів усної народної творчості, згодом став рівноправним літературним жанром. У його основі

лежить дещо перебільшена розповідь про дійсний факт із життя видатної особи, про значущу подію. Легенда має елементи казковості, фантастики.

Лірика (від грецького слова «*ліра*») – один із трьох основних родів літератури. У ліричних творах відображається внутрішній світ людини – її почуття, враження, настрої, переживання. Відтворення подій і явищ зовнішнього світу в ліричних творах завжди на другому плані, вони можуть згадуватись або змальовуватись лише принагідно. Ліричні твори не мають чітко окресленого сюжету, для них характерні віршова форма, велика кількість художніх засобів, високий рівень емоційності.

Ліричний герой – це образ самого автора в його ліриці, а також один із способів розкриття його свідомості, немовби художній «двійник» поета. У багатьох випадках чітко окреслена фігура, особа, що наділена індивідуальністю, психологічно повнотою внутрішнього світу. Проте ліричний герой не може повністю ототожнюватися з автором, хоча й виражає його переживання, почуття, думки, пов'язані з тим, що стало предметом зображення у творі.

Література (з латинської – «*буквене письмо*», нинішнє значення цього терміна – сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства) – це різновид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах і створює нову художню реальність; підсумок тривалої художньої праці письменника. Література може розмежовуватись за змістом (наприклад, філософська, художня, наукова тощо).

Літопис – найдавніший вид історичної прози, що означає розташовані в хронологічній послідовності оповіді про історичні події, характерні для певної доби. Літописання активно розвивалося в часи Київської Русі та в добу Козаччини.

Метаморфоза (з грецької – «*перетворення*») – цей художній прийом передбачає перетворення однієї форми образу на іншу, його видозміну. Характерна це для міфологічних творів, у яких явища, предмети й самі персонажі мали здатність до перевтілення, взаємопереходу; метаморфоза охоплює лише певний епізод сюжету (на відміну від метафори).

Метафора (з грецької – «*переміщення*», «*перенесення*») – поетичний вислів, що розкриває ознаки одного предмета чи явища шляхом перенесення на нього ознак іншого предмета чи явища. Видами метафори є *персоніфікація* та *алегорія*. Метафори бувають *простими* та *розгорнутими*.

Міф (з грецької – «*переказ*», «*оповідання*») – один з видів усної народної творчості, що активно розвивався до часів Середньовіччя. Зміст міфів доволі різноманітний: оповідання про богів, явища природи, богорівних героїв, вигаданих істот. Від казок відрізняються високим ступенем імовірності, а від легенд – відсутністю реальної історичної основи.

Мотив (з латинської – «*рухаю*») – це неподільний смисловий елемент сюжету. Їх сукупність, тісне переплетіння лежить в основі композиційної побудови ліричного твору. Вони рухають вчинками головних і другорядних героїв, відображають їхній внутрішній світ і спонукають їх до роздумів. Найбільш поширені в романтичній літературі мотиви самотності, жертвовності, розлуки, туги за коханим. Але один і той самий мотив може набувати різних змістових відтінків залежно від того, який сюжет відображає.

Народна пісня – це невеликий за обсягом віршований твір, який призначається для співу. Один з найдавніших видів народної творчості. Імена авторів здебільшого не збереглися. У народних піснях розкриваються глибокі почуття, настрої, роздуми героїв. Основні риси народної пісні такі: строфічна будова, повторюваність строф або рядків, розмежування заспіву та приспіву, виразний ритм. Для народної пісні характерними є також висока поетичність та образність мови, прості речення, ідеальна відповідність тексту й мелодії.

Новела (з латинської – «*новина*») – невеликий за обсягом прозовий твір про певну незвичайну подію з життя головного героя з несподіваним фіналом. Для

жанру новели властиві: лаконізм (стислість викладу), напруженість сюжету, яскраві художні деталі. У новелі здебільшого мінімальна кількість персонажів, однолінійний (нерозгалужений) сюжет, увага автора звернена на внутрішній стан героїв, їхні переживання, настрої.

Оповідання – невеликий за розміром розповідний прозовий твір, у якому висвітлюється одна або не більше декількох подій із життя головного героя. Сюжет нерозгалужений, незначна кількість другорядних героїв.

Пафос твору – всі ті високі почуття, натхнення, душевне піднесення, викликані певною подією, явищем, ідеєю. Вони (ці емоції) продиктовані, по суті, внутрішніми переконаннями і станом самого автора.

У пафосі емоційна напруга й думка складають єдине гармонійне ціле і становлять «душу» художнього твору.

Пейзаж (із французької – «місцевість», «країна») – змальовані в художньому творі картини природи (описи місцевості, моря, краєвидів, міст, сіл тощо). Один з важливих елементів композиції.

Пейзаж романтичний є ніби віддзеркаленням душі, внутрішнього світу героя-бунтівника, нерідко він бурхливий, незвичайний, дуже яскравий. У такому зображенні увага завжди зосереджується на одній художній деталі, найбільш виразній і важливій. Це центральна деталь романтичного пейзажу.

Персоніфікація (з латини – «роблю» і «особа») – це особливий вид метафори, коли неістотам (явищам природи, предметам) надаються людські якості. Це своєрідне «олюднення» природи, навколишнього світу.

Підтекст – надзвичайно важливий елемент твору. Це ті думки, які автор з тієї чи тієї причини (цензура, авторський задум) прямо не висловлює, але ми про них здогадуємося, розуміємо, що саме автор хотів сказати, на чому намагався зацентрувати нашу увагу. З терміном *підтекст* пов'язаний крилатий вислів *прочитати між рядками*, тобто зрозуміти прихований зміст твору. Підтекст покликаний доповнювати, уточнювати, збагачувати основний текст, вносити в нього додаткову інформацію. Він може збігатися з основним текстом, тоді називається прямим, і не збігатися, тоді йдеться про *прихований підтекст*.

Повість – епічний твір оповідного характеру, доволі значний за обсягом, у якому докладно розповідається про події, що відбувалися з героями протягом довгого часу або історичного періоду. Це середня епічна форма, об'ємніша за оповідання, але менша від роману. У повісті зазвичай змальовується значна кількість різноманітних подій, які розкриваються за допомогою численних епізодів, деталей. У повісті можуть траплятися розлогі описи. Сюжет такого твору досить, але незначно розгалужений. Окрім провідної сюжетної лінії, інші окреслені схематично, тому композиція повісті завжди струнка.

Повість героїко-романтична – це твір, у якому поряд з елементами романтизму наявні описи героїчних сторінок історії певного народу, а саме – декілька значних епізодів, пов'язаних із життям головного героя. Така повість, проникнута патріотизмом, водночас містить елементи фольклору, музики, живопису.

Повість-казка – твір, який поєднує в собі ознаки двох жанрів, повісті та казки. За формою це повість – прозовий твір з однолінійним сюжетом, головними і другорядними героями, поглибленим змалюванням цих героїв, їхньої психології, описами, авторськими відступами. Казка має в основному такі самі ознаки, окрім того, у ній наявні елементи фантастичного характеру, настанова на вимисел.

Повтори, чи рефрени, – здебільшого обов'язковий елемент народних пісень. Це фрази, на які падає логічний наголос або в яких концентрується провідна думка твору. До повторів часто належать емоційні вигуки.

Поєма – це великий за розміром віршований твір, у якому є сюжет, змальовуються значні та масштабні події, сильні людські особистості. Можуть бути ліричні відступи: авторські коментарі, міркування, емоційні оцінки.

Поєма ліро-епічна, по суті, є віршованою повістю, рідше – віршованим оповіданням. В її основі лежить сюжет, який поєднується з ліричною інтерпретацією змісту поеми, тобто глибоким розкриттям світу почувань та переживань персонажів. У ліро-епічній поемі центральним персонажем є ліричний герой.

Порівняння – один із художніх засобів мови, образний вислів, у якому зіставляються схожі явища, події, предмети тощо. Порівняння будуються за допомогою сполучників *як, ніби, наче, немов* тощо або через заперечення.

Портрét – змалювання зовнішнього вигляду людини в художньому творі. Портрет служить одним із засобів характеристики героя, його індивідуалізації.

Пригóдницький твір (його можна було б назвати ще й авантюрний, бо слово «авантюра» у французькій мові, з якої воно походить, означає – «пригода») – це літературний твір, для якого характерний доволі напружений, динамічний, часто несподіваний розвиток подій, цікаві пригоди, скрутні, часто небезпечні ситуації, у які постійно потрапляють герої твору.

Приказка – стислий образний народний вислів, близький до прислів'я, але без повчального змісту.

Прислів'я – стислий і влучний народний вислів з повчальним висновком.

Притча – це здебільшого невеликий за розміром художній твір алегорично-повчального характеру. Такий твір може бути прозовим або віршованим. У притчі завжди наявні чітко окреслений сюжет, діалог, мораль. Їй притаманні такі художні особливості: природа та речі згадуються лише принагідно, час і місце дії неконкретні, події не показуються в розвитку, дійові особи, як правило, не мають виразних портретних характеристик, чітко змальованих характерів.

Рíма (з грецької – «такт», «ритм») – співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки. Це звукове явище, де збігаються звуки, а не букви. За допомогою рим рядки об'єднуються у строфи. За місцем наголосу рими бувають чоловічі (на останньому складі), жіночі (на передостанньому), дактилічні (на третьому з кінця) і гіпердактилічні (далі, ніж на третьому з кінця).

Ритм (з грецької – «розміреність», «такт») – це рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних). У віршуванні за одиницю ритму править віршовий рядок, підкреслений римою та паузою. В основу ритму у віршуванні покладено чергування наголошених і ненаголошених складів.

Романтичний герой – образ у художньому творі, побудований на принципі різкого контрасту з рисами пересічного сучасника, тобто це людина високих духовних устремлень, сильного характеру, здатна на надзвичайні вчинки. Герої романтичних творів – особистості виняткові, в ім'я високої мети долають усілякі перешкоди, нехтують небезпеками для власного життя, самовіддано стають на захист рідних, близьких, усіх тих, хто потерпає і потребує допомоги.

Сатира (з латинської – «суміш», «всіляка всячина») – це різке висміювання і засудження негативних явищ у суспільному житті, певних серйозних вад у людському характері. Сатира може бути представлена в художніх творах різних жанрів. Як і гумор, виникла ще в усній народній творчості.

Сíмвол (з грецької – «умовний знак», «натяк») – це умовне позначення предмета, поняття, явища іншим предметом, поняттям, явищем на основі подібності і з метою стисло і яскраво передати щось або певну ідею. Певний образ стає символом, якщо він часто повторюється для означення того самого явища (наприклад, хліб і сіль у повісті М. Стельмаха стали символом гостинності, рідного дому).

Співомóвка – короткий гумористичний вірш, який має цілком закінчений сюжет. Здебільшого в основі співомовки лежать народний анекдот, приказка, прислів'я, кумедні сюжети народних приповідок. Цей невеликий ліро-епічний твір має певні характерні ознаки: зображується одна комічна або трагікомічна

подія, сюжет однолінійний, не розгалужений, невелика кількість дійових осіб. Здебільшого у співомовках є несподівана розв'язка теж комічного характеру. Завершується співомовка дотепним висновком.

Строфа́ (з грецької – «поворот», «зміна») – це група віршових рядків, що об'єднані спільною думкою, інтонацією та порядком римування. Це також ритмічно завершена частина поетичного твору, рядки в якій поєднані певною системою римування.

Сюже́т (із французької – «предмет») – термін на позначення події чи низки подій, покладених в основу твору. Сюжет складається з п'яти основних елементів: *експозиції, зав'язки, розвитку подій, кульмінації, розв'язки* – остаточного вирішення конфлікту, зображеного у творі, і завершення основних подій і сюжетних ліній.

Тема́ (з грецької – «основа») **художнього твору** – основне коло життєвих подій і явищ, висвітлених автором у художньому творі. Одна й та ж сама тема може висвітлюватися на прикладі різних життєвих явищ.

Фольклор (з англійської – «народна мудрість», «народне знання») – це усна народна творчість, що характеризується такими ознаками: колективність творення, масовість використання, багатоваріантність текстів, переважна анонімність. Усна народна творчість виникла задовго до появи писемності й слугувала джерелом інформації про життя наших предків. Обсяг і потужність корпусу фольклорних творів свідчать про талановитість і багатство духовної культури народу.

Художня детал – особлива риса, ознака, подробиця в портреті, поведінці персонажа, його навколишньому оточенні, що часто повторюється письменником при змалюванні певного героя (героїв) і служить для розкриття якихось глибинних його характеристик.

У художньому оформленні підручника використані матеріали з видань:

Білецький А. Михайло Деревус: Живопис, графіка. – К., 1987; Видатні майстри Закарпатської школи живопису ХХ ст. – К., 1999; Вічний, як народ: Сторінки до біографії Т.Г. Шевченка. – К., 1998; Гуцало Є. Час і простір. – К., 1983; Голобородько В. Поезії // Літературна Україна, 1999 р.; Дубіш І. Живопис, графіка. – К., 1998; Естампи київських художників. – К., 1966; Історія українського мистецтва: У 6-ти т. – Т. IV; Кн. 2-га. – К., 1970; Лопухов О. Альбом. – К., 1991; Малишко А. Поезії. – К., 1967; На крилах поезії: Вірші українських поетів ХVІІІ – початку ХХ ст. – К., 1980; Незнайома: Антологія. – К., 2005; Пилип'юк В. Львів: Фотоальбом. – К., 1990; Полтавський художній музей: Альбом. – К., 1992; Портрет у творчості українських живописців: Альбом. – К., 1979; Радянський живопис 30–80-х років ХХ ст.: Каталог. – К., 2001; Рижих В. Живопис. – К., 1986; Стельмах М. Твори. – К., 1981; Степовик Д. Скарби України. – К., 1990; Стороженко О. Твори. – К., 1989; Три повісті о войне. – М., 1985; Українська Літературна Енциклопедія: У 5-ти т. – Т. II. – К., 1990; Українське народне мистецтво: Живопис. – К., 1967; Українське образотворче мистецтво в колекції М. Волошина. – Кн. 1-ша. – К., 2004; Український, російський та західноєвропейський живопис: Каталог. – К., 2002; Український та російський живопис ХІХ–ХХ ст.: Каталог. – К., 2000; Українські письменники: Комплект портретів. – Вип. II, III. – К., 2000; Франко І. Захар Беркут. – К., 1954; Франко І. Твори в 50-ти томах. – Т. I. – К., 1970; Художники України – народу: Живопис. Скульптура. Графіка. – К., 1967; Чайковський А. Твори. – К., 1989; Шевченко Т. Альбом. – К., 1976; Школьний В. Десна: Фотоальбом. – К., 1988; Яблонська Т. Живопис, графіка. – К., 1991; Як зачую коломийку: Збірник. – Ужгород, 1975; Павленко М. Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських. – Вінниця, 2005.